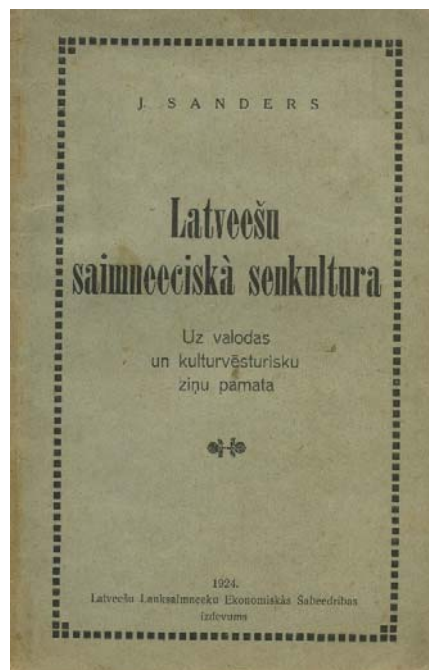

Ievads.

Pūri. Mieži. Kam priekšroka? Erski. Pākšu augi.
Pupas un zirņi. Lini. Rudzi. Auzas. Kaņepes. Rācens.
Sīpoli. Kartupeļi. Sprūtas. Balandas. Ķermuše un sinepes.
Mūsu augļukoku nosaukumi. Ābele. Bumbiere jeb ķrause.
Plūme jeb gloma un krēķe. Ķirse-vīksna. Mūsu ābolu sugas un viņu nosaukumi.
Mūsu ogu nosaukumi. Magone un roze. Mūsu mājlopu nosaukumi. Mūsu tautas ēdieni.
Nauda. Pirmākie mājlopi. Govs un avs. Zirga nosaukums. Piens, sviests un siers.
Cūku nosaukumi. Sunis un gailis. Zoss un pīle. Bite un medus.
Maizes nosaukumi. Pirmo darbarīku nosaukumi.

JĀNIS SANDERS /1858 – 1951/

JĀNIS
SANDERS

LATVIEŠU
SAIMNIECISKĀ
SENKULTŪRA

UZ VALODAS
UN KULTŪRVĒSTURISKU
ZIŅU PAMATA

© Jānis Sanders 1924
Eraksti 2020
99 lp. / ~ 0,99 MB

Mūsu kultūrstādu nosaukumi.

I.

Agrāk valodu zinātnieki un vēsturnieki domāja, ka Eiropas radu tautas, t. i. baltieši, slavi, ģermāņi, ķelti un grieķi-italieši no Āzijas pārnākuši Eiropā, tāpēc, ka šo Eiropas tautu valodas, it īpaši mūsu baltiešu valodas, ir radu ar senindiešu sanskrit-valodu, kuŗa uzrāda mūsu valodu senākās formas. Tāpēc arī domāja, ka Eiropas tautas šurp nākdamas no Āzijas, ir atnesušas arī zemkopības pirmkultūru un pirmos kultūras stādus un mājlopus. Tā vēl slavenais zinātnieks Viktors Hehns savā interesantā grāmatā *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrer Wanderung von Asien nach Europa* uz valodniecības pamata apraksta šo kultūrstādu un mājlopu pārnākšanu no Āzijas uz Eiropu. Pie tam Hehnam ir tāds uzskats, ka šie kultūrstādi un mājlopi pārnākuši pamazām no vienas tautas pie otras un līdz ar to arī viņu nosaukumi no vienas tautas pie otras pārņemti. Tuvākie Āzijai bijuši grieķi, no kuŗiem tie pārgājuši pie italiešiem, tad pie ģermāņiem, slaviem un pie mums baltiešiem. Caur to iznāktu, it kā mēs būtum beidzamie senkultūras pieņēmēji.

Bet nu jaunākos laikos uzskats uz seno tautu staigāšanu ir radikāli pārgrozījies. Tagad valodu zinātnieki un līdz ar to vēsturnieki viscaur ir pārliecināti, ka gājiens bijis gluži otrādi. Tā kā vislielākais daudzums Eiropas radu tautu atrodas pie mums Eiropā un tik mazākā daļa Āzijā, tad pirmais uzskats ir atmests un tagad zinātnieki ir pārliecināti, ka Āzijas radu tautas, saucamie ārieši, t. i. senindieši un senpersieši, no šejienes turp nogājuši. Uz to arī norāda senindiešu dziesmas, kuŗas tos slavē kā Indijas iekārotājus.

Ja nu tā ir, tad viss iznāk otrādi. Tad senkultūra ir Indo-Eiropiešu radu tautu — kopīga manta un tad viņas sākumi ir meklējami nevis tālajā Āzijā, bet šepat pie mums Eiropā. Šinī ziņā ļoti interesants raksts ir Braungarta: *Urheimat der Landwirtschaft*, kuŗā viņš augšminēto valodnieku jaunos uzskatus pilnīgi apstiprina. Braungarts savus pierādījumus smeļ no citiem avotiem un tomēr

nāk pie tiem pašiem rezultātiem, kā valodnieki. Caur to, protams, abu rezultāti jo vairāk top apstiprināti. Braungarts pierāda graudu stādu izaudzinašanu Eiropā no šejienes dabas augiem un salīdzina zemkopības rīkus, kuŗi pirmatnīgākā formā atrodami pie mums Baltijas jūras piekrastē. No šejienes pēc viņa domām tie izplatījušies uz dienvidiem un uz Āziju.

Še nu var dažādi jautājumi izcelties. Var būt, ka jau tad, kad Indoeiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās, bet dzīvoja vēl vienkopus, kā viena tauta ar dažādām ciltīm, kas runāja savās izloksnēs, ka tad jau viņi bija zemkopību atraduši, lietoja pirmatnīgos zemkopības rīkus un audzināja pirmos kultūrstādus. Kas nu tad vēlāk nodalījās un aizgāja prom no pirmdzimtenes, tie paņēma savu kopīgo pirmkultūru līdz ar zemkopības rīkiem un kultūras stādiem. Jeb atkal šī pirmkultūra tai laikā vēl nebija izcēluses, bet izcēlās tik vēlāk pēc tautu izšķiršanās. Tai gadījumā kultūras rīki un stādi būtu pārņemti un no vienas tautas pārgājuši pie otras. Te nu no liela svara ir ievērot mūsu kultūrrīku, bet sevišķi kultūrstādu nosaukumus.

Jautājums ir vispirms, vai mūsu pirmsenči, kad tie vēl nebija izšķīrušies, jau mācēja art un sēt. Eiropas tautām ir priekš tam kopīgs nosaukums: latviski art, leit. arti, kr. oratj, lat. arare, grieķ. aroun, no tam latv. arkls (senāk artrs), grieķ. arotron, lat. aratrum, ziem. ģerm. ardr, slav. radlo, no ardlo. Bet sanskritā šis vārds trūkst. No tam var domāt, ka aršanas māksla atrasta pie mūsu pirmseniekiem Eiropā pie tam, kad viena daļa jau bija nošķīrusies un aizgājusi uz Āziju. Un tā kā pie Braungarta pētījumiem viņa arkla forma pierāda, ka tā ir no šejienes turp pārņemta, tad būtu jādomā, ka sanskritieši aršanu un sēšanu un tā līdz arī mūsu kultūrstādus vēlāk no mums pieņēmuši. Bet tam pretim runā taisni tas apstāklis, ka viņiem nav mūsu arkla nosaukums. Ja viņi būtu arklu vēlāk no mums dabūjuši, tad viņi būtu pieņēmuši un uzglabājuši arī mūsu nosaukumu mūsējādā jaunākā formā. Jo tas vārds, kas no citurienes top pieņemts, stiprāki iesakņojas un netop tik viegli aizmirsts, kā pašu vārds. Tā arī vācu valodā pirmatnējs arkla nosaukums aizmirsts un tā vietā ieviesies cits vārds — Pflug, bet ka viņiem pirmatnīgais vārds reiz ir bijis, to pierāda ziemeļģermāņu valodā uzglabājies — ardr. Tātad, kad senindiešu valodā pirmatnējs arkla nosaukums trūkst, tad no tam vien vēl nevar spriest, ka tas tanī nemaz nav bijis un senindieši arklu nemaz nav pazinuši. Katrā valodā tā noticies, ka daži seni vārdi izzuduši un tai vietā jauni ieviesušies; gan tādi, kas no pašu valodas cēlušies, gan arī citi, kas no svešām valodām pieņemti. Tā par piem. mūsu valodā droši bijis pirmatnējs meitas nosaukums. To pierāda visiem Indoeiropiešiem kopīgais vārds, kas sanskritā, t. i. senindiešu valodā skan duhitar, grieķiski thVgater, vāciski Tochter, krieviski dočj (saīsināts no doktj), leitiski dukte. Tā kā leišu valodā tā tas būs skanējis nesen, t. i. pirms vācu atnākšanas, arī latviešu valodā. Bet caur vācu iespaidu tas pie mums ir izskausts un tai vietā pieņemts un ieviesies latvācu vārds — meita. Tāpat gājis ar daudz citiem vārdiem. Tā arī jādomā, ka senindiešu valodā mūsu kopīgais arkla nosaukums izzudis un tai vietā ieviesies cits. Ka arī no pašu valodas dažu izzudušo seno vārdu vietā jauni ieviesušies, to redzam no pazīstamiem piemēriem. Mūsu vārds deēs ir vēlāk pieņemts, kur senis laikis pie mums tapa lietots sūnus, tāpat kā leišu valodā un sanskritā, kas saskan ar krievu syn un vācu Sohn.

Ka senindieši aršanas mākslu būs pazinuši, iekāms tie Eiropas pirmdzimteni atstāja, redzams no tam, ka viņu valodā vēl uzglabājies tas pats vārds priekš sēšanas, kā pie mums un arī vagas nosaukums, kas saskan ar dažu Eiropas (grieķu) valodu vagas nosaukumiem. Bet labākie pierādījumi par kopīgu zemkopības sākumu pie mūsu pirmsenču ciltīm ir kopīgie kultūrstādu nosaukumi, kas atrodami nevien eiropiešu, bet arī āriešu, sevišķi senindiešu valodās. Še pirmā kārtā krīt svarā mūsu labību nosaukumi, kā: rudzi, mieži, zirņi, pūri (kvieši), auzas etc.

II.

Kuŗš no mūsu labības stādiem gan būs vispirmākais bijis, ko mūsu sensenči izaudzinājuši? Par šo jautājumu valodnieki un kultūrvēsturnieki vēl nav pilnīgi vienis prāti: vieni dod priekšroku miežiem, otri pūriem, citi domā, ka abas labības laikam reizē būs izaudzinātas. Bet par to liekas visi pārliecināti, ka šās abas labības ir vissenākie kultūrstādi, ko mūsu pirmsenči izkopuši, ar tiem zemkopības darbu sākdami. Tikai vēl daži šaubās, vai tas jau noticies kopējā pirmdzimtenes laikmetā, vai pie āriešu atdalīšanās no eiropiešiem.

Kultūrvēsturnieki pierāda, ka izrakumos tiklab mieži, kā arī pūri (kvieši) atrodami jau jaunākā un pat senākā akmeņu laikmetā, dažā vietā vairāk miežu, citā vietā vairāk pūru graudi, tā kā no archaioloģijas pierādījumiem vien nevar šo jautājumu izšķirt, kuŗai labībai senākuma ziņā jādod priekšroka. Bet kad valodu zinātni ņemam palīgā, tad liekas, ka var dot pierādījumus, kas sveras vairāk par labu pūriem, nekā miežiem. Jo kad salīdzinām miežu nosaukumus, tad redzam, ka tie gandrīz katrā tautā ir savādi. Tā par piem. mūsu vārds „mieži” atrodas tikai leišu un senprūšu valodā, tātad ir tikai baltiešu tautu īpašums. Tāpat jačmeņ ir tik slavu un Gerste ģermāņu tautu īpašums. Arī grieķi un itālieši mežus sauc katrs ar citu vārdu. Turpretim mūsu kviešu nosaukums „pūri” ir vairāk āmtautām kopīgs un caur tam pierādās, ka pats sensenais vārds, kas uzglabājies no pirmlaikiem, kad šās tautas vēl nebij izšķīrušās. Bet atsevišķie miežu nosaukumi liekas būt jaunāki, kas izcēlušies pie katras tautas vēlākos laikos, kad tās jau bij izšķīrušās, un liekas, ka katra tauta miežus izkopusi par sevi neatkarīgi no citām tautām un devusi tiem nosaukumus no savas valodas.

Tādēļ mums mūsu sensenais kviešu nosaukums pūri jāceļ godā. Tas, diemžēl, mūsu literātūras valodā ir pavisam atmests un tā vietā vispārīgi top lietots jaunākais vārds kvieši. Tautas sarunas valodā tas vēl top lietots Kurzemē, Zemgalē jau mazāk, un Vidzemē liekas to jau nemaz vairs nepazīst. Žēl, ka tāds interesants vārds un mūsu senkultūras liecinieks tā top pamests novārtā, pamazām var pavisam tapt aizmirsts un izzust no mūsu valodas. To nedrīkstam nekādā ziņā pieļaut. Jāsāk to lietot arī literātūras valodā.

Mūsu valoda līdz šim ir attīstījusēs bez kritikas un bez vadības. Rakstnieki, valodu zinātnes nemācētāji, ievēduši savos rakstos dažādus vārdus, tā sakot, uz laimi, kas visi nemaz nav labi izdevušies. Tie pamazām iesakņojušies un vēlāk grūti ir izravējami, kā p. p. pilsonis, svaigs, vairogs, zīmogs etc. Tā arī mūsu rakstu valodā pieņemtos kviešus grūti nāksies par pūriem pārlabot.

Bet dažs domās un jautās: kādēļ lai kviešus atmetam un pūru nosaukumu lai pieņemam? Vaj nav viens vārds tikpat labs kā otrs? Še ir svarīgi iemesli, kā vēlāk redzēsim. Kā jau uzrādīju, pūri ir mūsu pašu sensenais nosaukums, kas laikam bijis kopīgs vārds visām Indoeiropiešu tautām, un tāpēc ir uzskatāms par senās kultūras liecinieku no mūsu pirmsenču laikiem. Ka tas ir kopīgs vārds bijis, to pierāda nevien leišu valoda, kuŗā tas tāī formā un nozīmē atrodas, bet galvenām kārtām grieķu valodā, kuŗā tas tāpat uzglabājies līdzīgā formā un nozīmē, tikai senais — ū — pārgājis — y (ū) — skaņā, kas vispāri grieķu valodā noticies, un skan viensk.: pyros, daudzsk. pyroi un, proti, tāpat ar gaŗo — y, kā pie mums ar gaŗo — ū. Viss tas pierāda, ka mūsu pūris—pūri un grieķu pyros—pyroi ir tas pats sensenais kopīgais mūsu pirmsenču vārds. Jo tā kā latvieši ar grieķiem nav kaimiņi, bet vienmēr dzīvojuši tālu un daudz citas tautas viņu starpā, tad nav nekādā ziņā domājams, ka mēs no grieķiem jeb grieķi no mums šo vārdu būtu aizņēmuši. Bet vienīgais pareizais izskaidrojums ir tas, ka pie grieķiem un pie mums šis vārds ir uzglabājies no pašiem senajiem laikiem, kad mūsu tautas vēl dzīvojušas vienkopus.

Interesanti ir senprūšu vārds pūre (t. i. pūris) un krievu vārds pūrei, kas abi nozīmē vēl lauku zāli: ciesa jeb vārpatu. Šie vārdi norāda uz mūsu labību - stādu pirmkultūru, kad tie vēl bija dabas stādi un vēl nebija izkultivēti. Vaj latīņu valodas pūrus — tīrs ir tās pašas saknes vārds, tas grūti

nosakāms. Ja tas būtu, tad pūri nozīmētu tīros graudus izšķirot tos no miežiem, kuŗu graudi atrodas makstīs.

Bet vēl interesantāki izzināt, vaj arī *s e n i n d i e š u* valodā šis vārds uzglabājies. Ja tas būtu, tad būtu pierādīts, ka mūsu sensenči jau pirms savas izšķiršanās bija iesākuši pūrus kultivēt. Pameklējot senindiešu valodā izrādījies, ka līdzīgs labības nosaukums tur vis neatrodas, bet gan mūsu un grieķu vārdam līdzīgs nosaukums — *p ū r a s* ar nozīmi: *r a u s i s* jeb karaša.

Tagad ceļas jautājums, vaj šim senindu vārdam ir sakars ar mūsējiem un vaj viņa nozīme izskaidrojama no mūsu pūru-labības nozīmes. Par mūsu un senindu vārdu saskaņu valodnieki liekas būt vienis prātis, jo radniecisku vārdu sarakstos tie top kopā sastādīti. Skaņu ziņā tie arī pilnīgi līdzinās. Vārdu sakne *pūr* — ir pilnīgi vienā, kā otrā valodā tā pati, jo tā sastāv no tiem pašiem konsonantiem ar to pašu *u* — vokalu, kas tik grieķu valodā pārvērties par — *y* (*ū*). Tikai galotne liekas būt citāda: senindu valodā — *as*, grieķu — *os*, latīņu — *us*, mūsu — *is*. Bet šī dažādība tik tā izliekas nezinātājam. Kas lietpratējs ir, tas zin, ka indo-eiropiešu galotne ir — *os*, kas grieķu valodā vēl uzglabājusēs, bet sanskritā un pie mums, kā leišu valodā vēl redzams, pārveidojusēs par — *as*, par piem. *tavas*, bet latviešu valodā vaj nu izkritusi jeb pamīkstinājusēs par — *is*, par piem. *arklis* jeb *arkls*, kur senāk bijis *arklas*. Tātad pūra pirmākā forma bijusi pūros, no kuŗas izveidojies sanskr. *pūras*, grieķu *pyros*, lat. *purus* un mūsu *pūras* un jaunākā laikā *pūris*.

Bet kā nu izskaidrot, ka senindu valodā *pūras* nozīmē: *rausi*? Tas izskaidrojas tikpat vienkārši, kā mūsu vārds *m a i z e* cēlies no *m i e z i s*, kas senis laikis skanēja: *m a i z i s*, kad mūsu valodā vēl nebija izcēlies skanis — *ee*, senākā *ai* vietā, kā vēl to redzam prūšu valodā. Prūšu valodā šis mūsu vārds miezis atrodams senajā formā un skan: *maizis*, kā, protams, senāk arī latvieši to izrunājuši. Tā nu mūsu vārds *maize* no pirmiem laikiem īsteni nozīmē sevišķi *m i e ž u m a i z i*. Tā arī izskaidrojams senindu vārds *pūras*, kas papriekšu nozīmēja tāpat kā pie mums pūru labību, bet vēlāk pieņēma sevišķu nozīmi — *pūru m a i z i j e b r a u s i*. Ar to nu būtu pierādīts, ka pūri ir pirmā labība, ko mūsu pirmsenči izkopusi, iekāms tie vēl nebija izšķīrušies. Jo senindieši dzīvo no mums tālu Indijā un nevar but ņēmuši pūru nosaukumu no mums, ne mēs no viņiem.

Bet nu mūsu otrais nosaukums *k v i e s i s*? Tam pretim ceļas trīs iebildumi. Pirmkārt tas ir jaunāks vārds, nekā senais *pūris*, otrkārt tas neapzīmē nemaz mūsu ziemas-labības stādu, bet vasaras pūrus un treškārt tas *n a v ī t s t s* latviešu jeb baltiešu vārds, bet *p i e ņ e m t s* no *ģ e r m ā ņ i e m*. Gotu valodā tas skan *h v a i t i a*, vāciski *Veicen* un ir izskaidrojams no *veiss*, agrāk *hveits*=*baits*. Citās radu valodās šis vārds *nav* sastopams. Tātad tas ir ģermāņu īpašums. Ka mēs šo vārdu no ģermāņiem pieņēmuši, to pierāda vēl skaidrāki leišu valoda, kur uzglabājies pirmatnīgais — *t: k v i e t i s*. Laikam latvieši no sākuma vasaras pūrus *nav* audzinājuši, bet tos vēlāk tik no ģermāņiem pieņēmuši un līdz ar tiem ar viņu nosaukumu. Tādā nozīmē šo vārdu varētu arī joprojām mūsu valodā lietot.

Tātad *p r i e k š r o k u* dosim savam pašu sensenam vārdam: *p ū r i*. Lietosim to kā vispārīgu nosaukumu šai labībai, sevišķi to apzīmēdami un par kviešiem sauksim tikai vasaras-pūrus, kā arī Kurzemē vispāri tauta runā.

III.

Otra vissenākā labība, ko mūsu pirmsenči ir audzinājuši blakus pūriem, pēc visu pētnieku domām ir bijuši mieži. Diemžēl tāda vispārīga miežu nosaukuma, kā pūriem, indoeiropiešu valodās neatrodam, jo katra tauta tos nosauc ar citu vārdu: latv. *leit*, miezis, prūs. *maizis*, vāc. *Gerste*, kriev. *jačmeņ*, lat. *hordeum*, grieķ. *kritē*, senind. *javas*. Tomēr no tam nevar spriest, it ka mūsu sensenči miežus *nav* pazinuši un tik vēlāk, kad jau visas tautas bija izšķīrušās, katra par sevi būs miežus no

dabas stādiem izaudzinājuši un tos tad ar savas valodas vārdiem nosaukuši. Tas tāpēc nav domājams, ka ne visas tautas uz reizi, bet taču viena tauta būs ātrāk nekā otra šo labību izkopusi un tuvākā kaimiņu tauta to no viņas pieņēmusi un no tās atkal tālākās tautas. Un ar labību būtu līdzīgi gājis viņas nosaukums no vienas tautas pie otras. To redzam arī jaunākos laikos, kā par piem. ar kartupeļiem ir līdzīgi gājis arī viņu nosaukums no vienas tautas pie otras. Tāpat mūsu tagadējs vārds kviesis, agrāk kvietis, kā jau iepriekšējā rakstā uzrādīts, pie mums ienācis no ģermāņiem līdz ar vasaras pūriem, jo tas nav bijis indoeiropiešu pirmtautas kopīgs vārds un nav tāpēc arī ne pie kādas citas tautas atrodamas, kā tik pie ģermāņiem.

Varbūt mūsu pirmsenčiem būs kāds kopīgs nosaukums bijis un viņi vēlāk to būs pazaudējuši. Vairāk jau tādu vārdu zuduši kas pirmos laikos visām indoeiropiešu tautām bijuši kopīgi, kā par piem. cilvēka miesas dažu locekļu nosaukumi kā galva, rokas, mute, kas droši vien pie mūsu senajām tautām tapa nosaukti kopīgiem vārdiem, tāpat kā citi locekļi, kā acis, ausis, kājas, sirds etc. Tā arī senais miežu nosaukums var būt vaj nu pavisam izzudis jeb tik pie vienas vaj otras tautas uzglabājies. Kuŗš tas varētu būt bijis, tas protams tagad vairs nav tik viegli izzināms. Tomēr mēģināsim par šo jautājumu papētīt, salīdzinādami dažādos nosaukumus, kas tagad pie mūsu rada tautām atrodas.

Vispirms krievu nosaukums jačmeņ jāieskata kā jaunāks vārds, kas ar citiem radu tautu vārdiem nestāv nekādā sakarā un tāpēc jāliek pie malas. Mūsu nosaukums miezis, senāk maizis, arī ar citām indoeiropiešu valodām nestāv sakarā, bet ir speciāli baltiešu tautu īpašums, prūsiski: maizis, latv. miezis, leit. miežis. Ārīgi tas gan saskan ar dienvidnieku kukuruzu, ko vispārīgi sauc „mais, jeb maiz, bet trūkst mums pierādījumu, lai varētu ar to kādu sakaru atrast. Būtu jāiedomājas, ka mieža (maiz) vārdam no iesākuma bijusi vispārīga graudu nozīme, kuŗa izplatījies uz Āzijas apgabaliem un tur pieņemta kukurūzas nosaukšanai. Bet tas varētu būt noticis tik vēlāk, kad mūsu pirmatnējs graudu nosaukums bija pieņēmis speciāli zirņu nozīmi. Uz tādas varbūtības pamata protams nevar drošus spriedumus dibināt. Tomēr derētu par to tālāk pētīt, salīdzinot āziātu valodas. Jo ceļojot pa Āzijas apgabaliem senindiem un senpersiešiem var būt dažs labs nosaukums nozudis, bet pie āziātu tautām pārgājis un tur uzglabājies. Tā jau zināms, ka semīti no indoeiropiešiem jeb āriešiem ir daudz kultūriespaidus uzņēmuši. Par piem. arabiešu pūru nosaukums bur, ebr. bar) droši būs no āriešiem pieņemts, lai gan senindu valodā pūras vairs nenozīme pūru labību, bet raušus. Bet tādām kombinācijām stāv pretim ziņa, ka maiza no Amerikas Kolumba laikā pārvesta.

Ko nu gan nozīmētu mūsu vārds miezis, kas senāk izrunāts maizis? Kā redzams, mūsu tagadējs maizes nosaukums droši ar to stāv sakarā, tāpat kā jau iepriekšējā rakstā salīdzinātais senindu vārds pūras-rausis, droši agrāk nozīmējis pūru labību un tik vēlāk šo speciālo nozīmi pieņēmis. Bet varētu būt arī otrādi noticies. Ir arī piemēri, kur speciālais nosaukums pāriet vispārējā nozīmē. Tā krievu vārds chleb — mūsu klaips — maize top bieži izlietots vispār labības nozīmē: chleb rastjot — maize aug. Tā arī mūsu vārds maizis (miezis) varēja no iesākuma maizi nozīmēt un tad vēlāk pieņemt labības, speciāli miežu labības nozīmi, no kuŗas mūsu senči visvairāk mīlēja maizi cept. No tam var domāt, ka viņi no miežiem pirmo maizi cepuši un ka mieži varbūt pati pirmā labība bijusi, ko mūsu pirmsenči ir kopuši, lai gan miežu nosaukums pie mūsu radu tautām un sevišķi pie senindiešiem ir citāds nekā pie mums. Lai nu kā būtu, interesanti tomēr ir mūsu un senindu nosaukumi, ka viņi ar pūru vārdu nosauc rausi un mēs ar miežu vārdu nosaucam maizi.

Vienkāršāki un dabīgāki gan būs pieņemt, ka maizis (miezis) vispirms nozīmēja miežu graudu un vēlāk, kad no tiem kādu barību jeb maizi pagatavoja, tad to arī pēc šās labības par maizi nosauca. Miežu vārda pirmnozīmi izdibināt ir ļoti grūti un nav par to arī neviens līdz šim vēl ko izpētījis. Tomēr gribu mēģināt šo savas domas izsacīt. Mūsu vārds miezis jeb maizis atvasināms no saknes miz, kur skaņu rinda: i ai ee mainās tāpat kā citos vārdos, bīties—baidēt—biedēt, šķist—skait—šķiet, klīst—klaidēt—k liedēt, sakne div—daivas—dievas etc. Tuvāka varbūtība, kā sakni miz —

izskaidrot, būtu tā, ka no tās atvasināts mūsu vārds miza, un maizis jeb miezis tad nozīmētu mizains grauds. Tāda nozīme būtu pilnīgi saprotama, kad miezi salīdzina ar pūru-graudu. Iepriekšējā rakstā jau norādījām uz varbūtējo pūru pirmnozīmi, kas liekas būt uzglabājuses latīņu vārdā pūrus-tīrs. Kad nu tā abus vārdus miezis un pūris kopā liekam, tad viņu pirmnozīmes ir pilnīgi karakteristīgi izteiktas. Jo pūru — grauds ir tīrs un gluds, turpretim miezis ar asu mizu apklāts. Tādēļ mans izskaidrojums var būt ticams, jo pie pirmnosaukumiem jau tāpat būs darīts, kā tagad, ka kādu priekšmetu saucam pēc kādas charakteristīgas iezīmes, kas to izšķir no citiem daudz maz līdzīgiem.

Bet nu vēl interesants vārds atrodas senindu valodā, ar ko tanī miezis nosaukts. Tas ir j a v a s. Tas gan latviešu valodā neatrodas, bet leišu valodā un proti pilnīgi tai pašā formā: javas, un nozīmē sing. javas — labības grauds, bet plur. javai — labību. Latviešu valodā tomēr ir uzglabājies visuinteresantākais šā nosaukuma saknes vārds: jaut, iejaut, tas ir miltus maizes cepšanai iemaisīt. Tad vēl uzglabājušies vārdi: iejavs un iejavu putra. Tā protams šis leišu un senindu kopīgais vārds arī latviešu valodā būs bijis, bet vēlākos laikos izzudis. Finņu tautas šo vārdu no mums pieņēmušas un lieto to tai pašā nozīmē, kā leišu valodā: viensk. jüvä — grauds, daudzsk. jüvat — labība. Arī grieķu valodā tas vārds uzglabājies, tik sakropļotā veidā: dzea, kur senais j- pārgājis dz-skaņā, a palicis par e, un senais v- izzudis.

Kad nu prasām, ko šis vārds īsti nozīmē, tad varam sacīt, ka pirmnozīme būs bijusi: iejaujami graudi, tad vispāri: labība, un speciāli: mieži. Šī beidzamā nozīme šim vārdam ir senindu valodā, kur tas tiek lietots abējādi gan vispārējā labības nozīmē, gan speciālā kā miežu nosaukums. No tam varam vērot, ka senlaikis mieži būs pie mūsu pirmssenčiem sevišķi iecienīta labība bijusi, ka viņi tos visnotaļ par labību sauca un no tiem labprāt maizi cepa. Arī senpersiešu valodā java nozīmē vispāri labību, bet afgāņu valodā — miežus. Interesanti ir, ka šis vārds arī vēl īru valodā uzglabājies un tur arī miežus nozīmē.

No visa tā varam spriest, ka miežu pirmatnīgais nosaukums mūsu sensenču valodā gan būs bijis: javas, ka tas vispirms gan graudus nozīmējis jeb vispār labību, bet sevišķi ar šo vārdu apzīmēti mieži, kā tā labība, ko visvairāk audzināja un maizei lietoja.

Kāpēc baltieši vēlāk šo pirmnosaukumu atmetuši un īpatnēju vārdu no savas valodas darinājuši, tas grūti atminams. Augšāk jau uzrādīju uz miežu vārda etimoloģiju, lai to izšķirtu no pūru graudiem. Kā otrs iemesls var būt bijis tas, ka baltieši līdz ar slaviem, ģermāņiem un itāļiem lietoja vēl citu graudu nosaukumu: zīrnis, zerno, korn, granum.

IV.

K a m p r i e k š r o k a ?

Iepriekšējos rakstos esam apcerējuši mūsu divu vissenāko labību nosaukumus: pūri un mieži, kuŗi atrodas mūsu un senindu valodās un tāpēc jāatzīst, ka tās abas mūsu pirmsenči audzinājuši, iekāms tie vēl nebija sadalījušies, bet vēl dzīvoja kopā savā senajā pirmdzimtenē. Jo mēs neesam no senindiem tos nosaukumus pieņēmuši ne viņi no mums, tāpēc ka neesam kaimiņi kā ar igauņiem, vāciešiem un krieviem, no kuŗiem daži vārdi pie mums ienākuši. Bet senindi ir mums radu tauta, ar kuŗiem sensenis laikis mūsu tauta dzīvojusi kopā. No tiem laikiem šie pirmo labību nosaukumi: pūris un javas līdz mūsu dienām vēl uzglabājušies. Tāpēc tie ir kā visuinteresantākie senlaiku liecinieki uzskatāmi.

Bet kuŗai no šām pirmlabībām būtu jādod priekšroka? Mēs iesākot gan vairāk izsacījāties par labu pūriem, tāpēc ka mūsu nosaukums pūris, senindu pūras un grieķu pūros saskan kopā, turpretim mūsu miezis nesaskan ne ar senindu, nei grieķu, nei ar citu valodu vārdiem, kur šai labībai pavisam

citādi nosaukumi. Bet nu pie tuvākas salīdzināšanas taču atrodam tomēr puslīdz tādu pašu saskaņu, tikai sensenais miežu nosaukums javas uzglabājies ne mūsu latviskā, bet mums tuvu radniecīgā leišu valodā. Tātad no valodniecīgā stāvokļa vien nevar izšķirt jautājumu, kuŗa labība senākā, pūri jeb mieži. Abas, visās citās indoeiropiešu valodās, lai gan ar dažādiem nosaukumiem, parādās kā līdzvērtīgas un cienījamas. Blakus pūriem mieži pie visām tautām top ievēroti un cildināti, tā arī mūsu tautdziesmās blakus pūriem top nevis rudzi jeb cita labība nostādīta, bet taisni mieži p. p.

Lai aug pūri, lai aug mieži,*)
Kur gāj' cauri drasodams.

Kad visas valodu liecības salīdzinām, tad izliekas, it kā mieži vēl vairāk top cienīti nekā pūri, Tā par piem. Indijā tagad gan pūri ir blakus miežiem galvenā tautas barība, bet senākā laikā tā nav bijis. Senindiešu literātūrā pūri (godhumas) top dēvēti kā barbaru ēdiens un javas t. i. mieži pieminēti kā indiešu galvenā barība. Senindu valodā javas (miezis) top nosaukts pat par debešķīgu labību — dīvjas. Vēl romiešu rakstnieks Plīnijs ziņo, ka viņa laikā Indijā sevišķi mieži audzināti un visnotaļ no tiem maize un putraini pagatavoti.

Tas pats Plīnijs izsakās, ka mieži vissenākā no labībām (Antiquissimum in cibus hordeum). To viņš laikam izteicies pēc kādām grieķu ziņām, jo romieši uzskatīja savus spelt kviešus par vissenāko labību. Kāds grieķu rakstnieks Artemidors no 2. gadsimt. p. Kr. ziņo, ka pie senās tradīcijas dievi cilvēkiem kā pirmo barību devuši — miežus. Ar to laikam stāv sakarā, ka pie senajiem grieķiem mieži tapa lietoti pie ziedošanas dieviem, lai gan citādi pūri pie viņiem jau senlaikis tapa cienīti kā smalkākā un garšīgākā labība. Homēra laikā ziedojamam lopam priesteris birdināja miežu graudus uz galvu ragu starpā. Arī Delfu dievnamā un Eleisīnu mistērijā mieži tapa lietoti un no miežu vārpām pina vainagus zemes mātei Demetrai un Eleisīnu cīņu varoņiem. Par seno Grieķiju mums ir zināms, ka pirmos laikos miežu graudus kaltēja jeb grauздēja un no tiem tādu savādu barību sagatavoja (alfita), vēlāk no tiem cepa maizi. Kādā grieķu kolonijā Metapontā kaltas monētas, uz kuŗām miežu vārpa zīmēta. Vēl līdz jaunākiem laikiem Grieķijā mieži bijuši arī galvenā tautas barība, tik beidzamā laikā jau vairāk tur lieto pūru maizi.

Pie romiešiem arī senākos laikos vairāk miežus audzināja, bet vēlāk pūrus, un mieži tapa uzskatīti kā prastāka labība, ar ko vairāk lopus, sevišķi zirgus, ēdināja. Plīnija laikā gladiātorus saukāja par hordearijiem t. i. miežiniekiem, tāpēc, ka tie pa lielākai daļai no miežiem dzīvoja. Liela nozīme miežu audzināšanai bijusi it sevišķi pie ziemeļu tautām kā Anglijā, Vācijā un Skandināvijā, kur mieži vienmēr bijuši galvenā tautas barība.

Interesanta parādība ir tā, ka pie daudzām senajām tautām miežu grauds derēja par mazāko svaru un gaŗuma mēru, tā par piem. pie indiem, armeņiem, grieķiem, romiešiem, zemvāciem, angļu sakšiem, ķeltiem.

Visi šie iemesli liek domāt, ka mieži būs gan pati pirmā labība bijusi, ko mūsu sensenči ir kopuši un audzinājuši. Jo ja pūri būtu bijuši papriekšu izaudzēti, tad jau tos varēja tāpat pieņemt par mazākiem svaru skaitļiem. Vēlāk pie romiešiem taisni tas parādās, ka viņi miežus vairs necienīja un tai vietā sāka pūrus lietot un tad arī miežu graudu vietā pūru graudus kā mazākos svariņus ievēda.

Lielā miežu cienīšana pie grieķiem, indiem un citām tautām izskaidrojas ne caur tam, ka tie būtu vēlāki izkopti un būtu pūrus izspieduši, bet pavisam otrādi. Prastāka barība nevar nokonkurēt smalkāko. Visur vēsturīgais gājiens ir tāds bijis, ka pūri ir miežus izkonkurējuši, kā jau senlaikis Romā, tā beidzamā laikā arī Grieķijā, Indijā un citur. Tagad visur vairāk cienī un lieto pūru un

*) Vidzemnieki vairs seno pūru nosaukumu nezinādami šos vārdus aplam pārgrozījuši; lai aug puri, lai aug meži etc.

mazāk miežu maizi. Agrākā miežu cienīšana ne viņu pārākuma, bet taisni viņu senākuma dēļ izskaidrojama. Kā citādi būtu saprotama miežu lietošana reliģiozā dzīvē kā dievu dāvana un kā pateicības ziedoklis dieviem!

No visa tā varam arī nu mūsu miežu un pūžu nosaukumus labāki izskaidrot. Pirmais miežu nosaukums, kā jau augšā aizrādīts, ir bijis javas, kas papriekšu vispāri nozīmējis graudu un daudzskaitlī labību. Tas mums nu viegli saprotams, tāpēc ka no pirms jau citas labības vēl nebija. Bet vēlāk, kad izkopa kā otro labību pūžus, tad javas pieņēma pie indiem miežu nozīmi, bet pie citām tautām nosaukumu grozīja — pie grieķiem: krite, itāļiem: hordeum, ģermāņiem Gerste, un pie mūsu baltiešu tautām mieži. Mūsu senči pie tam miežus kā mizainos no tīrajiem pūžu graudiem nošķīra, bet citas tautas tos dēveja kā akotainos uz ko norāda ģermāņu un romiešu vārdi.

Tad vēl ir interesanti ievērot mūsu saknes vārdu jaut, no kuŗa atvasināts senis miežu kā pirmais labības nosaukums. Jau augšā pieminējām primitīvo seno grieķu miežu ēdienu alfita, kas tapa sagatavots no grauздētiem un sagrūstiem miežu graudiem, ko iejāva ūdenī un tad pielika klāt eļļu un vēl šo to aizdaram. Tādu ēdienu sagatavošana senis laiks būs notikusi arī pie citām tautām. To atgādina mūsu tautas ēdiens tā saucamais grūdienis. Interesants pie tam arī ir vēl seno tautu kopīgs nosaukums, kas apzīmē s a g r ū s t. Šā vārda kopīgā sakne ir pins- ar nazālo n, kas dažās formās izkrit: lat. pinso — sagrūst, senind. pinošti — sagrūsts, grieķu ptiso — sagrūst, ptisane — sagrūstie mieži, slav. pišo — sagrūst, p'seno — milti. Latviešu un leišu valodā no tās pašas saknes atvasināts pazīstamais vārds piesta — grūžamais trauks un piestala, grūžamais daiks. No tam redzams, ka mūsu sensenči savā pirmdzimtenē, kamēr vēl nebija izšķīrušies, miežus vispirms grūduši, kad vēl nebija malšanu atraduši un no tiem kādus putru ēdienus pagatavojuši. Latvieši laikam arī no miežiem būs pirmatnējo maizi cepuši un tāpēc to pie miežu vārda nosaukuši.

No kuŗiem laikiem mieži izlietoti pie mūsu senčiem miestīņa un alus darināšanai, nav tik viegli izšķīrāms, jo mums šē trūkst vēsturisku drošu ziņu. Kā zināms, vissenākais reibinošs dzēriens pie mūsu senčiem ir bijis medus, ko viņi darinājuši no tīra medus bez miežu un apīņu piemaisījuma. Tas bijis stiprumā viņam līdzīgs.

V.

Pēc miežiem un pūžiem, kā trešsenākā labība, ko mūsu senči izkokuši, ir uzskatāmi ē r s k i, vāc. Hirse, kriev. proso. Šī labība pie mums vairs netop audzināta un viņas vārds tautā laikam arī jau aizmirsts. Ulmaņa leksikā to gan vēl atrodam, bet tas izņemts no Langes vārdnīcas, kas izdota 1772. g. Bet kā senis laiks šis labības stāds pie mums gan audzināts, to pierāda l e i š u valoda, kuŗā atrodas divi patstāvīgi vārdi, ar ko tas top nosaukts: m a l n a un s o r a. Šie abi vārdi ir leišu valodas piederīgi un nav no citām valodām pieņemti. Tātad arī par pašu labības stādu var droši spriest, ka tas nav no citurienes ievests, bet šepat mūsu dzimtenē ir audzināts. Par mūsu nosaukumu ērskis, pl. ērski vēl varētu domāt, ka tas būtu pārveidojums no vācu Hirse, bet var būt tas arī patstāvīgs latviešu valodas vārds, kas vēlāk ieviesies un pirmatnīgo vārdu malna pl. malnas izskaidis. Tāpat tas noticis leišu valodā, kur senākais vārds malna pl. malnas vairs maz pazīstams, bet vispāri top lietots jaunākais nosaukums sora pl. soras.

Ka malna — malnas mūsu sensenais vārds ir tāds bijis, to var no tam pierādīt, ka tas pilnīgi saskan ar grieķu vārdu meline un arī ar latīņu vārdu milium. Vārda sakne, kā skaidri redzams, ir mal, no kuŗas atvasināti mums pazīstamie vārdi: malt un milti. No tam var vērot, ka malnas no mūsu senčiem jau tai laikā audzinātas, kad grieķi un itāļi no mums vēl nebija atdalījušies un viņi tai laikā malnu graudus ir maluši un no tiem kādu barību sev sagatavojuši.

Tā kā senindu valodā nekāds vārds nav atrodams, kas malnam līdzīgs būtu, tad jādomā, ka tās vēlāk pie mums izaudzīnātas, kad senindi no Eiropas jau bij aizgājuši uz Āziju. No tam arī noprotams, ka malnas ir vēlākos laikos izaudzīnātas nekā mieži un pūri.

Kāpēc gan malnu jeb ērsku labība, ko mūsu sentēvi izkopi, tagad vairs pie mums Latvijā netop audzināta? Tas laikam no tam izskaidrojams, ka tā vispār ziemeļu apgabalos tik labi nepadodas kā dienvidos. Tāpēc jādomā, ka latvieši arī senlaikis to būs mazākā mērā audzinājuši, nekā leiši un prūši, varbūt vairāk uz dienvidpusi Zemgalē, Kurzemē, Mēmeles apgabalā, kur senāk latvieši dzīvoja. Tad vēl ērsku graudi sava mazuma dēļ nevarēja līdzināties miežiem, pūriem un rudziem un nebija tik ienesīgi. Tāpēc latvieši drīzāk nekā citas tautas ērskus kā mazvērtīgu labību atzinuši un to nav sevišķi cienījuši, bet ar laiku pavisam atmetuši. Vispārī jāsaka, ka ērsku audzināšana arī pie citām tautām pamazām iet uz leju. Tik Krievijā to vēl vairāk audzina, bet citur dienvidos, kā Italijā un Grieķijā tie maz vairs top lietoti.

Pēc trim senākiem graudu stādiem: miežiem, pūriem un ērskiem kā senākās labības nāk pākšu augi: pupas, zirņi, lēcas.

Lēcas liekas būt vairāk dienvidu stāds un savu mazo graudu un mazās ražas dēļ pie baltiešu tautām mazāk cienības iemantojušas un tāpēc arī mazāk audzinātas nekā zirņi un pupas. Lēcu nosaukums, kas saskan ar latīņu vārdu *lens* ģen. *lentis*, vācu *Linse*, leit. *lenšis* norāda, ka tas varētu būt no turienes līdz ar pašu stādu pie mums atnācis. Senindu valodā neviens tāds vārds neatrodas, kas ar to saskanētu, tāpat arī ne grieķu valodā. Āzijā pie seindu tautām, sevišķi Ēiptē lēcas no senseniem laikiem top pieminētas. Tāpēc kultūrvēsturnieki domā, ka šis stāds no Āzijas pie mums būs ienācis un tik vēlākos laikos Eiropā izplatījies. Tomēr sevišķu cienību tas Eiropā nekur nav atradis, jo tas ar zirņiem nevarēja sacensties tāpat kā ērski ar miežiem. Lēcu tāpat kā ērsku audzināšana jaunākos laikos visur gājusi mazumā. Pie mums Latvijā lēcas laikam tāpat kā ērski jau labi sen kā netop vairs audzinātas. Ko tagad pie mums daudzkārt par lēcām sauc, tās nav īstās lēcas, bet vīķi, ko lieto lopu barībai. Bet īstās lēcas ir cilvēku barība tāpat kā pupas un zirņi. Lēcu graudi ir plakani un viņu garša ir vidējs starp pupām un zirņiem. Lēcu barības vērtība ir ļoti liela. Viņu graudiem ir tikpat daudz olbaltuma kā zirņiem un pupām. Bet sevišķi liela vērtība, kas lēcām piemīt ir tā, ka viņu graudos atrodas ļoti daudz natrona, kas mums ir ļoti derīga barības viela. Šinī ziņā neviens cits stāds ar lēcām nevar mēroties. Tādēļ lēcas ir ļoti ieteicamas un būtu tās atkal jāsāk audzināt, jebšu ne pārdošanai, bet pašu tiesai, jo viņas maz ražīgas un tāpēc peļņu nekādu nevar ienest.

Lēcas var būt pie mūsu senčiem jeb eiropiešu tautām arī patstāvīgi izaudzīnātas. Jo augšminētie nosaukumi ar latīņu valodas vārdu ātri gan saskan, bet pēc skaņu likumiem no tā grūti izskaidrojami. Pirmkārt vācu vārds *Linse* nav atvasinājums no latīņu vārda *sing.* *nōminātīva* formas *lens*, tāpēc ka tā nekad vārdus nepieņem un nelieto citā valodā *nōminātīva* formai pieliekot vēl otru *nōm.* galotni klāt, bet jaunu *nōm.* galotni pieliek pie vārda celma. Tātad ja vācu vārds *Linse* būtu ņemts no latīņu valodas, tad tam vajadzētu skanēt: *lente*. Tāpat leišu vārds *lenšis* nav no latīņu vārda *lens* ģen. *lentis* izskaidrojams, jo leišu valodā *t* — nepārvēršas par *š* un leišiem ar romiešiem nav bijis nekāds sakars. Arī no ģermāņu valodas leišu vārds nav izskaidrojams, jo visās ģermāņu izloksnēs šis vārds parādās ar savu īpatnējo — *i* skaņu: *senvācu:* *linsi*, *jaunvācu* *Linse*. Arī mūsu latviskais nosaukums *lēcas* ir ļoti grūti izskaidrojams. Ar leišu vārdu *lensis* tas gan saskan, bet mūsu —*c*— un leišu —*š*— nav lāga savienojami. Mūsu gaļais —*ē*— gan var būt no senāka *en*— cēlies tāpat kā par piem. *blēdis* cēlies no *blendis*, t. i. kas greizi skatās. *Blakus* formas no „lēcas” ir ar lēces un lēči, ko var atvasināt no senākā *lences* un *lenči*. Tā kā mūsu valodā —*c*— ir cēlies no senāka —*k*— tad šo vārdu pirmatnīgas formas būtu bijušas: *lenkis* un *lenki*, jeb *sing.* *lenke* un *lenkis*. Tā šiem vajadzētu skanēt arī leišu valodā. Bet tur nu atrodam augšminēto vārdu *lenšis*, kas ar mūsējo nekādi nesaskan. Ja leišu vārds tomēr būtu pārņemts no vācu valodas pārmainot —*i*—

par —e—, tad atkal mūsu latviskais nosaukums tam pretim runā, jo mūsu valodā —s— nekad nevar pārvērsties par —c—. Vienīgā iespēja leišu un mūsu nosaukumu savienot varētu būt tāda, kad mūsu vārdu senākās formas lencis un lenca atvasina no vēl senāka lentis lente, jo mūsu valodā dažos vārdos k cēlies —t— p. p. kaķis no senāka katis. Tad būtu jāpieņem, ka leišu valodā —s— varēja kādreiz arī izcelties no senāka tj, kas tagad viņiem pāriet —č— skaņā.

Visu to ievērojot jānāk pie sprieduma, ka lēcas var būt eiropiešu kopīpašums un katra tauta viņu pirmatnējo nosaukumu izveidojusi pēc savas valodas īpatnējām skaņām.

VI.

No pākšu augiem, ko mūsu senči audzinājuši, kā svarīgākie uzskatāmi pupas un zirņi.

Pupu nosaukums uzglabājies visiem eiropiešiem no kopīgas saknes: leit. pupa, prūs. babo, slav. bobu, vāc. Bohne, lat. faba, grieķ. fakos, fake (?). Kopīgā šā vārda sakne ir pa — jeb pu —, kas izlietota mūsu vārdos pamt jeb pumt, pupa, pups, pumpurs jeb pupuris, tāpat arī puns, punis, pune, ar ko saskan vācu Bohne. Sakne, kas visos šinīs vārdos atrodas, izsaka ko apaļu uztūkušu. No šā salīdzinājuma redzams, ka mūsu senči, kad tie vēl dzīvoja kopā ar citām eiropiešu tautām, ir pupas audzinājuši. Tās arī atrastas izrakumos no akmeņu laikmeta.

Arī z i r ņ i ir tikpat vecs kultūras stāds, ko mūsu senči audzinājuši sirmā senatnē, tikai viņu kopīgais nosaukums nav pie visām tautām uzglabājies. Saskan gan grieķu, latīņu un vācu nosaukumi, bet ne baltiešu un slavu. Grieķu vārds orobos jeb erebintos pārveidojies latīņu valodā — ervum, senvācu aravei, jaunvācu Erbse. Ko šo vārdu sakne nozīmē, nav līdz šim izzināts.

Krievu vārds goroch, slavu grach, saskan ar mūsu vārdu gāršas, leit. garšva, vāc. Giersch. Valodnieki to ved sakarā ar vācu Gerste, senāk gerzda, gorzda, kas nozīmē grūbas.

Interesants ir mūsu zirņu nosaukums: latv. zirnīs, leit. Žirnis. Tas saskan ar krievu zerno, vācu Korn no senākā Gorn, lat. granum. No šā radu valodu salīdzinājuma varam izzināt, ko mūsu vārds zirnīs īsti nozīmē, t. i., kāda ir viņa pirmnozīme bijusi senākos laikos. Tā kā trijās valodās (slavu, ģermāņu, un latīņu) šis vārds nozīmē g r a u d u, tad gan to var pieņemt par drošu liecību, ka tā nozīme būs pareiza un pirmatnīga un ka mūsu valodā tas vārds vēlāk būs pieņēmis šo speciālo nozīmi, kādā to tagad lietojam. Tomēr šī nozīmes maiņa ir notikusēs jau ļoti senā laikā. To varam vērot no tam, ka finnu tautas to no mums pieņēmušas ļoti senā formā, proti, tai laikā, kad pie viņiem mūsu s, š, z, ž pārgāja h skaņā, par piem. mūsu siens, senāk seinas: fin. herge, mūsu siksna, senāk sisna: fin. hihna, mūsu zirgs — fin. herge, mūsu zoss, senāk zansis — fin. hanhi etc. Finnu valodās nu „herne” nenozīmē graudu, bet tāpat kā pie mums zirņus.

No tam varam noprast, ka mūsu senči no seniem laikiem zirņus ir sevišķi iecienījuši un tos kā pārākus par citiem graudiem ar šo seno graudu vārdu ir nosaukuši. Citas tautas šo nosaukumu, sevišķi priekš zirņiem, nav pieņēmušas, bet piepaturējušas vaj nu vispārējā nozīmē priekš visvisādiem graudiem, vaj arī te sevišķi vienai jeb otrai labībai pielikušas, kuŗu katra tauta vairāk bij iecienījusi. Tā par piem. vācieši rudzus un ziemeļnieki miežus mēdz saukt par Korn. Tomēr sensenos laikos šis mūsu vārds zirņu nozīmē būs tapis arī tālāk lietots. Uz to norāda armeņu nosaukums: sisern, kas saskan ar mūsu vārdu un nozīmē zirņus, tāpat kā pie mums.

Vēl otra zirņu suga ir: latīņu cicer, grieķu krios, no senāka kekrios, vācu Kichererbse, senprūšu valodā kekars un kekirs. Šis nosaukums saskan ar mūsu vārdu ķekars, leit. keke un apzīmēja laikam no iesākuma šo zirņu pākstis, kas kā ķekari karājas un pēc tam pašus zirņus. Varētu ar šo vārdu sakarā vest arī krievu mežzirņa nosaukumu čika un mūsu: cicis, čičis, čīča, kā bērni mēdz zirņus saukt.

Ka senindu valodā neviens no šiem zirņu un pupu nosaukumiem neatrodas, tas mums liek domāt, ka šie pākšu augi no mūsu senenčiem tai laikā, kad visi kopā dzīvoja, vēl nebija kultivēti, bet tik vēlāk pie viņu aiziešanas uz Āziju. Tik a r m e n i e š u nosaukums s i s e r n, ko augšāk pievedam, var derēt par pretpierādījumu. Jo armenieši šo vārdu zirņu n o z ī m ē nevarēja vēlākā laikā pieņemt no latviešiem. Viņi varēja to dabūt tik no slavu tautām. Bet slavu valodās „zerno” nenozīmē zirni, bet graudu. Divas varbūtības šē ir domājamas. Pirmā būtu tāda, ka dažas baltiešu ciltis senāk dzīvojušas dienvidos, kas vēlāk tautu staigāšanas laikos ar citām tautām samaisījušās un tā izzudušas. No tām dienvidus baltiešu tautām tad armenī varēja zirņus dabūt un līdz ar tiem pieņemt mūsu nosaukumu. Otrā varbūtība domājama tāda, ka senindi, tāpat kā citas āriešu tautas, kas no Eiropas uz Āziju nogājušas, savos ceļojumos seno zirņu nosaukumu zaudējušas, tik vien armenī to uzglabājuši. Vismaz jāatzīst, ka šis armenī vārds sisern, kas ar mūsēju kā formas, tā nozīmes ziņā saskan, ir ļoti interesants. Zināms, ka no viena tāda vārda vien vēl nevar nekādus drošus spriedumus taisīt. Bet tas var gan noderēt un krist svarā, ja vēl citi pierādījumi nāk klāt vienai vai otrai varbūtībai par labu. Varētu kā otru tādu vārdu pievest mūsu arkla nosaukumu, kas arī atrodas armenī valodā: araur, kas tur tāpat nozīmē arklu kā pie mums. Bet arkla nosaukums ir eiropiešu tautām kopīgs, jo tas atrodas grieķu valodā: arotron, latīņu valodā aratrum, īru — aratar, ziemeļģermāņu ardr, slav. radlo no ardlo. Gan mūsu arkla vārds senāk skanēja citādi: ar-tlas — ar-tras — aratras. Bet seno vārdu formas pirmos laikos pie visām tautām bija vairāk līdzīgas, nekā tagad un tāpēc armenī arkla nosaukumu varbūt pieņēmuši no slaviem jeb grieķiem. Bet varbūt tas tiem pašiem ir bijis un tie to ir uzglabājuši no kopīgas pirmkultūras laikiem, kad indoeiropiešu tautas vēl dzīvoja kopā.

Ko zirņu nosaukums pie savas saknes pirmatnīgi nozīmē? Liekas, ka viņa sakne „zirn” būs tā pate, kā „ģirn”, kā redzams ģermāņu un latīņu valodā, kas izlietota mūsu vārdā dzirna, kas vispirms nozīmē apaļu akmeni, kā par piem. vēža-dzirna un tagad maļamu akmeni. Kad dz- un z-skaņa no senākā š mainās, to redzam no vārdiem, kā dzintars, dzītars un zītars no senākā gintars.

No turpmākiem kultūrstādiem, kas pie visām eiropiešu tautām un tāpat pie mūsu senčiem no seniem laikiem audzināti, ir pieminami — l i n i. To pierāda linu nosaukums, kas visās eiropiešu valodās uzglabājies, kā reti kāds cits vārds: grieķu valodā linon, lat linum, īriski līn, senvācu līn, ziem.-ģemān. lina, kriev. лон., slav. linu, leit. linas — linai, tāpat kā pie mums lins —lini. No tam varam droši spriest, ka mūsu senči linus audzinājuši jau tanīs laikos, kad eiropiešu tautas vēl kopā dzīvoja. Tas vērojams sevišķi no tam, ka linu nosaukums pie visām tautām uzglabājies nemaz nesakropļots, bet vienlīdzīgā skaņā, kā reti kāds cits vārds. Jo kad vārdi top pārņemti no vienas tautas otrā, tad tie kā svešvārdi top citādi izrunāti un vairāk jeb mazāk sakropļoti. Arī tas pierāda linu senso kultūru pie mūsu senčiem, ka finnu tautas šā stāda nosaukumu no mūsu valodas pieņēmuši. Tas norāda uz ļoti seniem laikiem, kā to jau augstāk par zirņiem pieminējām. Jo finnu tautas mūsu zem- un lopkopības nosaukumus pieņēmuši no mūsu baltiešu valodas līdz ar šās senkultūras priekšmetiem un šie nosaukumi uzrāda ļoti senas formas, kā mūsu senči agrāk runājuši.

Ko linu nosaukums pie savas saknes pirmatnīgi nozīmē, tas, zināms, grūti nosakāms un par to līdz šim arī vēl nav nekādas pamatotas domas izsacītas. Šraders beidzamā Hehna izdevumā linu nosaukumu ved sakarā ar senindu sakni lī, kas nozīmē pieglausties un no kuņas atvasināts vārds līnas — pieguļošs. Bet šis izskaidrojums acīmredzot nav pārliecinošs. Pirmkārt senindu valodā linu nosaukums no šās saknes nemaz neatrodas un otrkārt minētā sakne ir ar gaŗo — ī — skaņu. Turpretim eiropiešu tautu valodās, kā grieķu, latīņu, slavu un baltiešu valodās linu nosaukumam ir īsa — i — skaņa. Tik ģermāņu valodās — i — ir pagaŗināts. Drīzāk varētu linu nosaukumu atvasināt no mūsu baltiešu valodās atrodamo sakni lin —, pagaŗinātu lind—, link—, kas apzīmētu lieķšanos, kā karakterisku linu šķiedrām, no kuŗa mūsu senči vija pavedienus un virves un auda audumus.

VII.

Pēc kultūrvēsturnieku domām *r u d z i u n a u z a s* pieder pie jaunākiem stādiem, ko mūsu senči izaudzinajuši. To vēro no tam, ka rudzu graudi izrakumos atrasti tik sākot no 7. gadu simteņa pr. Kr. Zināms, no tam vien vēl nevar taisīt galīgu spriedumu, jo pētījumi vēl nav nobeigti, bet top vienādi turpināti. Var būt, ka vēl atradīs kādās vietās izrakumus taisot, ka rudzi kopti arī jau agrāk. Kā tas tiešām domājams, to norāda *m ū s u r u d z u n o s a u k u m s*, kas pārgājis visās finnu tautās. To vēl kultūrvēsturnieki nav pienācīgi ievērojuši.

Somu valodnieku nopelns ir, ka viņi pierādījuši triju tautu kultūras iespaidu uz finnu ciltīm proti 1) baltiešu t. i. mūsējo, 2) ģermāņu, 3) slavu, no kuŗiem mūsējs ir vissenākais, pēc tam nāk ģermāņu un jaunākais ir slavu iespaids. Kad nu tā mūsu rudzu nosaukums pārgājis finnu tautu valodās, tad tas norāda gan uz ļoti seniem laikiem. Un tā kā rudzu graudi ir atrasti 7. gadusimtenī pr. Kr., tad var no tam spriest, ka viņi nebūs izkopti tūlīt tik tanī laikā, bet jau kādus gadusimtenus agrāk.

Kur nu meklējama rudzu pirmdzimtene, par to protams nav tik viegli vienoties. Nekultivētais rudzu stāds dabā aug Dienvidēiropā ap Vidusjūru, Mazāzijā, Armenijā, Kaukazā, Centrālāzijā. Sevišķi Taškentā rudzu zāle bagātīgi aug pļavās, it kā tās būtu ar to apsētas. Bet ievērojams ir tas, ka dienvidos rudzi nekur nav kultivēti, bet kā jau agrākos rakstos pieminēts, tur izplatīti visur vairāk mieži un sevišķi pūri. Dienvidus tautu valodās pat rudzu nosaukums neatrodas. Tas pats jāsaka par senindu valodu. No tam būtu jāspriež, ka rudzi no mūsu pirmsenčiem vēl tad nav bijuši kultivēti, kad tie vēl vienkopus dzīvoja un vēl nebija sadalījušies.

Bet nu atrodas ļoti interesants rudzu nosaukums senā trāķiešu valodā, kas pirms laikis dzīvoja Balkānu pussalā. Viņu valodas atliekās tas uzrakstīts grieķu burtiem: briza, kas ir sakropļots vārds un lai to varētu apspriest, vispirms jānostāda pareizā formā. Pirmkārt iesākuma „b” jaungrieķu laikmetam sākoties, kad mums šis vārds uzrakstīts, tapa izrunats līdzīgi mūsu „v”- skaņai. Tādēļ arī šis vārds pareizāki būtu rakstams: vriza. Tad otrkārt vokals -i- ir cēlies no senākā ū, ko vēl tagad tā izrunā ziemeļgrieķu apgabalos: vrūza. Bet tā kā mums zināms, kā grieķu ū jeb y pilnīgi sakrīt ar mūsu -u- kā par piem. mūsu pūris = grieķ. pyros (pūros), tad arī vrūza pilnīgi jālīdzina senākai formai: vruza. Tad vēl ir zināms, ka grieķi savu „z” ir izrunājuši apmēram līdzīgi mūsu „dz” skaņai, tā ka tagad grieķu vārds vrūza = vrūdza it tuvu nāk mūsu rudzu nosaukumam un acīm redzot tie abi vārdi stāv viens ar otru sakarā. Šis sakars nu protams var būt divējāds. Pirmkārt var būt viena tauta no otras pieņēmusi, otrkārt tas var būt abām tautam kopīgs jeb radniecīgs vārds.

Vis var būt, ka rudzu kultūra vispirms dienvidos kā par piem. Trāķijā iesākta un tā no turienes izplatījās uz ziemeļiem pie slaviem, baltiešiem un ģermāņiem. Uz to norāda tas apstāklis, ka trāķiešu valodā rudzu nosaukums liekas būt pilnīgāks un tāpēc senākas formas nekā pie mums un pie slaviem un ģermāņiem proti ar *p r i e k š z i l b i v-*, kas cēlusēs no senākā *u-*, bet mūsu ziemeļnieku valodām šī priekšzilbe *t r ū k s t*: latv. rudzis, leit. rugis pl. ruḡai, vāc. Roggen, kriev. rožj. Trāķiešu pirmatnīgā forma tāpat būtu bijusi: uruḡas pl. uruḡai, kas vistuvāk nāk leišu valodai. Tikai tā būtu savāda un grūti izskaidrojama parādība, ka *v i s ā s* mūsu ziemeļnieku valodās šī priekšzilbe atkritusi. Būtu jādomā, ka vispirms pirmā tauta, kas trāķiešiem tuvāk dzīvojusi, to vārdu no viņiem pieņēmusi pie tam atmezdama priekšzilbi, uz kuŗas akcents nebija un tad no tās tautas tas vārds ar atmesto priekšzilbi pārgājis pie citām kaimiņu tautām.

Beidzamā laikā valodnieki vairāk un vairāk nāk pie pārlicības, ka baltiešu tautām ar seniem trāķiešiem un arī ar albāņiem ir bijušas daudz līdzības un tuvāki sakari. Tāpat būtu jādomā, ka *k ā d a n o b a l t i e š u c i l t ī m*, kas vairāk uz dienvidiem dzīvojusi, dabūjusi no trāķiešiem šo nosaukumu līdz ar rudzu kultūru un no tās tad citas baltiešu tautas to pieņēmušas un izplatījušas tālāk tiklab pie slaviem kā arī pie ģermāņiem. Tas vērojams no tam, ka mūsu vārda forma stāv trāķiešu vārdam tuvāku nekā slavu un ģermāņu vārdi.

Ka bezakcenta priekšzīlbes var atkrist, to redzam no tāda piemēra kā tēvs, leit. tevas, kam bijusi senā priekšzīlbe a- jeb o, kā to redzam no latīņu atavas, gotu atta un krievu otec, no senākā otevec. Tā arī var būt, ka mūsu rudzu nosaukums senis laikis skanējis urugis jeb urūgas un vēlāk īsā bezakcenta priekšzīlbe atkritusi.

Otra varbūtība ir tāda, ka rudzu nosaukums nemaz nav pieņemts no trāķiešiem, bet ka kādas baltiešu ciltis senlaikis dzīvojušas vairāk dienvidos un bijušas trāķiešu kaimiņi, tā ka rudzu audzēšana un viņu nosaukums viņiem bijis kopīgs. Tā pat jau arī „tēva” nosaukums nav mums pieņemts no latīņiem, gotiem jeb slaviem, bet ir kopīgs vārds un tomēr priekšzīlbe a- jeb o- ir atkritusi ne tik vien latviešu, bet arī leišu valodā. No tam varam spriest, ka kādas priekšzīlbes atkrišana vien vēl nepierāda, ka kāds vārds būtu pieņemts no citas valodas, kuŗā šī priekšzīlbe uzglabājusēs. Tātad rudzis, senāk ruģis jeb rugas var būt mūsu pašu sensenais baltiešu tautu vārds, kuŗam priekšzīlbe atkritusi un tas pēc tam pārgājis slavu un ģermāņu valodās, jeb tas ir šo tautu kopīgs īpašums. Jādomā, ka galvenā rudzu izplatīšanās no senseniem laikiem bija taisni pie mūsu ziemeļnieku tautām t. i. pie mums baltiešiem (latviešiem, leišiem, prūšiem), slaviem un ģermāņiem, ko liecina mūsu kopīgais rudzu nosaukums. Ka šis nosaukums ar priekšzīlbi izplatījies arī vēl tālāk pie austrum finnu un tatāru ciltīm, par piem. pie ostjakiem: aruš, samojediem: ariš, voguļiem: oroš, čuvašiem: iraš, tatāriem: oreš, oroš etc., tas norāda uz senākiem laikiem, kad priekšzīlbe mūsu un laikam arī slavu valodās vēl nebija atkritusi.

Bet var aizstāvēt arī tādas domas, ka rudzu nosaukumam no sākuma nemaz nav bijusi tāda priekšzīlbe, jo pie mūsu ziemeļnieku tautām, kas ir galvenākās rudzu audzētājas, šis vārds ļoti līdzīgās formās parādās bez šās priekšzīlbes. Augšminētais trāķiešu vārds, uz ko top dibināta visa šās priekšzīlbes hipoteze, nevar vēl pilnīgi to apstiprināt. Var būt ka pavisam otrādi pie mūsu vienkāršākas vārda formas vēlāk tik pielikta minētā priekšzīlbe trāķiešu un no turienes jeb arī neatkarīgi no tās tatāru un austrumfinnu valodās.

Ko rudzu nosaukums pirmatnīgi nozīmē, nav iespējams vairs izzināt, jo mums trūkst piederīgi vārdi, kas to varētu izskaidrot. Acīm redzot tas vārds stāv sakarā ar mūsu vārdu roga, bet vairāk no tām nekādas sevišķas nozīmes nevaram novērot. Ar rudzu nosaukumu laikam stāv sakarā pazīstamās baltiešu tautas, seno r u g i e š u vārds, kas dzīvojuši pie Baltijas jūras prūšu kaimiņos un atstājuši šo vārdu Rugiešu salas nosaukumam.

VIII.

Otrais no jaunākieem kultūrstādiem lauksaimniecībā, ko mūsu senči izaudzinājuši, ir a u z a s. Tomēr viņu pirmskultūras laiks ir domājams labu gabalu agrāk senatnē, nekā to līdz šim pieņēma.

Tā kā auzas kā dabas stāds pļavās un ganībās atrodams vairāk Eiropas dienvidos ap Vidusjūru, Mazāzijā, Armenijā, ap Kaukazu, Dienvidkrievijā un Aizkaspijā, tad domā, ka tanīs apgabalos arī auzu kultūra būtu izcēlusēs. Bet tam pretim stāv skidras ziņas, laikam, ka minētās zemēs auzas kā kultūrstāds senākos laikos nav audzinātas. Semītu tautām, tāpat ēģiptiešiem, auzas ir pavisam svešas. Indijā un Chinā tās tik jaunākos laikos ievestas. Trojas drupās tās arī nav atrastas. Tātad Mazāzijā tās tik vēlāk liekas būt izplatītas.

Kāds vācu zinātnieks apgalvo, ka ģermāņi, Vācijā ienākuši, esot pirmie tur auzas izaudzējuši kā zaļbarību saviem daudzajiem ganāmiem pulkiem. Bet citi tam pretim norāda, ka dabas auzas Vācijā neaug ne pļavās, ne ganībās, bet atrodamas tikai laukos kā nezāles jeb aug tik vecās sētās un ceļmalās.

Daži meklē auzu kultūras sākumu Turkestanā jeb Centrālāzijā, citi Eiropas austrumpusē jeb tatāru apgabalos. Tātad zinātnieku domas par auzu pirmdzimteni ir ļoti dažādas. Bet lielākā daļa

pētnieku par to uzskata to apgabalu sākot no Dienvidkrievijas uz ziemeļaustrumiem apkārt Kaspijas jūrai līdz Turkestanai.

Bet nu viens ievērojams zinātnieks Bušans pierāda, ka nevien austrumos, bet arī pie ķeltiem attīstījusēs patstāvīga auzu kultūra, ka viņiem tāpēc arī pašiem savs auzu nosaukums uzglabājies, kas nav ne no vienas valodas pieņemts un ka priekšvēsturīgos izrakumos ķeltu apgabalos auzu graudi ir atrasti. Šis fakts nu zināms Āzijas un Dienvidkrievijas hipotezi apgāž. Bušana pierādījumus vēl apstiprina viens cits zinātnieks Savanos, kas tādus pašus faktus pieved par Dāniju, kur auzas audzinātas bronzas laikā.

Ja tad nu Vācijā nebūtu jan senis laikis auzas audzinātas, kur tad ķelti un dāņi tās būtu dabūjuši? Būtu jādomā, ka auzas ne tik vien vienā vietā kā kultūrstāds izaudzinātas un tās tad uz citiem apgabaliem izplatījušās, bet būtu jāpieņem vairākas auzu pirmdzimtenes. Pie tam varētu norādīt uz īpatnējiem auzu nosaukumiem, kas pie dažādām tautām ieviesušies: vāc. Hafer, ķelt. ceirch, angļu saks. ate, slav. ovisu, latv. auzas, leit. aviža, grieķ. bromos, lat. avena. Senindu valodā auzu nosaukums nekāds neatrodas.

Bet nu no agrākajiem apcerējumiem jau ievērojam, ka mūsu kultūrstādu nosaukumi tiklab līdzīgie, kā arī dažādie, ir tai ziņā ļoti interesanti, ka no tiem varējām pierādīt sensenas tautu kultūras attiecības. Tā jau redzējām, ka miežu un pūru nosaukumi pie vairākām tautām bija ļoti dažādi, bet tomēr atradām atkal dažus līdzīgus vārdus, kas norādīja uz tiem laikiem, kad mūsu radu tautas vēl nebija izšķīrušās un deva mums caur to drošus pierādījumus, ka mūsu sensenči jau savā pirmdzimtenē miežus un pūrus audzinājuši. Pie tam redzējām, ka baltieši, senindieši un pa daļai arī grieķi pirmatnējos nosaukumus uzglabājuši, bet citas tautas tos pazaudējušas un tai vietā radījušas sev jaunus nosaukumus no savām valodām. Tā par piem. arī baltieši savu miežu nosaukumu patstāvīgi ievēduši.

Tāpat nu varētu būt noticies arī ar auzām. Salīdzināsim attiecīgos nosaukumus. Latviešu un leišu valodas nosaukumi protams pilnīgi saskan, jo mūsu vārds auza ir ar laiku saīsināts. bet leišu valodā tas uzglabājies senākā un pilnīgākā formā: a v i ž a. Ka tas tiešām tā izskaidrojams, to redzam no citiem piemēriem. Mūsu vārds: auns, ir tāpat saīsinājums no senākā avinas, kā šis vārds leišu valodā uzglabājies. Mūsu valodā vokāls —i— izkritis un —v— priekš konsonanta pārvēršas u skaņā: avins — avns — auns. Tāpat aviza — avza — auza. Ar mūsu auzu nosaukumu turpmāk pilnīgi saskan slavu nosaukums o v i s u, kriev. oves, ģen. ovsa = līdzīgi mūsu auza. Še arī pirmatnīgais —i— vaj un pārvēršas par —e— jeb pavisam izkrist. Tātad iznāk, ka mūsu baltiešu un slavu nosaukumi ir kopīgi un norāda uz tiem laikiem, kad slavi un baltieši vēl nebija izšķīrušies.

Tad vēl viens auzu nosaukums ir interesants un salīdzinot ar mūsējo sevišķi krīt svarā. Tas ir latīņu vārds a v e n a. Šis vārds acīm redzot pilnīgi saskan ar mūsu baltiešu un slavu nosaukumiem. Jo vārda pirmā daļa av- jeb avi-, ave- ir tā pati kā mūsu, slavu un latīņu valodā, tik pie mums ziemeļniekiem ir cita galotne, nekā pie italiešiem.

Kad to ievērojam, tad varam labāki spriest par auzu kultūras pirmdzimteni. Tā kā auzas netop audzinātas dienvidos, bet īsteni tik ziemeļnieku apgabalos, tad dabīgāki ir tā kā tā domāt, ka viņu kultūra arī izcēlusēs šinīs apgabalos. Bcz tam mums ir ziņas, ka Grieķijā un Italijā viņas ievestas vēlākā laikā no ziemeļiem. Bet tā kā nu latīņu nosaukums avena stāv sakarā ar mūsu un slavu nosaukumu, tad tas ir puslīdz drošs pierādījums, ka latīņi šo nosaukumu no mūsu apgabaliem uz dienvidiem noiedami ir paņēmuši līdz. Citādi to nevar izskaidrot. Pieņemts tas vārds nevar būt ne mums no viņiem, ne viņiem no mums. Jo pirmkārt mums vēlākos laikos ar latīņiem nav bijis nekāds sakars jau lielā attāluma dēļ un tāpēc ka starp mums un viņiem dzīvojušas daudz citas tautas. Otrkārt, kad auzu nosaukumi būtu pieņemti vieniem no otriem, tad līdz ar vārdu būtu pieņemta arī vārda galotne. Bet tā kā vārda celms gan ir kopīgs, tikai galotne cita, tad tas norāda uz seno

dzimteni, kur auzu kultūra sākusēs. Tur šis stāds gan tapa nosaukts ar kopīgu vārdu, bet katra tauta tam pielika galotni pēc savas patikšanas.

Šis beidzamais apstāklis mums arī dod norādījumu, kad jautājam pēc auzu nosaukuma pirmnozīmes. Auzu pirmnozīmi varam izskaidrot, kad salīdzinām vārda celmu avi- augšminētās valodās. Še nu ikkatram tūlīt acīs krīt, kā vistuvāk salīdzināms ar to ir mūsu vārds: avs, leit. avis, kriev. ov-ca, lat. ovis. Kuŗš vokāls ir pirmatnējs a jeb o, ir grūti nosakāms. Liekas, ka pirmatnējs bijis a, uz ko taisni norāda latīņu auzu nosaukums avena. Latīņu valodā pirmatnējs vārds avis pārgrozījies par ovis, lai atšķirtos no līdzīga vārda avis, kas tur nozīmē putni. Tātad auzu pirmnozīme ir a v j u z ā l e, ar ko mūsu senči visvairāk avis ēdinājuši. Kā zināms, auzas ne tik vien kā zāle un siens, bet arī viņu graudi līdz šim un senāk visnotaļ lietoti lopu barībai, tik jaunākos laikos tos sāk vairāk ievērot arī cilvēku ēdienu sagatavošanā, tādēļ ka tās satur daudz vairāk tauku daļas (6%) nekā citu labību graudi (1³/₄%).

IX. K a ņ e p e s.

Pie labi seniem stādiem, ko mūsu senči audzinājuši, pieder arī kaņepes, lai gan pētnieki negrib viņām piešķirt tik lielu senumu, kā liniem. Kaņepju tāpat kā linu nosaukums gan ir kopīgs visām eiropiešu radu tautām, grieķiem: kanabis, lat. kanabis, alban. kanep, slav. konopļa, serb. konoplje, čech. konepe, leit. kanapes, prūs. knapjos = kanopjas, vāc. hanaf, banef, Hanf. Līdzīgu senumu ar liniem kaņepēm tāpēc negrib piešķirt, ka grieķiem pirms Herodota t. i. 5. gadsimtenī pr. Kr. kaņepes vēl nebijušas pazīstamas, jo Herodots par tām raksta, ka tāds stāds topot audzināts pie skutiem dienvidus Krievijā. No tam domā, ka kaņepes nav bijušas eiropiešu tautu kopīgs īpašums, kad viņas vēl kopā dzīvojušas, bet tās ieviesušas tikai vēlākos laikos; kad šās tautas bija izšķīrušās. Domā, ka kaņepes vispirms audzinātas Āzijā ap Kaspijas jūru, kur tās augot kā dabas stādi, jeb arī dienvidus Krievijā, no kurienes tās izplatījušās kā pie grieķiem tā pie citām Eiropas tautām.

Slavenais valodnieks un senlaiku vēsturnieks Šrāders izsacījis tādas domas, ka kaņepju nosaukums izcēlies čeremis un sirjanu-votjaku valodās un no turienes pārnācis pie eiropiešu tautām. Čeremis valodā kaņepju nosaukums ir: kene jeb kine, un sirjanu-votjaku valodā: piš jeb puš, kas no sākuma nozīmējot nātru. No šiem abiem čeremis un votjaku vārdiem kene-piš esot izcēlies kaņepju nosaukums: kanabis jeb kanapis, kas pārgājis grieķu un citās mūsu radniecīgās valodās.

Bet šitāds izskaidrojums tomēr nav par laikamu (varbūtīgu) atzīstams, jo nav saprotams, kāpēc skuti no divām tautām būtu pieņēmuši vārdus un tos kopā salikuši par vienu nosaukumu. Tam līdzīgu piemēru mums pavisam trūkst, kur tā būtu darīts. Mums, kā zināms, ir pieņemti daži vārdi no krievu un daudz no vācu valodas, bet nav neviena gadījuma, kur divi vārdi kopā būtu sajaukti par vienu nosaukumu. Par piem. krievu vārds ir baznīca un vācu vārds Kirche. Latvieši ir pieņēmuši krievu vārdu un to vien lieto, nejaukdami to kopā ar Kirche: baznīc-Kirche. Tāpat krievu vārds ir: karogs (Kr. chorugvj) vācu: flage. Nevienam nav nācis prātā no šiem abiem vārdiem iztaisīt sajauktu nosaukumu: karogflage jeb flag-karogu. Tāpat nav domājams, ka senie skuti, ja tie kaņepju nosaukumu būtu pieņēmuši no čeremisiem un no sirjaniem jeb votjakiem, viņu abu vārdus būtu sajaukuši kopā, bet tie būtu kaņepes nosaukuši vaj nu pēc vienas jeb otras tautas valodas t. i. vaj nu vienkārši: par kene, jeb piš. Tad vēl pret Švadera domām jāpiezīmē, ka sirjanu vārds piš jeb puš pie skutiem un grieķiem pārnākdams nebūtu palicis bez galotnes, nedz vēl pārvērties pats par galotni čeremis vārdam, bet tam skuti un grieķi būtu pielikuši klāt kādu savas valodas galotni: a,—e, —os,—is etc. un tā tas vārds būtu skanējis ne kanabis jeb kanapis, bet kanabissa, kanabisse, jeb kanabissos, kanabissis ect.

Kad salīdzinām augšāk pievestos kaņepju nosaukumus, tad redzam, ka vissenākā šā vārda forma uzglabājusies mūsu baltiešu valodā. Tā leišu vārds kanapes vistuvāk stāv grieķu vārdam: kanabis. Šis vārds, ko grieķu rakstnieks Herodots 5. gadsimtenī pr. Kr. piemin savā rakstā par senajiem skutiem, zināms ņemts no skutu valodas un jādomā pie tam nav uzrakstīts pilnīgi pēc skutu izrunas, bet būs droši vien sakropļots. Tā kā visās slavu un baltiešu valodās tai vārdā nav „b”, bet -p skaņa, tad droši varam pieņemt, ka arī skutu valodā tur būs -p- bijis un tas vārds būs skanējis ne: kanabis, bet kanapis. Varam pat vēl vienu soli tālāk iet un pieņemt, ka arī galotne -is nebūs pareizi no Herodota uzrakstīta, tāpēc ka tā nesaskan nei ar slavu nei ar mūsu baltiešu vārdu galotnēm. Vācu vārdiem zināms nekādas galotnes nava, tā ka tos nevaram še pielīdzināt. Tāpēc pieņemams, ka seno skutu vārdam būs galotne bijusi apmēram līdzīga mūsu vārdu galotnēm t. i. vaj nu -es, kā leišu un latviešu valodā jeb senākā forma -jas ar īso a- no kuŗas varēja izcelties -es jeb -is. Šo v i s s e n ā k o f o r m u sastopam p r ū š u v a l o d ā, kur mūsu vārds skan knapjas (kanapjas). Kaņepes jeb konapjas zināms ir daudzskaitlis, vienskaitļa forma ir kanepe, leit. kanape. Tāpat jāuzskata Herodota uzglabātais vārds kanabis jeb kanapis (kanapjas) kā daudzskaitlis no vienskaitļa: kanape jeb kanapja.

Viss var būt, ka kaņepes vispirms izaudzīnātas vairāk dienvidus apgabalos, kur senie skuti dzīvojuši, no kuŗiem viena daļa bijusi mums baltiešiem radniecīga. No turienes tad arī mūsu senči būs dabūjuši kaņepes un viņu nosaukumu varbūt daudz senāk nekā grieķi.

Pie latviešiem, kā zināms, kaņepes no senseniem laikiem bijušas ļoti iecienītas ne tikvien savu stipro šķiedru dēļ, bet viņu sēklas lietotas arī ēdieniem. Tā par piem. no kaņepēm sagatavo sevišķi pie vidzemniekiem iecienīto „kaviaru” jeb tā saucamo kamu, kas ir savāda veida grūdenis sastāvošs vaj nu no tīri grūstām kaņepju sēklām, jeb kopā ar grūstiem zirņiem un pupām.

Ko kaņepja vārds īsti nozīmē, t. i. no kādas saknes tas atvasināts, to diemžēl nevaram vairs izzināt, jo nav mums pat nekādas domas no pētnieku puses izsacītas, kas varētu norādījumus dot. Pievedu še kādus vārdus no Ulmaņa vārdu grāmatas, kas kaņepju nosaukumam pieskan. Tikai nozīmes ziņā tos nevar sakopot: kanapis-Halseisen, kakla dzelzs un saīsināts: kampit. Bet tam nekāda sakara nevar būt ne ar kaņepju stādu, nei sēklām, varbūt tomēr ar viņu šķiedrām. Tikai no tam nekādu izskaidrojumu nevaram smelt vārda etimoloģijai. Tāpat no kaņepju ēdiena kama nevaram neko izskaidrot. Burti m un n gan mainās un varētu domāt, ka no ēdiena nosaukums pārcelts uz stādu, no kuŗa ēdiens sagatavots. Bet galotni -pe nevaram izskaidrot, ka tāda būtu pielikta klāt, jo tādas mūsu valodā neatrodas. Būtu jāpieņem, ka senis laikis tāda bijusi un vēlāk izzudusi. Bet tādas ir grūti domājamas varbūtības un tāpēc mums jāatstāj šis jautājums neizskaidrots.

Interesants ir grieķu nosaukums. Grieķi, kā zināms, nav mūsu senču labība, bet vēlākos laikos no Āzijas ievesta. Tāpēc arī mums trūkst kopīga nosaukuma ar mūsu senākām eiropiešu tautu valodām. Nei grieķu nei latīņu, nei arī ģermāņu valodās griķa nosaukumu nesastopam. Grieķi Eiropā ievesti no aziātu tautām mongoļiem, tatāriem, turkiem un tik vidus gadsimteņu beigās pie mums izplatījušies. Vācieši tos dažādi sauc: Heidenkorn — pagānu graudi, Taterkorn t. i. tatāru graudi an Ziemeļvācijā Buchweizen, kas ir vietējs nosaukums. Arī čechu, mazkrievu un madjaru valodā griķus sauc par tatāru labību: tatarka, tāpat somiski: tatari an igauniski: tatri. Tikai krievu, poļu, leišu un latviešu valodās atrodas līdzīgi skanoši griķa nosaukumi: kriev. greča, grečicha, pol. gryka, leit. griķai, latv. griķi. Ko gan šis vārds nozīmē? Kad pēc analogijas spriežam, tad jādomā, ka mūsu griķu nosaukams apzīmēs: grieķu labību. Laikam slavi griķus vispirms būs dabūjuši no grieķiem un tos pēc šās tautas vārda tā nosaukuši. Tā kā mūsu vārds griķi vistuvāk stāv leišu vārdam un leišu vārds atkal vistuvāk poļu vārda skaņai, tad jādomā, ka mēs tādā ceļā arī būsīm griķus dabūjuši.

Šis grieķu nosaukums tāpēc interesants, ka tas rāda kā jaunākā, vēsturīgā laikā šī labība izplatījusies pie dažādām tautām un tai līdzī viņas nosaukums an arī ka uz vietas izceļas arī vietējie

nosaukumi. Tas mums dod norādījumus uz senākiem laikiem un apgāž vācu zinātnieka V. Hehna domas, it kā visi kultūrstādi būtu ievesti pie mums no Āzijas.

R ā c e n s .

No mūsu dārza stādiem gan visusenākais un tāpēc arī visinteresantākais ir rācens, jo viņa nosaukums norāda uz mūsu senču pirmkultūras laikiem. To varam vērot no tam, ka šis nosaukums gandrīz visām eiropiešu tautām ir kopīgs, kas caur to izskaidrojams, ka mūsu sensenči šo stādu jau tai laikā būs kultivējuši, kad tie vēl nebija izšķīrušies uz visām pusēm, bet dzīvoja vienkopus jeb tuvu kaimiņos. Šis kopīgais nosaukums, kas pie dažādām tautām it kā izlokšņu veidā īpatnējās formās izveidojies, ir šāds:

Latīņu valodā: rāpa, grieķu v.: rapys jeb rafys un rafanos jeb rafanis, ratone (rutkis), leišu: rape jeb rope, slavu: rēpa, senvācu: rāba jeb ruoba, vidvācu: rābe, ruobe jeb rūbe, jaunvācu: rübe, šveiciešu: rābi, zviedru: róva.

Kā redzams starp šiem vārdiem pastāv pilnīga saskaņa un nevar būt nekādu šaubu, ka šis stāds un viņa nosaukums ir visu eiropiešu tautu kopīpašums un liecinieks no seniem laikiem, par kopīgo senkultūru. Nav arī vajadzīgs viņa izplatīšanu meklēt izskaidrot no citurienes, no dienvidiem jeb no Āzijas, jo šis sakņu augs ir atrodams plašos apgabalos pa Viduseiropu.

Bet kā nu stāv ar šā stāda latvisko nosaukumu rācens? Kad to salīdzinām ar augšminētiem citu tautu nosaukumiem, tad redzams, ka tas no tiem atšķiras. Sevišķi uzkrītoši, ka arī mūsu tuvākās radu tautas t. i. leišu vārds nesaskan ar mūsējo, bet ar citu eiropiešu tautu nosaukumiem. Kā nu šo nesaskaņu izskaidrot?

Ka senlatviešiem ar leišiem un citām eiropiešu tautām kopīgs nosaukums bijis, par to nav ko šaubīties. Būtu jādodomā, ka pirmatnējais vārds rāpe pie mūsu senčiem izzudis un tai vietā ieviesies jauns nosaukums — rācens. Ka tas tā varēja notikt, to pierāda daudz citi piemēri, kā sūnus, kuŗa vietā ieviesies — dēls; dukte kuŗa vietā ieviesusies — meita, avs vietā aita, leišu valodā izzudis sāls un tai vietā ieviesies cits jaunāks vārds — druska etc. Šāda senu vārdu izzušana grūti izskaidrojama. Pa lielai daļai tā būs notikusi tādos gadījumos, kur izcēlās divi līdzīgi skaņoši vārdi. Tad viens tapa atmests un tai vietā ieviesās jauns. Tā par piem.: sūns un suns skanēja diezgan līdzīgi, tāpat avs un auss etc. Tā arī rāpe skanēja līdzīgi tādiem vārdiem, kas tapa atvasināti no verba rāpt, rāpties jeb rāpot. Tā par piem. rāpis un rāpe varēja nozīmēt bērnu, kas rāpj = rāpulis, rāpule. Atmestā sensenā vārda rāpes vietā mūsu latviešu senči būtu pieņēmuši jauno nosaukumu rācens jeb rācenis, rācienis, rāciņš. Turpretim mūsu ciltsbrāļi leiši to vēl uzglabājuši kā mūsu kopīgu mantu.

Bet ir iespējams arī citāds izskaidrojums. Mūsu vārds rācens mums uz pirmo acumirkli liekas atvasināts no verba r a k t un tāpēc arī it ļabi zīmīgs priekš šā sakņu augs nosaukšanas. Bet kad to tuvāk aplūkojam, tad šāds atvasinājums nebūt nav laikams (varbūtīgs); mūsu stāda nosaukumā rācens -ā- skanis ir g a r š, turpretim verbā — rakt šis vokāls ir īss. Dažam tas varbūt izlikšies kā maza niecīga starpība, kas nemaz nekristu svarā. Bet tā tas nebūt nav. Šī starpība ir liela. Mūsu valodā stingri top ieturēta gaŗo un īso vokālu izruna, kā radīt un rādīt, manīt un mātīt etc. Vēl varētu drīzāk gaŗu vokālu saīsināšanu izskaidrot, caur ko vārdu izrunāšana top vieglāka nekā otrādi t. i. ka īsi vokāli tiktu pagarināti un caur to vārdi izrunāšanai padarīti smagāki. Tā noticies krievu valodā, kur visi senāk gaŗie vokāli ir saīsināti, tā ka tagad krievu valodā vairs nav neviena gaŗa vokāļa, bet visi tie top īsi izrunāti. Tāpēc nav nekāda iemesla, ka mūsu senči atvasinādami vārdu rācens no saknes vārda rakt ar īso vokālu a- to uz reizi būtu sākuši jeb arī vēlāk to pamazām būtu ieņēmušies izrunāt ar gaŗo ā. Pavisam otrādi. Ja viņi tiešām šo vārdu būtu atvasinājuši no rakt, tad

viņi visādā ziņā to būtu izrunājuši ar to pašu īso vokālu, kāds tam saknes vārdam bijis, t. i. nevis rācens, bet racens. Ņemsim šē kādus piemērus. No mīgt ar īso -i- ir atvasināts — midzenis tāpat ar īso -i- un ne mīdzenis ar gaŗo -ī-; tāpat perēklis no perēt ar īso -e-, vadonis no vadīt un ne vādonis etc. Vokāla pagarināšana no īsa celma vokāla mūsu valodā notiekas tikai ar sevišķu nozīmi par piem: atvasinot pagājušā jeb tagadējā laika formu. Tā no kult. tag. 1.: es kuŗu un pag. 1.: es kūlu, es peŗu un es pēru. Bet no rakt pagājušā laikā vokāls netop pagarināts, bet paliek īss, tāpat kā saknes forma: tagadējā laikā: es roku (no senāka ranku) pag. laikā: es raku ar īso -a-. Tā arī visi citi atvasinājumi no rakt ir darināti ar īso -a- kā racējs, racināt, rakšana, rakums, raciens etc. Kur nu tā mūsu tēvu-tēvi mūsu sakņu stāda nosaukumu darinādami no vārda rakt mūsu valodas garam pavisam pretim to būtu izrunājuši ar gaŗo -ā-. Tāpēc no visa tā jānāk pie pārliecības, ka mūsu vārds rācens nav vis atvasināts no saknes vārda rakt.

Bez tam rāceņa nosaukums lāgā no rakšanas darbības nav izskaidrojams. Rakšana attiecināma ne uz rāceņiem, bet drīzāk uz kartupeļiem, kuŗus Kurzemē vairākos apgabalos aplam arī sauc par rāceņiem. Šis nosaukums zināms kā nepareizs un maldinošs ir atmetams un izskaužams. Kartupeļus gan rok, bet rāceņus noņem ar izraušanu. Tātad šē rakšanai nav nekādas nozīmes un tāpēc domājams, ka mūsu rāceņu nosaukumam ar saknesvārdu rakt nav nekāda sakara.

Bet kā nu citādi šo savādo vārdu izskaidrosim? Man liekas, ka atņemot mūsu vārda galotni — ns, pats vārds rāce top vairāk līdzīgs leišu vārdam — rāpe un latīņu vārdam rāpa un līdz ar to arī citu eiropiešu tautu nosaukumiem. Vēl līdzīgāks viņiem top mūsu vārds, kad padomājam, ka mūsu c- skaņa izcēlusies tik jaunākos laikos no senākās k- skaņas. Tātad mums jāpieņem, ka mūsu vārds bez augšminētās galotnes (-ns) ir skanējis nevis rāce, bet rāke. Šī senākā vārda forma rāke un leišu un citu tautu nosaukums rāpe tādēļ stāv viens otram tuvu, ka senos laikos -k- un -p- skaņas dažkārt ir p ā r m a i n ī j u š ā s. Tā par piem. mūsu vārds a k a un upe ir tas pats vārds, kas redzams no tam, ka mūsu vārds upe senāk skanēja a p e, kā tas vēl atrodams p r ū š u v a l o d ā. Tāpat mūsu vārds v i l k s, kriev. volk, grieķ. lykos, kur iesākumā -v- atkritis, latīņu valodā skan lupus (arī ar atkritušo v-), kur mūsu -k- vietā stāv -p-. Tāpat arī vācu valodā Wolf, -f skaņa stāv senākā -p- vietā. Mūsu vārdā acs senāk akis, leit. akis, kr. oko, lat. okulum ir k- skaņa, bet grieķu valodā: ops, tai vietā atrodas -p- skaņa, etc. No tam nu var domāt, ka mūsu vārds rācens — rākens ir tas pats nosaukums, kā augšminētie: leišu rāpe, lat. rāpa etc. Sevišķi interesanti ir grieķu vārdi: rafanos, rafanis, rafane, jo tie vēl vairāk ar mūsu vārdu saskan, pie kam tikai jāievēro, ka f jeb senākā p- skaņa ar mūsu c jeb senāko k- skaņu ir pārmainījusies.

Vēl varētu izcelt jautājumu, kuŗa skaņa ir pirmatnīgāka, k jeb p un līdz ar to kuŗa forma ir senāka: rāka jeb rāpa un ar pilnāko galotni rākans jeb rāpans? Augšāk pievestos vārdos: vilks, volk, vyłkos etc. top vispāri pieņemts, ka „k tai vārdā ir senāk bijusi un vēlāk tā par „p” pārvērtusies. Tā arī var pieņemt, ka mūsu vārdā rācens — rakans ir uzglabājusies senāka nosaukuma forma, nekā citās valodās. Kāda šī vārda saknes rāk- pirmnozīme bijusi, to zināms vairs nevar izzināt. Grieķu valodā atrodas sakne rāk-, kas nozīmē: raut. Varbūt ar to stāv mūsu vārds kādā sakarā. Tādā ziņā rakans, rakens etc nozīmētu šo pirmo sakņu augu kā „izraujamo”.

S ģ p o l ģ.

Sģpols gan laikam būs dienvīdus augs, jo viņa audzināšana nenotiek caur sģklām, bet visvairāk no saknēm, kuŗas ziemeļu apgabalos mūsu senči lāgā nevarēja uzglabāt. Tāpēc arī šādi augi kā dabasstādi ziemeļu zemēs nav atrodami. Uz to pašu norāda arī sģpola nosaukums, kas laikam nav mūsu valodas vārds, bet liekas būt ienācis no svešatnes.

Jau savādi ir ievērot, ka baltiešu un slavu valodās neatrodas kopīgs nosaukums sīpolam, kas liek domāt, ka mūsu kopsenči šo stādu nav audzinājuši. Atkal no otras puses duļķas acīs, ka mūsu vārds sīpols saskan ar vācu vārdu Zwiebel. Taču tāpēc nav jādoma, ka šis būtu īsts vācu vārds, bet kad paskatāmies tālāk citās valodās, tad pārlicināmies, ka vācieši to savukārt pieņēmuši no citurienes. Itāliešu valodā sīpolu sauc: cipolla jeb cibolla un franču valodā ciboule. No kuŗas valodas vācieši savu nosaukumu Zwiebel varētu būt pieņēmuši? No franču valodas laikam nē, jo franči ci- izrunā: si- un šī izruna ar vācu Zwiebel nesaskan. Drīzāk būtu domājams, ka vācieši šo nosaukumu līdz ar pašu sīpola stādu pieņēmuši no itāliešiem, jo no cibolla jeb cipolla vieglāki caur vācu izloksni varēja izveidoties viņu vārds Zviebel. Itālieši gan ci- izrunā: či-, bet tas vācu mēlē vienkāršāki varēja pārvērsties par zi- un ar w pieskaņu par zwie- un gala zilbē — bolla par bel.

Bet kad tālāk pameklējam un padomājam, ka itāliešu valoda ir attīstījusies no latīņu valodas, tad nākam uz skaidrākām pēdām. Mēs atrodam, ka latīņu valodā ir sīpola nosaukuma īstā sakne, no kuŗas izauguši kā atvases augšminētie itāliešu, franču un vācu nosaukumi un līdz ar tiem liekas arī mūsu vārds sīpols. Latīņu valodā sīpola nosaukums ir: caepa jeb cēpa un deminutīvā forma: caepula jeb cēpula. No šās beidzamās formas nu viegli var izskaidrot itāliešu vārdu cipolla = čipolla un tāpat arī franču vārdu ciboule = sibūl, jo itāliešiem c- priekš mīksta vokāļa pārvēršas par č un frančiem par s. Vācu valodā turpretim c paliek tāī pašā skaņu veidā = Zwiebel. Tāpēc jādoma, ka vācieši šo vārdu pieņēmuši ne no itāliešiem, bet no jaunlatīņu valodas, kad tanī gaŗais ē bij pārvērties par i, bet vēl c nebija pārvērties par č, bet kad tas vēl tāpat tapa izrunāts kā pie mums kā skaidrs vienkāršs c.

Bet nu tomēr paliek jautājums par mūsu vārdu sīpols, t. i. kā izskaidrojama s- skaņa šā vārda sākumā. Franču valodā kā zināms c- priekš i- un e- pārvēršas par s-, bet ne tā latviešu valodā. Pie mums šās abas skaņas ir stingri nošķirtas un katra paliek savā noteiktā stāvoklī, tā ka c- nekad nepārvēršas par s- p. p. citroni mēs nesaucam vis par sitroni nei cigari par sigari etc, bet šie un citi vārdi ar c- skaņu top pie mums tāpat ar šo skaņu izrunāti. Tātad arī jaunlatīņu cipolla jeb vācu Zwiebel jeb vidusvācu izloksnēs zwibolle (zibolle zvīpel) varēja mūsu valodā pārnākot savu c- skaņu piepaturēt jeb īsti sakot v a j a d z ē j a to piepaturēt, kā tas pie citiem vārdiem notiekas. Nav nekāda iemesla pieņemt, ka šai vienā vārdā noticies kas ārkārtīgs, kā mūsu senči gan dzirdēdami c- skaņu to būtu izrunājuši: s.

Domāt, ka mūsu senči sīpola nosaukumu būtu pieņēmuši no frančiem, kuŗi c- par s- izrunā, to arī nevar, jo viņiem ar frančiem nav bijis nekāds sakars un ja tas arī būtu bijis, tad mūsu vārds būtu franču vārdam vairāk līdzīgs t. i. tad mēs to neizrunātu: „sīpolu” bet „sībolu”.

To visu ievērojot būtu jārauga par mūsu sīpola nosaukumu tālāk pameklēt. Senākos laikos mūsu valodā gan notikusies skaņu maiņa, pēc kuŗas gan ne c- skaņa, kas tolaik mūsu valodā vēl nebij attīstījusies, bet k- skaņa pārvērtās par s- p. p. akmens — asmens, kuņa — suns, ģen. suņa, simts no senākā kimts, sirds no senākā kirds etc. Bet šī parādība notikusies senis laiks un ne jaunlatīņu laikmetā, kad sīpola nosaukums varēja pārnākt mūsu valodā. Senlatīņu valodā gan c- izrunāja kā k, tātad cēpula = kēpula, betjaunlatīņu laikā e tapa izrunāts kā mūsu c. Tad vēl senlatīņu valodā sīpola nosaukums skan ne cipula, bet cepula (caepula). Ja tad mūsu senči sīpola nosaukumu būtu pāņēmuši no senlatīņu valodas, tad mūsu vārds senākā formā būtu skanējis ne sīpols, bet kepols jeb kēpuls.

Bet tā ka saskaņa starp šiem abiem vārdiem ir, tad var domāt, ka tā norāda uz pirmlaiku radniecību t. i. ka mūsu sensenčiem šis vārds jau ir bijis un tas latīņu un latviešu valodā ir uzglabājies kā daži citi vārdi, kas citās valodās zuduši; tā p. p. lat. gaudeo, senāk gavideo — latv. gavilēju, lat. gallus — latv. gailis, lat. aqua — latv. aka etc. Tā ka senbaltiešu valodā k- dažkārt par s- pārvērties, tad mūsu sensenči, varbūt kāda cilts, kas vairāk uz dienvidiem dzīvoja, šo mūsu sakņaugu sauca: kīpolu un vēlāk to pārdēvēja par sīpolu.

Šo varbūtību var pastiprināt otrs radniecīgs stāds mūsu pazīstamais — kiploks. Šis vārds ir salikts no diviem vārdiem: kip- un loks. Pirmais vārds apzīmē stāda sakni, otrais lakstus, kuņus arī pie sīpola par lokiem sauc. Pirmais saskan ar sīpola saknes zilbu un stāda priekšā šās saknes senāku formu. Sīpola otrā zilbe —ols jeb —uls būtu sufikss vaj nu deminutīvā jeb citā nozīmē. Ja sīpola nosaukums pie mums būtu ienācis caur vācu valodu, tad tam vajadzēja notikt platvācu izloksnes formā. Platvācu izloksnes speciālists māc. Ceidlers Latv. lit. b. magazinā 1879. g. uzdod sīpolu platvācu valodā „Zipolle”. Tik zemvācu izloksnē Lūbens uzdod abas formas Sipolle un Zipolle. (Tzipolle).

Loku nosaukums baltiešu, slavu un ģermāņu valodās ir kopīgs un tāpēc nemaz nav jādodomā, kā daži ģermāņu valodnieki grib, it kā tas būtu ģermāņu vārds un mūsu un slavu valodās no ģermāņiem pārņemts. Ja tas tiešām tā būtu, tad charakteristīgās ģermāņu skaņas parādītos mūsu un slavu vārdos. Bet vācu vārdos atrodas pavisam citas skaņas, ne kā pie mums un slaviem. Lai labāk pārliecinātos šai jautājumā, salīdzināsim loku nosaukumus minētās valodās. Vācu valodās visvairāk atrodas au-skaņa: jaunvācu: Lauch un senvācu louch. Še au un ou ir tā pati skaņa, viena gaišāka, otra tumšāka; tāpat ziemeļģerm. lauk, no kuņa laikam pārņemts somu valodā lauka. Zemvācu izloksnēs atrodas —o- p. p. holand. look, zviedr. lök. Ja nu slavi un baltieši būtu loku nosaukumu no ģermāņiem pieņēmuši, tad mūsu vārdos būtu tas pats vokāls jeb diftongs pārņemts kā viņu valodās t. i. au vismaz leišu un latviešu valodā. Un ja mums loku nosaukums būtu pārņemts no zemvācu izloksnēm, tad leišu valodā nebūtu -u-, bet o- skaņa pieņemta, tāpat arī slavu valodās. Bet nu slavu valodās parādas viscauri u- skaņa: luk un tāpat arī leišu valodā: lukai, ar ko korespondē latv. valodā o- skaņa — loki, kā p. p. leit. dumoti — latv. domāt, leit. pudas, lat. pods.

Tātad visdabīgāki izskaidrot, ka loku nosaukums baltiešu, slavu un ģermāņu valodām ir kopīgs, radniecīgs, kā mantojums no seniem laikiem.

K a r t u p e ļ i.

Ar sīpola nosaukumu stāv sakarā arī viens vaj divi no mūsu kartupeļu nosaukumiem. Bez svešā vārda „kartupelis” mums ir vēl daudz pašu valodas vārdi, kas dažādos apgabalos top lietoti šā sakņauga nosaukšanai un caur to pierāda, ka kartupeļi mūsu tautā atraduši lielu piekrišanu. Kurzemes rietumdaļā vispāri top lietots „rācenis”, kā kartupeļu nosaukums, bet tas aplam ieviesies šai nozīmē, jo rācenis, kā jau agrākā rakstā izskaidrots, ir pavisam cits stāds, proti, tas ko leiši sauc: rāpa, tāpat arī latīniski rapa, kriev. repa, vāc. Rūbe. Bet ir mums vēl sekoši nosaukumi, kas apzīmē kartupeļus: t u p i ņ i, k a r t i ņ i, p a m p a ļ i, k a n k i, k a n k e n i, k a n k u m i, p e n t u p i, ķ ē p u ļ i, b u l b e s, b i m b u ļ i, b u m b u ļ i, b u m b u r i, b u m b e ž i.

Abi pirmie vārdi acīmredzot nebūs īsti latviski, bet saīsinājumi no „kartupeļa”, kuŗš izdalīts divās daļās: no pirmās puses ar deminutīvgalotni iztaisījies kartiņš un no otrās puses ar to pašu galotni tupiņš. Dažos apgabalos top lietots arī saīsinājums kartupi. Galotne —elis izlikās kā deminutīva, kuŗas vietā tad varēja stāties arī vairāk parastā galotne —iņš ar tādu pašu nozīmi. Lāga izprotams arī nav vārds pentups. Tas savā otrā pusē saskan ar kartapu un tāpēc liekas šaubīgs. Tik pirmā zilbe paliek tumša un neizskaidrojama. Paliek vēl īsti latviski vārdi: pampaļi, kanki jeb kankeni (kankumi), bimbuļi, bumbuļi etc., ķēpuļi un bulbes, no kuŗiem abi beidzami ir sevišķi ļoti interesanti, tāpēc ka tie ir ļoti seni.

Vārds p a m p a ļ i ir viegli saprotams un zīmīgs kartupeļu nosaukums. Tas ir atvasināts no verba pampt un apzīmē kādu apaļumu, it kā kādu augoni. Tātad apaļos zemes auglīšus par pampaļiem dēvēt bija gluži dabīgi, ja negribēja tos saukt ar svešu vārdu, bet dot tiem latvisku nosaukumu.

Ko nu gan nozīmē citi latviskie nosaukumi? Kanki, kankeni un kankumi ir no tās pašas saknes un tāpēc apzīmē vienu un to pašu. Acīm redzot šie vārdi stāv sakarā ar kankaru un kunkuli, kuņiem tā pati sakne. Kankars laikam no sākuma apzīmēja ne tik viņu drēbju gabalus jeb lupatas, bet vispāri kaut kuņas mazākas lietas jeb drupas. Ar to stāv sakarā laikam mūsu „grūbu” nosaukums: kokes no senāka: kankes. Tātad kanki, kankeni, kankumi nebūs nekas cits, kā gabaliņi = kunkuļi.

Nu mēs nākam pie interesanta vārda: ķ ē p u ļ ī. Tas tāpēc ir interesants, ka viņš ir ļoti sens vārds, jo viņš etimoloģiski ir tas pats, kas sīpols. Augšāk jau ievērojam, ka latīņu sīpola nosaukums ir caepula jeb cēpula. Bet te nu mums vēl jāievēro, ka senākā latīņu valodā, tāpat kā senlatvju valodā, „c” izrunāja — k; tik vēlākā laikā tas priekš i un e pārgāja c-skaņā. Tātad caepula jeb cēpula latīņi izrunāja: kēpula, kas etimoloģiski ir tas pats vārds, kā mūsu ķēpulis ar tādu pašu platu un garu ē, kā mūsu valodā.

Ko gan ķēpulis varētu nozīmēt, t. i., kāda varētu būt šā vārda pirmnozīme, ka latīņi ar to nosauca sīpolu, bet latvieši kartupeli? Jādomā, ka tam vārdam no sākuma būs bijusi kāda vispārīga nozīme, ko varēja tad speciāli lietot kāda zināma apaļa zemes-auga nosaukšanai. Kad paskatāmies mūsu valodā, tad redzam, ka sakne ķep pie mums top lietota tāpat, kā kankis, t. i., dažādu gabaliņu nosaukšanai, p. p. sniega, maizes gabaliņu, kā vāciski Klumpen, Kloss etc. Šo interesanto seno vārdu nu mums nebūs atstāt novārtā, bet to izcelt gaismā un sākt lietot, — kādā nozīmē, par to būtu jāvienojas.

Nosaukumi b i m b u ļ ī, b u m b u ļ ī, bumburi, bumbeži, kā redzams, ir viena vārdu kopa, kas no līdzīgas saknes: bumb jeb bimb atvasināti un savā ziņā ir līdzināmi pampaliem, jo abas saknes pamp jeb pump un bumb jeb bamb etc. ir radniecīgas un apzīmē kaut ko apaļu.

Ļoti interesants un sens ir vēl viens kartupeļu nosaukums, t. i. b u l b e jeb bulva, daudzsk. bulbes, tāpat arī leišu valodā bulbe un bulvis. Šis vārds tāpēc ir sevišķi interesants, ka tas uzglabājies arī latīņu un grieķu valodā. Un tā kā nav domājams, ka mūsu senči to būtu no romiešiem jeb grieķiem pieņēmuši, ar kuņiem tiem nebija nekāda tieša sakara, tad šī vārdu saskaņa izskaidrojama kā atlikums no senās radniecības un kā kopīpašums no pirmlaikiem, kad eiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās. Latīņu valodā šis vārds skan: bulbus, grieķu valodā bolbos un nozīmē abās valodās sīpolu, tiklab vispārīgi katru apaļu sakni (vāc. Knolle, kā arī sevišķi pašu sīpola augli. Arī vācu valodā atrodam tam līdzīgu vārdu: Bolle, kuņam ir tāda pati nozīme = Knolle. Kad to ievērojam, tad jādoma, kā arī mūsu vārds bulbe no sākuma nenozīmēja kartupeli, bet vispārīgi apaļu sakni jeb augli un tik vēlāk ar to nosaukti kartupeļi.

Kā tas noticis, ka pie mums tik daudz kartupeļu nosaukumi izcēlušies, to varam it vienkārši tā izskaidroties. Kartupeļi pie mums ievesti jaunākos laikos, bet citi kultūrstādi, par kuņu nosaukumiem šē pārrunājam, pie mūsu senčiem izaudzināti jeb ievesti sensenos laikos. Ja nu senos laikos arī dažām lietām izcēlās dažādi vietēji nosaukumi, tad katra tauta ar laiku cenšas tos izlīdzināt, lai būtu visiem pazīstams un saprotams v i e n s nosaukums. Dažādi nosaukumi tā savā starpā kādu laiku cīnījās, tiekāms viens uzvarēja un citi pamazām izzuda. Tā arī pie mums svešais kartupeļu nosaukums vietējos latviskos nosaukumus jau tiktāl pārvarējis, ka lielākā daļa no tiem ir puslīdz aizmirsti. Kā pie mums sevišķi daudz kartupeļu nosaukumi izcēlušies, tas no tam izskaidrojas, ka tie ievesti ne papriekš tik vienā vietā, no kurienes tie tālāk būtu izplatījušies uz citām vietām un no turienes arī savu nosaukumu uz citām pusēm izplatījuši. Bet kartupeļu audzināšana 18. gadu simtenī tapa ieviesta gandrīz uz reizi pa visu mūsu dzimteni. Tāpēc neatkarīgi uz vietas izcēlās savi īpatnēji nosaukumi blakus svešajam gaļajam vārdam, kas latviešu ausij nebija visai patīkams. Ka svešais vārds tomēr ar laiku vietējos latviskos nosaukumus ir pārvarējis, tas izskaidrojams caur diviem motīviem. Pirmkārt tāds svešs vārds citā tautā ienācis izplešas sparīgāki, nekā pašu vārdi, tikpat kā nezāle, kas stipri izplešas un izskauž labu zāli. Otrkārt svešais kartupeļa

nosaukums jau vispāri tapa ievests un no vāciešiem visos apgabalos tapa lietots, bet vietējie nosaukumi, kas katrā apgabalā izcēlās, tapa lietoti tik savā vietā un tālāk nedabūja izplatīties.

Tomēr vēl ir laiks svešo kartupeļu nosaukumu atnest un kādu no augšminētiem mūsu pašu nosaukumiem pieņemt un vispārīgi mūsu literātūrā ievest. Kuŗu no tiem izvēlē, par to vajadzētu apspriesties un vienoties. Pēc manām domām būtu jāizvēlas viens no šiem trim: *ķ ē p u l i s*, *b u l b e j e b k a n k i s*. Vienu no šiem, varbūt bulbi, varētu lietot vispārīgā nozīmē, ko vāciski sauc Knolle, t. i. apaļu sakni.

Sprūtas nosaukums.

Vispāri mūsu valodā lieto pazīstamo sakņaugu nosaukumu kālis, kas skan kā īsts latvisks vārds, pēc tās pašas skaņu rindas, kā brālis, cālis, tālis etc. Tomēr šis vārds nav mūsējs, bet ienācis no svešatnes, tikai pārlatviskojies un pieņēmis mūsu valodai vairāk līdzīgu veidu. Pieņemts tas pie mums no vācu valodas, kur tas skan: Kohl. Vācu ō, zināms, pie mums ir pārvērties par ā, kā p. p. Gothards — Gatarts, Lotte — Late, Kristof — Kristaps etc. un tad pielikta mūsu valodas galotne — is: kālis. Te gan varētu iebilst, ka vācu valodā Kohl nozīmē kāpostus, bet mūsu kālis ir sakņuaugs, tā ka varētu šaubīties, vaj tas būtu no vācu valodas pieņemts un būtu labāki jādomā, ka šē tik sagadījusies nejauša vārdu saskaņa.

Bet šē jāievēro, ka vāciešiem trūkst īpašs nosaukums priekš kāļa. Viņi to mūsu pusē sauc par Schnittkohl t. i. par griežamo kāpostu, pēc kuŗa pie mums ir pakaļtaisīts jaunāku laiku nosaukums: grieznis. Bet pareizais vāciskais kāļa nosaukums ir Kohlrübe t. i. kāpost-rācenis, jo vācieši kāli skaita pie rāceņu sugas un pēc tā arī viņu nosauc ar priekšvārdu Kohl. Šis priekšvārds nu iespiecies mūsu valodā un vācu nosaukuma otrā puse atkritusi nost, tā ka palicies mūsu kālis. Jeb tas varēja arī izcelties no vācu Schnitkohl, no kuŗa pirmā puse būtu atkritusi.

Bet atkal nav jādomā, ka pats nosaukums Kohl būtu īsts vācu vārds. Vācieši to atkal savukārt pieņēmuši no laīņu valodas, kur tas skan: caulis (kaulis). Tomēr mums tas jāuzskata kā no vāciešiem pie mums pārņemts un pēc vācu formas mūsu valodā pārveidojies. Tādēļ tas arī nav mūsu valodā paturams, bet ir atmetams, jo tas pierāda mūsu garīgu atkarību no vāciešiem, no kuŗas mums jātaisās vaļā.

Pie tam mums jāapskatās mūsu pašu valodā, vaj tur neatrodas kāds derīgs pašu nosaukums šim pie mums iecienītam sakņu augam, kas kāļa vietā labāk būtu pieņemams un vispāri lietojams. Šē būs tāpat, kā jau agrākos rakstos norādīju, ka pie mums ieviesies no vācu valodas labības nosaukums: kvieši un gandrīz pilnīgi izskaudis mūsu senseno nosaukumu: pūri. Un tiešām vāciskais svešais nosaukums ir iespiecies mūsu valodā un izskaudis mūsu senseno nosaukumu šim sakņaugam.

Šis mūsu pašu nosaukums ir — *s p r ū t a* un tas ir oriģināls latvisks vārds no mūsu pašu valodas atvasināts. Tas gan vispāri Latvijas dažādos apgabalos nav pazīstams, bet tas neko nenozīmē pret viņa lietošanu. Lejaskurzemē to vēl visur pazīst un lieto līdz Kuldīgai. Mums jau diemžēl daudz tādu vārdu ir, kas puslīdz jeb pavisam aizmirsti un tik vēl šur tur kādā apvidū top lietoti, kā jau augšāk pieminētais pūris, kuŗa vietā tagad vispāri lieto tikai kviesi. Tāpat ieviesies no krievu valodas pagasts mūsu sensenā *n o v a d a* vietā. Reti vēl kāds zin, kas tas ir īkstis, kuŗa vietā vispāri ir pieņemts vācu vārds nieres. Tāpat mūsu sensenā gandra vietā ieviesies vācu vārds stārķis. No visiem šādiem svešiem elementiem mums jāatkratās un sava valoda jāiztīra.

Kad paskatāmies citās radu valodās, tad mūsu vārdam līdzīgu nosaukumu tur neatrodam. Pat leišu valodā tāds līdzīgs vārds nav atrodams, kas ar šo mūsu nosaukumu saskanētu. Leišu valodā kāli jeb sprūtu sauc rōpukas, kas ir atvasināts no rōpe jeb rāpe t. i. rācens un tāpēc nav uzskatāms

par patstāvīgu šā sakņauga nosaukumu. Leiši acīm redzot savu senseno sprūtas nosaukumu ir pazaudējuši. Vaj viņiem tas pats nosaukums no seniem laikiem bijis, kas mums, to zināms nevar nosacīt. Ir jau mums daudz seni nosaukumi pat abām tautām zuduši p. p. tēva nosaukums (paters). Daži kopīgi vārdi no seniem laikiem uzglabājušies vienā, citi atkal otrā valodā, vairāk zināms leišu, mazāk mūsu valodā. Tā senāk kopīgais vārds dukte uzglabājies leišu valodā, bet pie mums izskausts no vācu vārda meita. Turpretim senāk kopīgais vārds sieva leišiem izzudis un tai vietā ieviesies „moteriške” (mātīte). Tā jādoma, ka arī sprūta būs mums ar leišiem bijis kopīgs vārds, kas pie mums vēl pa daļai uzglabājies, bet pie leišiem izzudis.

Ka sprūta ir oriģināls latvisks vārds, to varam spriest no tam, ka varam to it labi no pašu valodas saknes atvasināt un attīstīt. Mūsu valodā ir vārds: spraut, es sprauju, un top lietots vairāk reflektīva forma: sprauties, es spraujos p. p. kartupeļi spraujas no zemes ārā t. i. augdami dzenas jeb spiežas uz augšu. Šim vārdam ir arī gaŗāka forma sprauties, es spraužos. Pati sakne šē īsti ir spru, kas top pagarināta par sprau spraud. Šī skaņu rinda parādās arī pie citiem vārdiem. Kur saknē ir —u— skaņa un tā top paplašināta par —au— skaņu p. p. gūt — gaut grūt — graut, šūt — šaut. Pie daudz vārdiem pirmatnējā forma ar u — skaņu vairs netop lietota, bet tik paplašinātā forma ar au— skaņu, kā p. p. raut, kaut, ļaut, kŗaut etc. Tā arī vairs nelieto verbu sprūt, bet spraut un īsti vēl tālāk pagarinātu spraut.

Sprūta tāpat ir vienkāršs atvasinājums no saknes spru ar parasto galotni ta, kas mūsu valodā bieži lietojama p. p. gaita, dzimta, gļota, nasta, gulta etc. Sprūta pēc savas pirmnozīmes būtu sakņu augs, kas no zemes spraujas ārā un pa daļai aug virspus tās.

Šē vēl varētu piebilst jautājumu, vaj mūsu vārds sprūta nestāv sakarā ar krievu бруква. Ja tas būtu, tad būtu jādoma, ka mūsu vārdam iesākuma burts s nav bijis, bet tas ir vēlāk pielikts, kā tas daudzkārt mūsu valodā noticies p. p. Pricis — Spricis, Prancis — Sprancis, trups — strups, tropis — strops etc. Tāpat mūsu vārds sprūta būtu no iesākuma skanējis: prūta. Tas nu puslīdz saskanētu ar krievu vārdu: бруква, jo iesākuma —burti p un b ir radniecīgi kā lūpu skaņas, tik viens cietāks otrs mīkstāks un tie savā starpā mainās par piem. peka — beka, latv. pupa kriev. bob., tāpat kakla skaņas k un g., par piem. latv. krūts kriev. грудь. Tā varētu domāt, ka krievu бруква senāk skanējis пруква. Tad vēl atliktos starpība gala balsienā starp —t— mūsu vārdā un —k— krievu vārdā. Ir nu gan gadījumi, kur arī šie burti mainās, kā jau agrākos rakstos norādīju, par piem. grieķu valodā seutlon — kriev. севкла. Tāpat varbūtība ir, ka krievu valodā šis vārds no sākuma skanējis vairāk līdzīgs mūsu vārdam прутва un vēlāk izveidojies: бруква. Tomēr šis salīdzinājums ir šaubīgs un nevar no tā nekādus drošus slēdzienus taisīt. Bet tik daudz varam spriest, ka slaviem un baltiešiem sprūtas stāds no seniem laikiem bijis pazīstams un tie to nav no citurienes ievēduši. To pierāda viņu pašu oriģinālais nosaukums. Sevišķi mūsu latviskais vārds, kas no mūsu pašu valodas saknes atvasināts, liecina, ka mūsu senči to patstāvīgi izaudzinājuši un kultivējuši.

B a l a n d a s n o s a u k u m s.

Pie vissenākiem stādiem pieder arī kāds tagad pavisam neievērojams dārza-augs, ko mūsu senči liekas ļoti cienījuši. Tā ir b a l a n d a. To pierāda šā stāda plaša izplatīšanās pie seneiropiešu tautām. Par viņa senumu liecina tas apstāklis, ka balandu sēklas atrastas vairākās vietās akmeņu laikmeta atliekās, sevišķi senajās stabu mājās. Mūsu senči laikam ēduši nevien balandu lapas, bet arī viņu sēklas. Lapas ēduši laikam tādā veidā, kā tagad spinātus. Cits jautājums ir, vaj mūsu senči baltieši balandas arī kultivējuši kā dārza stādu jeb lietojuši tikai kā dabas stādu. Zināms, ka kultivēta dārzu balanda vēlākā laikā ieviesta no dienvidiem, bet tā kā akmeņu laikmetā atrastas balandu

sēklas, tad no tam redzams, ka jau tai laikā b a l a n d a s ir s ē t a s un audzētas. No tam var vērot, ka mūsu senči tās arī būs daudz maz izkopoši.

Tad vēl jāpiegriež sevišķa interese mūsu balandu nosaukumam, kas arī norāda uz šā stāda senumu, izplatīšanu un kultivēšanu. Mūsu vārds balanda latviešu un leišu valodā ir viens un tas pats un abās valodās uzglabājies vienāds un nepārgrozīts. Šis apstāklis jau norāda, ka tas ir ļoti sens nosaukums un baltiešu valodas kopīpašums no seniem laikiem. Turklāt šā vārda pilnā mūzikāliskā skaņa un jaukais sastāvs liecina par viņa pirmbaltisko izcelšanos un norāda senindiešu valodu, kur līdzīgi skaņu kopojumi nāk priekšā.

Bet kā skan balandu nosaukumi citās eiropiešu valodās? Vispirms ievērojami ir ģermāņu tautu nosaukumi: vāciski: melde, senvāc. malta un melda, dān. meld, senzviedr. molda etc. Pirmģermāņu valoda pieņem formas: meldon un maldon. Jo pieņemam senāku ģermānisku formu, jo tuvāki acīmredzot tā nāk mūsu vārdam balanda un ja pieņemtu vēl priekšģermānisku formu, tad tā būtu vēl tuvāku klāt mūsu vārdam. Maldon un balanda jau arī stāv vienotrai tuvu. Tikai iesākuma burti m un b izšķiras. Bet tā kā b un m ir radu skaņas, kas mainās un dažkārt viena pārvēršas otrā, tad nav ko šaubīties, ka abi vārdi, mūsu balanda un ģermāņu maldon, ir radniecīgi t. i., ka nav tos pieņēmusi viena tauta no otras, bet katra tauta tos izveidojusi pēc savas īpatnējas izloksnes. Kāda būs vārda pirmforma bijusi, tas nav skaidri nosakāms, bet jādomā — ka tā būtu vairāk mūsu vārdam līdzīga nekā ģermāņu pirmformai, tāpēc ka mūsu valodas vārdi viscaur uzrāda senākas formas, nekā ģermāņu valodas.

Par m un b burta maiņu jāsaka tas pats, kas mums bij ievērojams pie mūsu vārda burkāns salīdzinot to ar ģermāņu morha, leišu morkas un krievu morkovj. Varētu būt, ka mūsu vārds balanda pirmā laikā skanējis malanda, no kuŗa vēlāk izveidojies balanda caur to, ka iesākuma burts m pārvērties par b. No tā paša vārda malanda tad viegli caur saīsināšanu izveidojies ģermāņu valodā — maldon un jaunākā laikā melde. Bet nu ar mūsu vārdu balanda izceļas vēl viens interesants jautājums un proti tāds pats, kā jau agrākā rakstā izskaidrots par mūsu nosaukumu „burkans”, kas saskan ar grieķu vārdu brakana. Tāds pats korespondējošs vārds grieķu valodā atrodas arī mūsu balandai. Grieķu valodā attiecīgais balandas nosaukums ir bliton. Šis vārds gan nevalodniekam izliekas maz līdzīgs mūsu vārdam, bet tuvāk salīdzinot mēs pārliecināsimies, ka tas ir etimoloģiski t. i. pēc saknes un skaņu likumiem tas pats vārds un ir uzglabājis to pašu nozīmi, kā mūsu tā ģermāņu valodās.

Interesanta ir tā parādība, ka mūsu un tāpat arī grieķu valodā iesākuma burts nav m, kuŗš ir zīmīgs visām ģermāņu valodām, bet b, un tā kā arī leišu valodā tas pats b uzglabājies, tad lielāka varbūtība sveras šim burtam par labu ne kā pirmajam. No tam varam pieņemt, ka mūsu vārds laikam no iesākuma būs skanējis ar b un ne ar m un ka tas uzglabājis pašu vispirmatnēju formu, no kuŗas caur sakropļošanu un saīsināšanu ģermāņu un grieķu valodās izveidojušās jaunākas vārda formas.

Ka grieķu vārds bliton nav pirmatnīgs, bet sakropļots, tas skaidri redzams. Vispirms vārda vidū otra zilbe sākas ar t, kur mūsu un ģermāņu valodās stāv d. Tas vienkārši izskaidrojas tā, ka grieķu valodā pirmatnējs „da” sacietinājies par — t—, kā tas dažkārt parādās, p. p. lat. deus, senind. devas, latv. dievs — grieķ. theos; latv. dārzs — grieķ. tarsos; — thymos — dūms etc. Tātad grieķu vārds agrāk būs skanējis ar d: blidon. Šī vārda forma jau tuvāk nāk mūsu vārdam balanda, tā ka konsonanti b- l- d- ir tie paši, tikai starpība vēl parādās vokalos. Bet tā kā konsonanti ir vārdu stiprākais elements, tā sakot viņu skelets, kas to satur un vokali viņu mīkstākais materiāls, kas vieglāki pārmainās, tad nav ko šaubīties, ka grieķu vārds bliton senāk blidon pilnīgi ar mūsu vārdu saskan kopā. Pašā sākumā varbūt mūsu vārdam nemaz vēl noteiktu vokalu nebija un tas skanēja varbūt — bldan, kas varēja būt šā vārda pirmforma, no kuŗas izveidojās. No tādas formas varam vieglāki izskaidrot, ka iesākuma b pārvērtās par m. „L” skaņa pirmlaikos tapa izrunāta gandrīz kā

vokals, bet vēlāk tai pieskanēja klāt vaj iepriekš jeb pēc tās dažādi vokali e jeb i- a, o jeb u. Tātad no bldan varēja izveidoties: mldan, blidan, baladan un „n” ieskanot vidū — balanda.

Visādā ziņā balandas nosaukums ir ļoti interesants. Jo tas norāda uz senseniem laikiem, kad grieķi vēl nebija no mums atšķīrušies un nogājuši uz dienvidiem, bet dzīvoja vēl mūsu tuvumā. Jo pieņēmuši balandas nosaukumu nav ne grieķi no mūsu baltiešu senčiem, ne mūsu senči no grieķiem. Tad tas vārds skanētu vairāk vienādi. Bet nu katra tauta to izveidojusi savā īpatnējā formā. Tāpēc jāpieņem, ka balandas nosaukums izcēlies jau tai laikā, kad grieķi un ģermāņi dzīvojuši tuvu pie mūsu tautas, mūsu pirmsdzimtenē. Tad viņi jau balandas audzinājuši un tās savai barībai lietojuši. Tādā veidā varam vislabāki izskaidrot kopējo balandas nosaukumu, kā tas uzglabājies latviešu, leišu, ģermāņu un grieķu valodās. Ka latīņu un slavu valodās šis nosaukums trūkst, tas neliecina, ka šās tautas agrāk no mums nošķīrušās, bet tikai to, ka viņas balandas pirmatnējo kopīgo nosaukumu pazaudējušas un vēlāk pieņēmušas tai vietā citu, kā tas noticies jau ar daudziem citiem vārdiem.

Ķermuše un sinepes.

Ķermuše — lauka ķiploks. Šis stāds arī pieder pie visu senākiem, ko mūsu sensenči ir lietojuši, jo viņa nosaukums uzglabājies gandrīz visās eiropiešu valodās. Izzudis tas ir tikai latīņu valodā. Interesanti ir ievērot, ka tas atrodas grieķu valodā, kur tas skan: Kromyson jeb senākā formā: Kromyson; krievu valodā čeremša no senākā keremša, poliski tremucha no senākā kremucha; senangļu valodā hramsa; īriski: creamh, vāciski, dāniski, zviedriski: rams. No šā salīdzinājuma skaidri redzams, ka tas ir tas pats vārds, kas tik dažādās eiropiešu radu valodās ir izveidojies jeb sagrozījies katrā pēc savas izloksnes.

Latviešu valodā gan šā stāda nosaukums ir izzudis, bet uzglabājies tas mūsu tuvākā kaimiņu t. i. leišu valodā, kur tas savā īpatnējā senā formā skan: kermuše. Tā ka nu šā stāda nosaukums nevien vispāri eiropiešu, bet arī leišu valodā uzglabājies, tad droši var sacīt, ka tas senis laiks bijis arī latviešu valodā. Tālāk arī droši var spriest, ka tas pieder pie tiem stādiem, kas pie mūsu sensenčiem bijuši lietojami tanīs laikos, kad eiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās, bet vēl dzīvoja savā pirmsdzimtenē jo citādi viņa nosaukums nebūtu uzglabājies šo tautu valodās katrā savā īpatnējā formā.

Kāpēc pie latviešiem šis stāds un viņa nosaukums izzudis, tas grūti izskaidrojams. Tāpat jau daudz citi vārdi pie mums un citās valodās no seniem laikiem izzuduši, par ko mēs nevaram atrast nekādus izskaidrojumus. Varbūt ķermuše caur savu nejauku garšu un nepatīkamu smaržu pie latviešiem nav bijusi iecienīta un jau mūsu senči to maz lietojuši un pamazām to ar laiku pavisam atmetuši. No tam varētu vērot, ka pie mūsu senčiem ir attīstījusies labāka un smalkāka garšas sajūta. Arī citi novērojumi ir, kas uz to norāda, par ko citu reizu rakstīsim. Arī kultivētais ķiploka stāds mūsu tautā nav sevišķi cienīts un pie mums maz ir lietojams.

Ja nu vēl jautājum, kāda varētu būt ķermušes nosaukuma pirmnozīme, tad protams tas arī grūti būs atminams. Acīmredzot vārds sastāv no divi daļām: ķer un muše. Ērmati šās vārdu daļas izklausās un atgādina mūsu latviešu valodas vārdus: ķert un mušu, it kā šis stāds būtu lietojams mušu ķeršanai. Turklāt arī poļu valodā šā vārda otrā daļa tre-mucha atgādina to pašu. Tomēr šitāda nejauša saskaņa ir ļoti šaubīga un nevar būt par pamatu vārda īstai etimoloģijai. Zinātniskā valodā to nosauc par tautas etimoloģiju ka p. p. Maskavas nozīmi izskaidro, ka tur maz kāvuši un Pleskavas nosaukumu, ka tur plēsuši un kāvuši.

S i n e p e s. Sinepju nosaukums arī liekas būt ļoti sens, jo tas gandrīz tāpat kā ķermuše un citi uzglabājies pie lielākās daļas eiropiešu tautu. Grieķu un latīņu valodā atrodam šā nosaukuma

senāko formu: sinapis. Ģermāņu valodās tas ir saīsināts: gotiski sinap, senangļu valodā: senep, senvācu: senaf, vidvācu: senef, jaunvācu: Senf. — latviski: sinepes. Leišu valodā šo vārdu neatrodam. Mūsu ciltsbrāļi to nav uzglabājuši bet pazaudējuši, tāpat kā mēs ķermuši. Leiši tai vietā pieņēmuši slavu nosaukumu: garstičas, krieviski gorčica, tāpat arī poliski. Kā redzams, arī slavi gan seno sinepju nosaukumu pametuši, bet tai vietā no savas valodas attīstījuši jaunu no saknes: gorkij — sīvs, rūgts. Tātad gorčica nozīmē — sīvo zāli, sīvīti.

Senkultūras zinātnieki domā, ka sinepes pirmlaikis nav augušas Vidus nei Ziemeļeiropā, bet pamazām uz turieni izplatījušās no dienvidiem. Tāpēc viņi izskaidro arī sinepju nosaukumu kā no grieķiem pieņemtu vārdu, kas papriekšu pārgājis pie romiešiem un no turienes pie ģermāņiem un pie mums baltiešiem jeb latviešiem. Tomēr īsta pamata šim izskaidrojumam trūkst, bet tās ir tik tādas domas, kādas top izteiktas pa lielākai daļai arī par citiem kultūras stādiem, ka tie no dienvidiem ievesti un pie mums izplatījušies. Šās domas ir stipri jāapšaubā, kad mēs salīdzinām sinepju nosaukumus augšminētās valodās.

Ja mēs savu sinepju nosaukumu būtu pieņēmuši no vāciešiem, tad tam mūsu valodā vajadzētu pavisam citādi skanēt un proti iesākuma zīlbe ar —e— skaņu kuŗa ir raksturīga visām vācu izloksnēm: senep, senat, senef, semp, senf. Turpretim grieķu un latīņu valodai pirmajā zīlbe raksturīga —i— skaņa: sinapis. Tikai gotu valodā atrodas pirmā zīlbe —i— vokals: sinap, ko valodnieki domā no grieķu jeb latīņu valodas pieņemtu.

Ja nu latvieši sinepju nosaukumu būtu pieņēmuši no vāciešiem, tad tas mūsu valodā pie viņu izrunas skanētu apmēram: semps. Bet tā kā jau Glūka biblijas tulkojumā Mat. 13, atrodas: „sinepju grauds”, tad no tam redzams, ka latviešiem šis nosaukums uzglabājies pašiem no senākiem laikiem savā īpatnējā formā. Varētu nu gan būt, ka mūsu senči sinepes un viņu nosaukumu pieņēmuši no gotiem, kuŗu vārdam mūsu nosaukums skan vairāk līdzīgi; got. sinap, latv. sinepes. Bet še jāievēro, ka mums citi stādi un viņu nosaukumi nav no gotiem pieņemti, jo mūsu senčiem pēc baltiešu un ģermāņu izšķiršanās nav bijuši nekādi tieši un dzīvi sakari ar viņiem. Otrkārt krīt svarā, ka leišu valodā senais sinepju nosaukums nav uzglabājies, bet tai vietā pieņemts slaviskais vārds garstičas. Tas taisni norāda, ka sinepes būs laikam mūsu pašu sensenais vārds. Jo p a š u v ā r d s d r ī z ā k i z z ū d, bet ja kāds t o p p i e ņ e m t s n o s v e š a t n e s, tad tas cieši turas un neizzūd. Tātad ja sinepju stāds un nosaukums pie rnums baltiešiem būtu pieņemts no gotiem, tad tas pie leišiem nebūtu izzudis. Tāpat pie slaviem.

Sinepju nosaukumam savā ziņā ir līdzība ar kaņepju nosaukumu: grieķiski kanabis — kaņepes, sinapis — sinepes. Izliekas, ka šie nosaukumi, kas pie mums uzglabājušies senākās formās, nekā pie daudzām citām tautām, nebūs mums pieņemti no grieķiem un romiešiem, bet būs kopīpašums no seniem laikiem.

Mūsu augļu-koku nosaukumi.

I. Ābele.

Visievērojamākais un slavenākais no mūsu augļu kokiem ir ābele un viņas skaistais cilvēkiem visnoderīgākais auglis — ābols. Turklāt viņš arī ir vissenākais auglis, ko mūsu senči audzinājuši. Izrakumos no priekšvēsturīgiem laikiem, kā ozolu un akmeņu laikmetā, atrodamas ābolu sēklas. Tā kā ābele aug pie mums dabā, tad zināms ābeles un ābola nosaukums būs mūsu pašu vārds. Ir gan daži valodnieki izteikušies, ka ābele un ābols nebūtu ziemeļnieku un tā līdz arī ne latviešu vārdi, bet caur augļkoku kultūru no dienvidiem pie mums ienākuši, vispirms pie ģermāņiem un no turienes pie mums baltiešiem un slaviem. Citi valodnieki turpretim atzīst, ka ābele un ābols ir

ziemeļnieku t. i. germāņu, baltiešu un slavu kopīgs īpašums. Lai šai jautājumā nāktum pie pilnīgas pārlicības, tad mums ābeles un ābola nosaukumus attiecīgās valodās vajag salīdzināt.

Ar mūsu vārdu ābele, ābols, pilnīgi saskan ģermāņu valodu nosaukumi: vācu Apfel, senvācu apful, zviedr. äple, dān. äble. Bet šie sakars starp mūsu un ģermāņu vārdiem nav tāds, kā ar rozes vārdu. Mūsu rozes nosaukums jau pilnīgi skan pēc vācu izrunas un tūlī parādās kā pārņemts vārds. Turpretim ābele un ābols divējādā ziņā no vācu vārdiem atšķiras un caur to pierāda, ka tas, jebšu radniecīgs, ir izveidojies mūsu tautas īpatnējās skaņās, jeb labāki sakot ir uzturējies pirmatnējos skaņos, kurpretim ģermāņi pirmatnējos skaņus ir pārgrozījuši jeb sakropļojuši. Pirmkārt ģermāņi pirmatnējo -b- skani ir pārgrozījuši to pacietinādami par -p- jeb dažās izloksnēs pamīkstinādami par -f- jeb pf. Kā -b- ābeles vārdā ir pirmatnējs skanis, to redzam, kad to salīdzinām ar citām radu valodām. Slavu valodās visgarām parādās senais -b-: par piem. bulg. abluka, bazn. slav. abluko, čech. jablo, kriev. jabloko. Kā redzams, slavi seno ābeles un ābola vārdu ir izveidojuši atkal pēc savas mēles, vidus-vokalu -e- jeb -o- izmezdami, pielikdami sufisku k- un dažās izloksnēs prefisku j-, caur ko pirmatnējs vārds stipri tapis pārgrozīts jeb sakropļots. Bet viss tas pierāda, ka tikpat ģermāņi kā slavi un sevišķi mūsu senči baltieši šo vārdu nav ne no kurienes piesavinājuši, bet tas bijis viņu senais kopīpašums no tiem laikiem, kad tie vēl dzīvoja kopā kā tuvi kaimiņi un vēl nebija izšķīrušies atsevišķās tautās. No šā salīdzinājuma redzams, kas mūs sevišķi interesē, ka mūsu baltiešu valodu formas ir senākās pirmatnīgākās nekā slavu un ģermāņu vārdu formas. Jo ābeles nosaukums mūsu valodā ir uzlūkojams kā pirmforma, no kuŗas izveido t. i. ģermāņu un slavu valodu vārdi: Apfel, apel etc un abluko jeb jabloko etc.

Tad vēl interesanti ir ievērot starpību starp ābeles koka un tā augļa nosaukumu — ābols. Ģermāņiem trūkst šās izšķirības. Viņiem tik ir Apfel un ja grib ābeles koku apzīmēt, tad jāliek koka vārds klāt: Apfelbaum. Bet baltiešu un slavu valodās abus priekšmetus izšķir: latv. ābols—ābele, leit. obolas—obelis, prūs.: voble—vobolne; bazn. slav. abluko—ablani, jablani; kriev. jabloko —jabloņa.

Šī izšķirība ir interesanta divējādā ziņā, jo pastiprina pirmkārt, kā jau augšāk uzrādījām, proti, ka mūsu senči nebūt nav ābolus pārņēmuši no ģermāņiem, bet paši no pirmlaikiem tos pazinūši un otrkārt, šī izšķirība norāda uz to, ka mūsu senči ābolus jau senis laiks būs kultivējuši. Pie citiem augļiem: bumbieŗiem, plūmēm, ķiršiem tādas izšķirības nava. Tātad jādomā, ka mūsu senči ar tiem nebūs tā nodarbojušies viņus kultivēdami, kā ar āboliem. Tikai jautājums izceļas, kuŗš vārds būs pirmākais bijis: ābele jeb ābols t. i. vaj koka jeb augļa nosaukums? Acīm redzot galotne jeb sufikss —ōls mums šie var dot vajadzīgo atbildi. Diftongs ō- (uo) ir īpatnēja baltiska, visvairāk latviska un arī leitiska skaņu parādība un tāpēc sufikss -ols būs vēlāk attīstījies, kad no baltiešu ciltīm citas eiropiešu tautas jau bija nodalījušās un aizgājušās katra uz savu pusi. Tātad vārds ābele visādā ziņā ir vecāks nekā ābols. Uz to norāda vēl divi liecinieki, kas arī ir savā ziņā interesanti un vērā liekami: 1) ķeltu valodas vārdi un 2) daži latīņu pilsētu vārdi.

Ķeltu valoda mūsu baltiešu valodām citādi stāv tālu, varam sacīt, vistālāk par citām valodām, bet ābeles nosaukumu viņa ir uzglabājusi puslīdz līdzīgu mūsu vārdam. Dažādās ķeltu valodās jeb izloksnēs sastopam šādus vārdus: abal, aballen, ubul, ubāl, bez tam, galliešu pilsēta Aballo tagadējā Avallon aizrāda uz ābeles vārdu. Šie klāt pieliekam divus senus pilsētu vārdus Itālijā: Abella un Abellinum un trešās pilsētas Marsikas iedzīvotāju nosaukumu: Abellina t. s. Šie visi nosaukumi arī norāda uz ābeles vārdu. Pievestie ķeltu vārdi apzīmē tikpat ābeli kā arī ābolu. No tam var domāt, ka pirmā laikā arī pie citām tautām kokam un auglim vēl nebija atsevišķi vārdi attīstīti, bet abus nosauca ar to pašu vārdu. Tā jau vācu valodā vēl tagad palicis un ja grib izšķirt koku no augļa, tad pieliek koka vārdu klāt un saka: Apfelbaum.

Pievestie latīņu pilsētu vārdi Abella un Abellinum, kā arī Marsikas iedzīvotāju iesaukums abellinates pierāda, ka latīņu valodā senāk ābeli būs tāpat saukuši kā mūsu latviešu valodā un tik

vēlāk tanī ieviesies vispār pieņemtais vārds — mālus. Caur ko tas noticies, to zināms tagad nevar izskaidrot. Varbūt mālus no sākuma bija kāds pievārds, ko ābelei pielika, un vēlāk tas palikās par īsto nosaukumu, varbūt caur to, ka e g l e s nosaukums latīņu valodā a b i e s ļoti līdzinājas senajam ābeles vārdam.

Kā nu minēto pilsētu nosaukumi cēlušies? Liekas gan, ka tās nosauca ne pēc ābeļu augļiem, bet pēc pašām ābelēm, ko tur kopa un plašākā mērā stādīja jau īpašus dārzus ierīkodami. Tādu pilsētu tad varēja dēvēt par ābeļu pilsētu: urbs Aballa jeb opidum Abellinum jeb kādas pilsētas iedzīvotājus kā ābeļu kopējus abellinates.

No visa tā varam spriest, ka mūsu vārds ābele ir pirmatnīgs nosaukums, ar kuŗu no sākuma apzīmēts šis pats augļu koks, bet tad ar šo pašu vārdu, kā ģermāņu un slavu valodās redzams, nosaukti viņa augļi. Vēlāk slavu valodās auglis apzīmēts ar deminutīv-sufiksu -k-: abluko, jabelko, jabolko etc. un koks ar sufiksu -n-: ablaņ, jablaņ, jabloņa etc. Pie ģermāņiem turpretim senais vārds ābele-Apfel palicies tik par augļa nosaukumu, un lai koku apzīmētu, top pielikts klāt koka vārds: Apfelbaum. Pie baltiešiem turpretim ābele palikās pirmatnējā nozīmē un augli nosauca ar jaunu vārdu — ābols.

Skaņu ziņā mūsu ābeles un ābola vārds saietas arī ar grieķu vārdu obolos, kas nozīmē pazīstamo mazo monētu, bet vaj šiem vārdiem ir lietišķs sakars, tas nav nei pierādāms nei noliedzams. Varbūtību šinī ziņā tomēr var izsacīt, tāpēc ka latīņiem senais ābeles nosaukums bijis un tā vietā vēlāk ieviesies jaunāks mālus, mālum un tas pats vārds ir izplatījies pie grieķiem: mēle, mēlon no senākā māla, mālon.

No visa tā var spriest, ka ābolus mūsu senči audzinājuši sirmajā senatnē, kad eiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās.

Turpmāk būtu vēl jaraksta par Latvijas vietējām ābolu sugām un viņu pareiziem latviskiem nosaukumiem. Te jānāk palīgā mūsu dārzkopjiem-pomologiem.

II. Bumbiere jeb kŗause.

Pēc ābeles un ābola svarīgāko vietu mūsu augļu dārzos ieņem bumbiere ar savu garšīgo augli, bumbieri. Starpību starp koka un augļa nosaukumu mēs taisām tāpat kā ar ābeli un ābolu: koku nosaucam ar feminīna galotni — bumbiere un augli ar maskulīna galotni — bumbieris.

Bumbiere ir tikpat veca kā ābele, jo viņa aug dabā tāpat kā mežābele nevien Eiropas dienvidos, bet arī pa Vid-Eiropu līdz baltiešu jūrai izņemot tik ziemeļapgabalus: Skandināviju, Somiju, Igauniju, Vidzemi un Ziemeļkrieviju. Arī senlaiku izrakumos no akmeņu laikmetiem Vid-Eiropas apgabalos atrasti bumbieres koka gabali un sēklas. Tātad nav ko šaubīties, ka arī mūsu senčiem bumbieres koks un augļi būs bijuši pazīstami.

Tikai jautājums ceļas par to, vaj mūsu senči bumbieri jau arī dārzā stādījuši un kultivējuši, kā mēs to varam vērot par ābeli. Raudzīsim to izpētīt, salīdzinādami bumbieres nosaukumu ar citām valodām.

Galvenais jautājums šē ir, vaj bumbiere ir mūsu pašu valodas vārds jeb pieņemts no svešas valodas. Ja tas ir mūsu vārds, kā ābele un ābols, tad varam sacīt, ka mūsu senči to izkopdami paši to tā nosaukuši, bet ja tas ir svešs vārds, tad jādomā, ka tas līdz ar svešo kultūru no mūsu senčiem pieņemts.

Ja bumbieres nosaukumu grib izskaidrot no latviešu valodas, tad vistuvāk stāv vārdi: bumba, bumburs, bumbuls, ar kuŗiem to varētu vest sakarā. Tā izskaidrojot bumbieres nosaukums būtu ļoti labi darināts un zīmīgs, sevišķi salīdzinot to ar bumburu, kas nozīmē vairāk ieapaļu jeb garenī apaļu priekšmetu, sevišķi ar smailu galu, kas īsti saskanētu ar bumbieŗa veidu izšķīrot to no apaļā ābola.

Tomēr pret šo izskaidrojumu ceļas stipras šaubas. Jo pirmkārt jāšaubās, vai bumba maz ir latvisks vārds jeb vai tas nav no vācu valodas (Bombe) pie mums ienācis. Otrkārt ja tas no bumbas būtu atvasināts, tad jau tam vajadzētu taisni skanēt ar latvisko galotni *b u m b u r s* un *b u m b u r e*, bet ne bumbieris un bumbiere. Turpretim — ieris un iere nav nekādas īstas latviskas galotnes jeb sufiksi, bet tās parādās svešos vārdos, sevišķi tādos, kas pārņemti no vācu valodas jeb no franču valodas caur vācu starpniecību p. p. balbieris, pasažieris, kurieris, sapieris, komandieris etc. Tātad caur šo šaubīgo svešo galotni bumbieris top aizdomīgs, vai tas nebūs ienācējs no svešatnes. Tāpēc mums bumbieŗa vārda sastāvam tuvāk jāmeklē pakal, lai nāktum pie pārlicēbas, vai tas mūsu pašu jeb svešs vārds, vai tas paturams un turpmāk lietojams mūsu valodā, jeb atmetams un cits viņa vietā liekams.

Kā zināms, ģermāņi un ķelti bumbieŗu kultūru dabūjuši no romiešiem gan jau pirmos gadsimteŗos pēc Kr. To pierāda arī viņu bumbieŗu nosaukumi, kuŗi pārņemti no latīņu valodas. Mums sevišķi interesē senvācu nosaukums: *p i r a* jeb *b i r a*, kas ir sagrozījums no latīņu valodas bumbieres nosaukuma *pirus*. *Bira* acīmredzot vēlāk ir sajaukusies ar vācu *B e e r e* t. i. oga, jo šie vārdi ļoti līdzīgi skanēja un lai ogu no bumbieŗa izšķirtu, tad pielika klāt *b o m - b i r a* jeb bombiere jeb atkal atvasināja no *bira* jaunu vārdu *Birne* ar daudzskaitļa galotni *-n-*. Tā lūk iznāk, ka mūsu bumbiere cits nekā nebūs, kā pārņemums no vācu valodas, „Bom” kas zemvācu izloksnē nozīmē koku = augšvācu: *Baum*, tātad bumbire jeb bombiere būtu: *Baumbiere* koka-oga. Pēc latviešu mēles „bom” zināms pārgrozījies par *bum-* un *bire* jeb *biere* par *biere*.

Ko nu ar šitādu vārdu lai darām? Vai to vēl joprojām lietot jeb meklēt mūsu iecienītajam dārza-auglim citu labāku nosaukumu? Protama lieta, ka tāds divkārt satapināts vārds mums neder un nav par godu mūsu valodai. Ja tas būtu tīrs latīņu jeb grieķu valodas vārds un arī pie citām tautām pieņemts vispāri lietojams, kā par piem. mašīna, skola, telefons, posts (pasts), koncerts, republika etc., tad varētum joprojām mūsu valodā lietot un nevajadzētu cita nosaukuma meklēt: Bet tādu vienpusīgu sakropļotu patapinājumu no vācu valodas, pus latīņu, pus vācu sakopojumu, turpmāk piepaturēt nevaram. Tas jāatmet tāpat kā freilene, jumprava, brūte, vāģi, brokasts, skroders, dišleris, skrīveris etc. etc.

Bet kur ņemsim labāku bumbieres un bumbieŗa nosaukumu? Še ir divi ceļi iespējami: vai darināt kādu jaunu vārdu jeb mēģināt atrast mūsu pašu seno bumbieres nosaukumu. Jo tā kā bumbieres koks mūsu apgabalos dabā aug, tad mūsu senči to būs kaut kā savā valodā nosaukuši. Šis beidzamais ceļš būtu vispirms jāizmēģina un tik tad jauns vārds jārada, ja neizdotos vairs atrast seno nosaukumu.

Bet te nu mums nemaz nav tik tālu un ilgi jāmeklē. Kā zināms, mūsu brāļu tautas *l e i š u v a l o d ā* daudz seno baltiešu un tā līdz arī mūsu latviešu senie vārdi uzglabājušies, kas mums caur jaunpieņemtiem vācu vārdiem izskausti, kā piem. *d u k t e* un *m e r g a*, kas izskaustas caur vācu vārdu *meita*, *p r i e s k s*, kas izskausts caur vācu vārdu *frisch*, *m a u d ī t*, kas izskausts caur vācu vārdu *baden*, etc. etc. Daži tādi vārdi Kurzemē tuvāk uz leišu robežu pusi vēl uzglabājušies, par piem. *gandrs*, ko vispār Latvijā vairs nepazīst, bet tai vietā lieto vācu vārdu *stārķis*, *kalbet*, *niekkalbis*, ko arī vispāri vairs nepazīst, bet viscaur lieto laikam no vācu valodas pieņemto *runāt* (*raunen*, *runen*).

Apskatīsim nu leišu valodā, vai tur vēl neatrodas mūsu senais bumbieres nosaukums. Tiešām gan, tas tur atrodas un skan: *kraušis* un *k r a u š e*. Tas ir oriģināls vārds ar skaidru baltisku un tā līdz arī ar pilnīgu latvisku skaņu. Tāpēc mums nav vairs tālāk ko meklēt, bet tik šo pašu nosaukumu pieņemt un sākt lietot. Tikai mazu starpību būs jāievēro šo vārdu no leišu valodas pārņemot latviešu valodā, tāpat kā mēs kādu vārdu no latgaliešu izloksnes pārņemdami mūsu vispārējā izloksnē to drusku pārgrozām pēc vispārējas izrunas par piem. *latg. Azkalniši* — *visp. Aizkalnieši*.

Leišu valodā pārāk daudz ieviesies š- kur latviešu mēle pa lielai daļai izrunā: s, par piem. leit. šalmas — lat. salms kriev. soloma, pirmlav. salma; leit. šun, lat. suns.

Tātad leišu vārdā krauše mums būs š- skanis jāpārgroza pēc mūsu mēles par vienkāršu -s- un tā šis vārds pareizi latviski skanēs: k r a u s e un k r a u s i s. Šo abu vārdu starpība būtu tāpate kā ar ābeli un ābolu: krase nozīmētu bumbieres koku un krais bumbiera augli.

Ka krase un krais ir mūsu sensenais bumbieres nosaukums, to var pierādīt caur to, ka arī k r i e v u valodā atrodas radniecīgi līdzīgs vārds: g r u š a. Radniecīgi skaņi k un g krievu un latviešu valodā mainās, par piem. latv. krūtis — kriev. grudj, latv. kokles leit. kankles, sen. kantles, latv. kokles — kriev. gusli sen. gontli. Tāpat mainās -au un -u : latv. ausis — kriev. uši; latv. ļaudis kriev. ļudi etc. Tātad krais jeb krase un grūša ir etimoloģiski tas pats vārds, t. i. no tās pašas pirmatnīgas saknes krus katrā valodā pēc savas izloksnes attīstījies. Ko šī pirmatnīgā sakne senis laikis nozīmējusi, tas zināms tagad grūti izdibināms.

Tā ka nu baltiešiem un slaviem ir savs īpatnējs bumbieres nosaukums krase un grūša, tad var domāt, ka viņi to senis laikis arī līdz ar ābeli būs dārzos stādījuši un kopuši. Tik latvieši, pie kuņiem ir bijis stiprs vācu iespaids beidzamo 700 gadu laikā, ir pieņēmuši vācisko nosaukumu bumbiere. Tagad mums laiks nācis no šā vācu iespaida atvaļināties un celt gaismā mūsu senos vārdus, cik tos vēl varam atrast savās izloksnēs un tuvējā leišu jeb prūšu valodā.

Tātad lai vairs nesaukājam savu krāšņo dārza augli ar vācisko vārdu par bumbieri, bet ar savu seno skaisto pašu vārdu par krai.

III. Plūme jeb gloma un krēķe.

Plūmei gan nav tik liela nozīme mūsu augļu dārzos, kā ābelei un krasei, tomēr arī viņas kultūra mums ir diezgan derīga. Par plūmes senumu arī nevaram tik droši noteikt, kā par ābeli, jo viņas dabas stādu veidu neatrodam ziemeļu apgabalos, bet vairāk dienvidu zemēs. Tāpēc nevaram plūmi vienā rindā nostādīt ar ābeli un krai. Arī nosaukums plūme nav latvisks, bet pieņemts no vācu valodas: Pflaume, zemvācu: plūme. Tātad jādomā, ka latvieši plūmes audzināšanu pieņēmuši no vāciešiem, kuņi to Latvijā atnākdami būs ievēduši. Bet vācieši to arī nav pie sevis Vācijā izaudzinājuši. To pierāda pats plūmes nosaukums, kuņš nav vis vācu valodas vārds, bet vācieši to savukārt līdz ar plūmes audzināšanu pieņēmuši no romiešiem. Latīņu valodā tas vārds skan: prunus un prunum. Pirmais apzīmē koku, otrais augli. Tomēr šis nosaukums atkal nav īsts latīņu valodas īpašums, bet savukārt pieņemts no grieķu valodas, kur tas pilnīgi tāpat skan : prūmne, plūmes koks un prumnon, plūmes auglis. Tikai latīņi izlaiduši -m- skani, kas viņiem kopā ar -n- bija neveikli izrunājams, un pārgrozījuši galotnes pēc savas mēles: -us un -um. Tātad plūmes nosaukums jebšu ne latviešu, nav arī vācu vārds, bet līdz ar viņas kultūru no grieķiem pārnācis parastā kultūras gaitā pie romiešiem, no tiem atkal pie ģermāņiem jeb vāciešiem, kuņi to beidzot pārnēsuši pie mums.

Tagad izceļas jautājums, ko ar šo vārdu darīt? Vai to kā svešu vārdu piepaturēt, jeb meklēt tā vietā citu? Še jāpiemin, ka pareizais princips ir turēties pie tādas kārtības: svešos vārdus jānošķir divās šķirās, 1) i n t e r n a c i o n ā l i kultūr- jeb tehniski nosaukumi, kas pārņemti no klasiskajām valodām t. i. no latīņu vaj grieķu valodas un kuņus lieto visas tautas, kā par piem. pasts, telegrafs, telefons, gramatika etc. etc. Tādus vārdus nav vajadzīgs atmest un meklēt to vietā citus nosaukumus. Jo tas mums nav par kaunu, ka mēs līdz ar citām kultūrtautām tos pašus nosaukumus lietojam. Tas iznāk uz to pašu parādību, ka mēs līdz ar citām radu tautām lietojam sensenos kopīgos vārdus no pirmlaikiem kā māte, dukte (meita), sirds, acis, ausis, bārda, nakts, pūri, lini, skaitļu vārdi etc. Tāpat internacionālie svaru un mēru nosaukumi būs vienādi visām tautām un aplami būtu tos grozīt un tulkot jeb to vietā radīt jaunus vārdus dažādās valodās. Tādēļ ir gluži aplami šovinistiem

vāciešiem darīt pakal un par piem., telefonu pēc viņu aplamā tulkojuma, Fernsprecher, latviski tāpat aplami pārtulkot par tālruni. Aplam telefons ir tulkots tāpēc, ka -fons grieķu valodā nenozīmē Sprecher t. i. runātājs jeb runis, bet skanis. Tāpat pareizi būtu jātulko: tālskanis.

Tomēr arī tādu vārdu pieņemt būtu nepareizi. Tas ir tikpat aplami, kā kad hektaru tulkotu un nosauktu par simtari un kilometru par tūkstotmēru etc. Tāpēc telefons lai paliek telefons un lampa lai paliek lampa, kas arī nav vācu vārds, bet klasisks, no grieķu valodas pieņemts. Un tāpat lai paliek citi internacionālie vārdi.

2) Bet tādi vārdi, kas pie mums pārņemti no vienas jaunas valodas, par piem. no vācu, krievu, igauņu valodas, ir jāatmet un to vietā jāievieš skaidri latviski vārdi. Tādi vārdi ir p. p. baznīca, kas pārņemta no krievu valodas, tāpat zvans, zvanīt, gavēt, svētki, pagasts, verste, karogs un c. Tā arī no vācu valodas: jumprava, brūte, brūtgans, skroderis, vēveris, dišleris etc. etc. No igauņu valodas: vai jeb vaj, vajag, laulāt, laikam arī nav, muiža un c.

Te nu gan saka, ka tādi vārdi, kas jau ilgāku laiku pat vairāk gadusimtenus pie mums pārņemti un lietoti, iemantojuši pilntiesības stāvokli mūsu valodā un jau tā aprasti, ka top sajusti ne kā sveši bet tāpat kā latviski vārdi; tāpēc tādus nevajagot atmet. Kas to vairs zinot, ka baznīca, karogs, laulāt un citi augšminētie vārdi nav latviski? Nezinātniekam protams tas tā izliekas, bet kad tas top zināms, tad tādus vārdus tāpat kā svešus jāuzskata kā jumprava, brūte, dišleris etc., kuŗus taču atmetam un to vietā visi lietojam latviskus vārdus: jaunava, līgava, galdnieks etc etc.

Kā nu pēc šā principa darīt ar plūmes nosaukumu? Ja tas būtu tīrs internacionāls vārds jebšu pēc latviešu mēles sagrozīts, kā p. p. pasts no latīņu pasitus, praviets no grieķu profetos etc, tad varēsim to paturēt. Bet nu plūme ir kā divkārtīgs sagrozījums pie mums pārnācis, pirmkārt grieķu vārds prūmne jeb prumnon ir pēc latīņu mēles pārgrozīts par prunus un prunum un otrkārt no šiem vārdiem (daudzskaitlī pruna) ir vispirms izgrozīts vecvācu izloksnē pfruma un vēlāk augšvācu izloksnē: Pflaume, zemvācu: plume. Ja tad mēs joprojām šo zemvācu sagrozījumu paturam savā valodā un tālāk lietojam, tad caur to uzturam arī turpmāk atkarību no vācu iespaida, no kuŗa taču esam apņēmušies atsavināties.

Tad nu mums paliek divi ceļi: vaj pieņemt skaidro nesagrozīto grieķu vārdu prumne jeb tā latīnisko formu pruna, ko lieto botaniskā valodā un kas pilnīgi arī padodas latviešu izrunai, vaj pameklēt pēc kāda latviska nosaukuma. Pirmais ceļš botaniskos nosaukumus mūsu valodā lietot, vēl nav iesākts, tapēc būtu nepareizi un neieteicams uzsākt šo vēl nelietoto ceļu šā viena nosaukuma dēļ. Tāpēc labāk jāmeklē pa otro ceļu iet, vaj neatrasim kādu derīgu latvisku vārdu plūmes nosaukumam.

Te nu tiešām atrodam jau no Mancela t. i. 17. gadu simteņa vidū lietotu vārdu g l o m e, jeb labāki gloma, kuŗam ir skaidra latviska skaņa, kas arī saskan ar citiem latviskiem vārdiem p. p. oma, doma, loma, noma. Gloma arī ir īsti nozīmīgs plūmes nosaukums, jo tas acīm redzot atvasināts no glums, kas raksturīgi apzīmē glomas īpašību pret citiem augļiem. Tikai varētu aizdomas celt, vaj gloma nebūs pakaltaisījums plūmei, p. vietā liekot -g- un -u- skani pagarinot pēc latviešu mēles par diftongu ô (no). Šādas aizdomas var jau gan celt, bet nevar pierādīt, ka tas tiešām tā noticis. Un ja arī tiešām tas tā būtu, tad tomēr gloma būtu ļoti veikli un jauki darināts vārds, kas izdevies pilnīgi latviešu valodas garā un tāpēc ir daudz pieņemīgāks un labāki lietojams nekā sagrozītais vāciskais vārds plūme.

Tāpat visādā ziņā jāatkratās no šā vāciskā nosaukuma un turpmāk plūmes vietā jālieto glomu. Pie tam būtu jāizšķir divas formas: gloma apzīmētu koku un gloms būtu šā koka auglis.

Glomu pasuga ir k r ē ķ i, (vāc. Zwelschen) sīkiem zilganiem augļiem kuŗu kauliņi atrasti daudzos izrakumos nevien Viduseiropā akmeņu laikmetā, bet Anglijā no priekšromiešu laikiem. No tam var vērot, ka krēķi būs bijuši arī Sen-Latavā. Tāpēc varētu arī šo vārdu ievest kā vispārīgu

glomu nosaukumu. *) Bet tā kā mums ir šie divi vārdi, tad varam tos abus lietot, lai arī abus augļus varam labāki izšķirt.

IV. Ķirše - vīksna.

Par ķiršu koka nosaukumu papētīt ir diezgan interesanti un ceru, ka tie kas manus rakstus par mūsu kultūrstādu nosaukumiem kā lieciniekiem par sentēvu laikiem būs lasījuši, arī labprāt sekos šā augļkoka nosaukuma izmeklēšanai. Liekas, ka mēs pie tam varēsim novērot kādus trīs laikmetus šā koka vēsturei Latvijā. Liekas, ka it senis laiks šis koks, tāpat kā citi, mūsu senčiem nav bijis svešs, bet labi pazīstams, tad vēlāk laikam palicies mazāk ievērots un jaunākā laikā atkal vairāk tapis iecienīts un kultivēts.

Pārrunāsim papriekšu jaunākā laika nosaukumus. Visjaunākais nosaukums ir, ko tagad vispārīgi lietojam t, i. ķirsis, pie kam nemēdz nemaz izšķirt augli no koka, bet abus apzīmē ar to pašu vārdu. Būtu pareizāki darīt tāpat kā ar citiem augļu kokiem: ābele — koks un ābols — auglis, tāpat bumbiere (ķrause) — koks un bumbieris (ķrausis) — auglis. Tā arī ķirsis būtu auglis, bet koks — ķirše. Šis vārds ir jaunākais nosaukums, tāpēc ka tas beidzamā laikā pie mums ieviesies. Ulmaņa leksikā, kas izdots priekš 50 gadiem, tas vēl nav atrodams; tātad tas liekas vispārīgi tautā izplatījies šinī jaunākā laikmetā.

Kad nu par šo nosaukumu pataujājam, kas tas tāds un no kurienes cēlies, tad vispirms krīt acīs, ka tas pilnīgi saskan ar vācu vārdu Kirsche, sevišķi daudzskaitlī: ķirši — Kirschen un tā ka tas tik jaunākā laikā ieviesies, tad tas citādi nav izskaidrojams kā aizņēmums no vācu valodas.

Tā ka nu mēs no vācu vārdiem atsvabināties, tad mums arī ķirsis būtu jāatmet un jāmeklē kāds labāks latvisks nosaukums. Bet te varētu iebilst, ka ķirsis nav arī vācisks vārds, jo kad pameklējam tālāk, tad izrādās, ka vācieši to savukārt pieņēmuši no romiešiem, no latīņu valodas. Latīņu valodā šis vārds skan cerasus, kas gan pirmā acumirkli nemaz neizklausās līdzīgs ķirsim. Bet mums jāievēro, ka e- latīņu valodā tapa izrunāts apmēram tāpat kā mūsu ķ par piem. Cicero = Ķīkero, cepula = ķēpuls etc. Kad tā c- vietā liekam ķ, tad cerasus = ķerasus jau ķirsim nāk itin tuvu. Mēs redzam, ka ķirsis ir tik saīsinājums jeb sakropļojums no šā latīņu vārda ķerasus, kur vidus zilbē ir -a- izkritis un pirmās zilbes -e- pārvērsts par -i-. Viduslaikā šī vokālu pārvēršanās latīņu valodā bieži notikās kā par piem. augšminētā vārdā cepula — ital. cipola.

Bet kad ķirša nosaukumam vēl tālāk pakaļ meklējam, tad atrodam, ka tas laikam arī nav latīņu valodas vārds, bet tanī pārņemts no grieķu valodas, kurā tas pilnīgi tāpat skan: kerasos. Tātad ķirsis būtu uzskatāms nekā vācu, bet kā grieķu — latīņu jeb klasisks vārds un kā tāds nebūtu atmetams. Jo klasiskos vārdus mēs jau vispār pie visām tautām redzam lietotus kā internacionālus tehniskos nosaukumus. Tomēr ķirsi par tādu internacionālu tehnisku nosaukumu nevaram uzskatīt, jo kā tāds tas no citām tautām netop lietots. Tikai vācieši to pieņēmuši un sagrozījuši pēc savas vāciskās izrunas, bet citas tautas to nelieto. Ja tad nu tik mēs latvieši to vēl jaunākā laika no vāciešiem turklāt vēl šai sakropļotā vācu formā lietojam, tad tas vairs nav uzskatāms kā klasisks nosaukums, bet kā aizņēmums no vāciešiem. Un ja mēs to turpmāk lietojam, tad caur to tikai pierādām savu kultūrālu atkarību no vāciešiem. Tāpēc ķirša nosaukums visādā ziņā jāatmet un jāmeklē labāks tai vietā. Bet kāds? —

Kā senāku ķiršu nosaukumu vecākie ļaudis atminas nesen vispārīgi lietojuši vārdu — ķ e z b e r e. To pašu arī atrodam Ulmaņa leksikā. Un daudz ir vēl tais domās, ka tas esot īstais latviskais ķiršu nosaukums. Tomēr kad šo vārdu tik drusku analizējam, tad tas tūlīt izrādās ne

*) Bārtas novadā Kurzemē vēl tagad glomu nosaukums ir pazīstams, Ar to nosauc krēķus.

mazāk vācisks, kā ķirsis. Ķezbere acīm redzot ir salikts vārds un sastāv no divām daļām: ķes- un bēre. Aplūkosim tāpēc tos katru par sevi. Visvieglāk pazīstama mums nākas beidzamā daļa, jo bere cits nekas nav kā vācu vārds Biere t. i. oga. Arī pirmā daļa nav grūti izskaidrojama. Kes- ir vēl vairāk saīsināts cerasus jeb kerasus — kers, kur vēl senais -e- uzglabājies, bet -r- vieglākas izrunas labad izkritis tāpēc, ka -rsb-: kersbere grūti izrunāt. Tātad kesbere ir vācu: Kirschbiere un nav nekāds labāks nele latviskāks vārds kā īsākais ķirsis. To ievērojot mums nav nekāda iemesla šo vārdu no jauna sākt lietot, kas jau tautā puslīdz aizmirsts. Lai tas paliek kā senāka laikmeta liecinieks mūsu valodas leksikā un senākos rakstos par piemiņu, ka vācieši pamodinājuši Latvijā nolaisto ķiršu kultūru.

Bet kur nu tad ņemsim ķirša labāku un latvisku nosaukumu? Domāju tādu atradis un ceru, ka lasītāji manam priekšlikumam piekritīs. Lai lasītāji paši pārlicinātos un man piekristu, gribu viņus vest pa to ceļu, kas uz šo atradumu noved. Šis ceļš ir radu valodu salīdzināšana. Vistuvāk mūsu valodai stāv leišu un senprūšu valodas, kuŗas kopā nosauc par baltiešu valodām. Tad no mums tuvākā radniecībā stāv slavu un ģermāņu valodas un arī senindu jeb sanskrit valoda, tad arī sentraķiešu valoda, no kuŗas maz kādas atliekas uzglabājušās. Tālāk stāv grieķu un latīņu valodas. Pameklēsim nu pie augšminētām valodām, vaj tanīs neatrodas kāds no seniem ķiršu nosaukumiem, kas būtu līdzīgs kādam mūsu valodas vārdam.

Vispirms palūkojamies leišu valodā. Tur ķiršu nosaukums ir vīšne, kas apzīmē tiklab ķiršu koku kā arī ķiršu ogu. Šis vārds saskan ar krievu un poļu vārdu višņa un liekas, ka tas nav patstāvīgs leišu valodas vārds, bet no krieviem vaj poļiem pārņemts. Tikai starpība ir tā, ka leišu vārdā celma zilbes ī ir gaŗš, bet slavu vārdā īss. Arī senprūšu valodā atrodam šo vārdu: visnaitos = ķirši, kas tur varēja iekļūt caur poļu iespaidu. Bet paskatīsimies vēl citās valodās. Šī slaviskā vārda forma ir tālu izplatīta: jaungrieķu valodā: visina, turku valodā višine, tatāru višņā, pat vecfranču guisne. Vācu izloksnēs sastopam citādu šā vārda formu: wessel, wissel, un arī weichsel, wiechsla, wiechslen, wispeļ, senvācu wihsela.

Še vēl var pievest latīņu viscus, no kuŗa izcēlies ital. visciola un vissola, un arī sengrieķu iksos, kur v- ir izkritis, jo grieķi seno v- skani ir pazaudējuši.

Kad nu visus šos vārdus sastatām kopā, tad redzam, ka tie ir atvasināti no kopīgas radniecīgas saknes vis- jeb viks ar sufiksiem -n-, l- jeb -p , caur ko pie dažādām tautām izcēlušās dažādas šā vārda formas. Bet tā kā grieķu, latīņu un ģermāņu vārdos parādās nevien celma zilbe vis- bet kopota ar k-, tad jādomā, ka pirmatnīgāka šā celma forma būs bijusi viks- un slavu valodās šis senais -k- ar -s- savienojies par vienkāršu -s-. Tāpēc arī jādomā, ka leišu vārds vīšņa kā jau augšāk minējam, nebūs pašu īpašums, bet pārņemts no slaviem. Tāpat arī jaungrieķi, turki, tatāri etc šo nosaukumu būs no slaviem pārņēmuši.

Bet kad nu paskatāmies savā valodā, tad atrodam augšminētiem grieķu, latīņu un ģermāņu nosaukumiem līdzīgu vārdu: v ī k s n a un proti ar ļoti senu formu, kas ir senāka par ģermāņu un latīņu un arī senāka par grieķu vārdiem. Tikai pret to var iebilst, ka tas nenozīmē ķiršu bet vienkāršu lapu koku līdzīgu gobai. Arī leišu valodā atrodams šis pats vārds tikai ar nazālo n: vinkšna ar to pašu nozīmi. Tomēr es domāju, ka tas ir mūsu senais ķirses nosaukums. Ka tagad šim vārdam cita nozīme, tas neko neiztaisa, jo nozīmes gadu tūkstošu laikā stipri mainījušās. Par piem. mūsu gulbis un krievu golubj, ir etimoloģiski tas pats vārds un katrā valodā apzīmē citu putnu. Vācu valodā ir pilnīgi apmainīti egles un priedes nosaukumi. Tā varēja arī pie mums caur kultivēto ķiršu — Kirschberu ievēšanu mūsu senais vīksnas vārds noiet pie malas un dot vietu svešajam vārdam, kā jau daudz citi mūsu senie vārdi caur svešajiem vārdiem nobīdīti pie malas.

Tomēr senais vīksnas vārds pavisam nav tapis aizmirsts neizdeldēts, bet tas ir izlietots kā otrs nosaukums gobai. Citādi to nevar izskaidrot. Jo kāpēc tam pašam kokam būtu divi vārdi: goba un vīksna. Daži man gan apgalvojuši, ka starp gobu un vīksnu esot kāda maza starpība. Esot gobai

drusku citādas lapas nekā vīksnai, lai gan grūti šo starpību izšķirt. Tātad šē var būt runa tik par kādu gobas pasugu, bet ne par citu koku. Arī vītoliem un citiem kokiem ir savas pasugas, bet tāpēc tos netur par īpašiem kokiem un nedod tiem atsevišķus vārdus. Botaniskā valodā tikpat gubu kā vīksnu nosauc ar to pašu vārdu: *ulmus campestris*. Tātad tas ir viens un tas pats koks.

Tādēļ nu viens no šiem abiem vārdiem goba jeb vīksna ir pilnīgi l i e k s. Nav ko šaubīties, ka šis liekais vārds ir vīksna, kas gobai ir pieklīdis, tāpēc ka tas bij zaudējis savu seno pirmatnīgo nozīmi. To nu mums būs atkal izcelt un nolikt savā vietā t. i. sākt atkal lietot kā ķirses un ķiršu nosaukumu kā mūsu sensenči to lietojuši. Prieks, ka šis vārds mums uzglabājies tik skaistā sensenā formā. Tāpēc jo vairāk mums to būs godā celt un ievest lietošanā. Tātad lieku priekšā ķirsi saukt atkal ar mūsu pašu seno vārdu par vīksnu.

Mūsu ābolu sugas un viņu nosaukumi.

Starp ābolu sugām mums jāizšķir divējādas: 1) vispārējās jeb ārzemju sugas un 2) mūsu pašu vietējās jeb Latvijas un tuvāko apgabalu ābolu sugas. Par ārzemju sugām un viņu nosaukumiem negribu šē runāt, jo tām jau savi nosaukumi vispār ir pieņemti un tos lieto pie visām tautām. Te mums nav vajadzīgs meklēt citus nosaukumus. Tos jāatzīst kā tehniskus nosaukumus tāpat kā mašīna, telefons, telegrafs etc. Arī vairāk tik pārprasšanas un grūtības caur tam celtos, kad katra tauta zināmu vispārī pazīstamu ābolu sugu nosauktu ar citu vārdu. Tā par piem. kad a n t o n o v k u katra tauta nosauktu ar savādu vārdu, tad nevarētu zināt, kāda ābolu suga ir domāta. Diemžēl tomēr dažas ābolu sugas nosauc ar vairākiem vārdiem, tā ka grūti tās izšķirt. Tā par piem. grāvenšteinieti sauc arī par streifliņu un arī vēl citādi. Te nu mums jāgādā par pareiziem nosaukumiem.

Visvairāk mums jāinteresējas par mūsu vietējām, par Latvijas ābolu sugām.

Nesen atpakaļ visu vēribu piegriezta ārzemju lopu un augu sugām. Bet beidzamā laikā nāk vairāk un vairāk pie atziņas un pārliecības, ka vietējiem lopiem un tāpat arī v i e t ē j i e m a u g i e m ir lielāka nozīme, tāpēc ka tie zināmā apgabalā un savos klimatiskos apstākļos vislabāki izauguši un attīstījušies, netiekvien gadu simteņiem, bet pat gadu tūkstošiem. Bet pārcelti citos apgabalos un klimatiskos apstākļos tie vairs tik labi neaug un neattīstās, bet nīkuļo.

Šo rindīņu nolūks ir ieinteresēt mūsu dārzniekus un saimniekus vairāk vēribu piegriezt m ū s u p a š u ā b o l u š ķ i r n ē m un necensties tikai ieaudzināt ārzemju ābolus, kuŗi tagad pie mums ir tāpat modē, kā nesen ārzemju sugas govīs. Bet tāpat kā beidzot esam atzinuši, ka ārzemnieces nebūt nav labākas par mūsu latviešu sugas govīm un esam sākuši savējos lopus izkopt, gluži tāpat mums būs jādara ar mūsu pašu zemes stādiem un sevišķi ar mūsu ābelēm. Mūsu tēvu dārzos auga dažas brīnum gardas ābolu šķirnes, kuŗas mums jāsameklē un jāglābj no pazušanas kā dārga kultūras manta no tēvtēvu laikiem, tāpat kā glābjam un krājam mūsu senās tradīcijas, daiņas un ieražas.

Atminos no savas jaunības, ka manas tēvmāšas mājās C ē r e s K a l ē j o s auga tik ārkārtīgi garda ābolu šķirne, ko sauca par ķūlīšiem, ka tādus nekur vēlāk vairs neesmu atradis. Šie bija rudens āboli vidējā lielumā, gaišā krāsā, ar mazām švīkām un punktītēm. Arī manā dārzā Vibiņos atrodas dažas ābolu šķirnes, kuŗas liekas būt vietējās no senāka laika. 25 gadus atpakaļ esmu stādījis ieslavētās ārzemju zortes, kā antonovku, pepiņu, dažādas renetes, aportu, filipu, citronābolu etc, no kuŗām citas auga labi, citas nīkuļoja un augļi neattaisno izdaudzināto slavu. Bet ir vēl man dārzā vecvecās ābeles, laikam ap 60 gadu vecumā, no kuŗām nevar zināt, pie kādas sugas tās pieder. Starp tām viena zorte ir īsti teicama. Āboli ir drusku līdzīgi sīpoliņiem, tādas pašas dzeltenas krāsas, bet vairāk ieplakani un labu tiesu lielāki nekā tie, arī ar patīkamāku garšu. Šie āboli ir labi vērtīgi; jo tie ir ražīgi, nes augļus ik gadus un ilgi stāv, līdz pat pavasarim. Kā viņus sauc, neviens arī no

vietējiem iedzīvotājiem nezin teikt. Ulmaņa leksikā atrodam kā ābolu nosaukumu: b i n d z o ļ i ar tulkojumu Zwiebel Aepfel. Vaj šie mani sīpoliņiem puslīdz līdzīgie āboli nevarētu būt tā saucamie bindzoļi?

Esmu dzirdējis, ka Kazdangas muižas dārzā augot tumši sarkani ziemasāboli, kas uzturas līdz vasarai, vaj pat līdz otram rudenim. Āboli esot garšīgi un ražīgi. Arī viņu nosaukums nav zināms.

Tā liekas, ka arī citos dārzos atradies vēl vecvecas ābeles ar vērtīgiem āboliem, kuŗu starpā būs dažas arī no vietējām sugām. Te nu mūsu dārzkopjiem pomologiem būtu jāpārinteresējas un šās sugas jāpārlūko, itin tāpat kā mūsu lopkopji-speciālisti pa visiem Latvijas novadiem meklējuši un atraduši mūsu vērtīgās Latvijas sugas govīs, kas līdz šim bija maz ievērotas, bet tagad top godā celtas. Tāpat var atrasties starp mūsu tēvu dārzu vecajām ābelem kāda īsti vērtīga ābolu šķirne, kas izkopta varētu tikt ļoti ievērojama. Caur to netiekvien labums nāktu auglīkopībā, bet arī gods mūsu tautai, ka pie mums arī būtu izaudzēta kāda slavena ābolu šķirne.

Ka tā nav tik tāda iedoma, bet ka tas tiešām tā var notikties, to pierāda viena mūsu vietējā šķirne, kas jau vispāri atzīta un ir iemantojusi sev slavu. Tā ir mums visiem labi pazīstamā un iecienītā s e r i n k a. Kā no mūsu speciālistiem - dārzkopjiem esmu dzirdējis, tā ir īsti m ū s u b a l t i e š u t. i. latviešu un leišu ābolu šķirne, kuŗas dzimtene ir Latvija un Lietava. Neilgi atpakaļ arī tā maz bija ievērota un tik beidzamā laikā no mūsu dārzkopjiem ir vairāk gaismā celta. Tagad, cik esmu dzirdējis, jau pirms kuŗa tā ir tikusi pazīstama un iecienīta Pēterpilī un pat Londonā. Tāpat nu mūsu tēvu dārzos var slēpties vēl kāda vērtīga ābolu šķirne, ko mēs līdz šim neesam ievērojuši un kas var tikt tikpat slavena kā saucamā serinka un var vēl to pārspēt. Serinka ir gan ļoti gards un auglīgs ābols, bet tā visai ilgi nestāv. Var būt, ka no mūsu citām vietējām šķirnēm atradies kādas tikpat garšīgas un kas stāv līdz pat vasarai kā par piem. augšminētais tumši sarkanais kazdandzietis.

Bet nu vēl ir jautājums par serinkas un citu mūsu vietējo ābolu nosaukšanu. Vispāri pazīstamos ārzemju ābolus mēs joprojām gan sauksim ar viņu vārdiem t. i. ar to tautu nosaukumiem, no kurienes tie nākuši. Krievu šķirnes sauksim ar krievu vārdiem: antonovku, titovku, borovinku etc, vācu — ar vācu vārdiem, kā dzelteno Richardu, Grāvenšteinu etc., angļu — kā pepiņu, ar angļu vārdiem etc. Bet mūsu vietējos ābolus sauksim ar latviskiem vārdiem, lai tie tad arī pāri pār Latvijas robežām, ja tie būs slaveni, mūsu slavu nes ar mūsu valodas nosaukumiem pie citām tautām.

Šinī ziņā nu mums stingri jāprotestē pret mūsu „serinkas” aplamo nosaukumu. Kā redzams, tas nav latvisks, bet krievisks. Ērmota lieta, ka mēs šo latviešu labāko ābolu esam ļāvuši no krievu ābolu tirgotājiem ar tādu aplamu vārdu iesaukāt un vēl turklāt paši šo nepareizo iesaukumu pieņēmuši, tā ka to beidzamā laikā lieto visos augļu katalogos, izstādēs un visā mūsu literatūrā. Tā ir vislielākā aplamība, pret kuŗu mums jāuzstājas un visiem jāpiepalīdz to novērst. Mums jāapņemas to nelietot ne vārdos ne rakstos un jāpamāca arī citus to nedarīt. Bet pie tam mums jādod mūsu garšīgajam un jaukajam auglim īstais latviskais nosaukums. Par to nu mums zināms pašiem vajag vienoties un nospriest, kā šo ābolu saukt un tad to nosaukumu lietot un izplatīt. Varbūt viņam ir dažādi vietēji nosaukumi, kas pa Latvijas novadiem top lietoti. Tos vajadzētu uzklaušināt un salīdzināt. Tad varētu pareizāko un nozīmīgāko no tiem izvēlē un ievest.

Tomēr liekas, ka senais pareizais mūsu ābola nosaukums ir — mālainis. Gan lieto arī — mālābols, bet tas nav pieņemams. Jo tas acīm redzot ir tulkojums no vācu: Lehmapfel, kas ir provinciālisms un savukart aplams tulkojums no mūsu mālaiņa.

Kāpēc gan šis ābols tā nosaukts? Daži grib šo nosaukumu izskaidrot no tam, ka mūsu mālainis mīl māla zemi un citā zemē labprāt neaugot. Šis izskaidrojums man liekas nepareizs, jo tas ir domāts pēc aplamā nosaukuma: mālābols. Bez tam māla zemi nevar tik uz šo ābeli kā uz ko sevišķu attiecināt, jo citas ābeles tāpat mīl māla zemi un ne labprāt aug smilts zemē. Nav mums arī tāpēc nevienas citas ābolu sugas, kas būtu nosauktas pēc zemes īpašībām p. p. par smilts ābolu etc. Tāpēc jādomā, ka mālainis būs nosaukts pie m ā l a k r ā s a s, uz ko arī norāda pieliktā galotne jeb

sufikss — ainis, kas apzīmē veidu jeb izskatu. Šo izskaidrojumu mēs varam pieņemt tāpēc, ka arī daudz citas ābolu sugas nosauc pēc viņu izskata — par sarkanajiem, švīkainajiem, dzeltenajiem etc.

Beidzot vēl kāda piezīme par mālaina nosaukumu. Varbūt tā ir nejauša saskaņa, bet varbūt tam ir kāds sens sakars, ka latīņu valodā ābolu vispārīgi sauc — mālum un tāpat grieķu valodā — mālon. Varbūt šis nosaukums iet atpakaļ uz pirmlaikiem, kad eiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās. Varbūt jau tai laikā mālainis bija izveidojies un tapa tā nosaukts un vēlāk, kad grieķi un latīņi bij nošķīrušies un ar laiku pazaudējuši vispārējo ābola nosaukumu, tie uzglabājuši tai vietā mālaina vārdu.

Lai nu šā jeb tā: Taču m ā l a i n i s kā senais pareizais šā ābola nosaukums būs jāpiepatur un jālieto.

Lūdzam cien. lasītājus, kam kādi vietēji mālaina jeb citu vietēju ābolu nosaukumi zināmi, tos redakcijai paziņot līdz ar vietas uzrādījumu, kur tie aug.

M ū s u o g u n o s a u k u m i.

Kad aplūkojam mūsu ogu nosaukumus un tos salīdzinām ar citu radu tautu nosaukumiem, tad mums savāda parādība duļas acīs. Esam apcerējuši mūsu kultūrstādu nosaukumus t. i. labību, sakņaugu un augļu-koku vārdus un atraduši, ka tie pa lielākai daļai mūsu radu tautu valodās ir līdzīgi un caur tam norāda, ka mūsu indoeiropiešu tautu senatnē jau audzināti šie kultūrstādi un ka sevišķi mūsu baltiešu tautas uzglabājušas šo kultūrstādu nosaukumu vissenākās formas. Tas pierāda, ka mūsu senči ir ieņēmuši centrālo vietu eiropiešu tautu vidū un ir galveno darbu darījuši pie senkultūras izcelšanās.

Bet ar ogu nosaukumiem ir pavisam savādi. Pie tiem nekādas līdzības neatrodam. Pat starp tuvākām kaimiņu radu tautām atrodam ikvienai savus īpatnējus ogu nosaukumus, kas savā starpā nekādi nav salīdzināmi. Tikai mūsu zemenes vārds saskan ar krievu nosaukumu zemļānika, leišu žemoge un vācu Erdbeere, kas dabīgi izskaidrojas ar to, ka šī oga pie pašas zemes aug. Citās eiropiešu valodās šai ogai ir citādi nosaukumi p. p. latīņu valodā fragaria, grieķu mimaiķulon un komaron. Bet šē vēl ir jautājums, vaj zemene, zemļānika un Erdbeere ir baltiešu, slavu un ģermāņu valodu kopīpašums no seniem laikiem, jeb šās ogas nosaukums var būt pārņemts no vienas valodas otrā. Par pārņemšanu var domāt pie leišu vārda žemoge, kas liekas pakāļtaisīts pēc vācu Erdbeere. Tāpat liekas pakāļtaisīti vācu vārdiem mūsu nosaukumi: jāņogas un ērkšķogas. Tas domājams tāpēc, ka vācu valodā ogām nav savi nosaukumi ar īpašām galotnēm jeb sufiksiem kā pie mums un arī leišu valodā, ne tik noteikti kā latviešu valodā, bet vācieši pieliek ikkatram ogu nosaukumam klāt vārdu Beere t. i. oga p. p. Erdbeere, Himbeere, Johannisbeere, Stachelbeere etc. Mūsu valodā turpretim ogu nosaukumiem ir sava galotne jeb sufikss: ene p. p. zemene, avene, brūklene, mellene, zilene etc. Leišu valodā šis sufikss ir īne p. p. melīne etc. Tātad zemeni leišu valodā vajadzēja saukt zemīne, bet ne žemoge, kas pakāļ taisīts vācu vārdam Erdbeere. Tā arī pie mums „jāņoga” ir pakāļtaisīts vācu vārdam Johannisbeere un „ērkšķoga” pakāļtaisīts vācu vārdam Stachelbeere. Pie mums jau vēl diemžēl ir maz patstāvības, tāpēc mēs labprāt citiem pakāļtaisām. Tā vēl pat jaunākā laikā notiekas. P. p. aplamajam vācu vārdam Fernsprecher pie mums pakāļtaisīts: tālrunis, kur vajag starptautisko, tehnisko nosaukumu telefons piepaturēt, kas visiem pazīstams un ko citas tautas lieto. Tādus tehniskus nosaukumus mums vispārīgi jāatstāj, jo tie darināti no klasiskajām latīņu un grieķu valodām un gandrīz no visām kultūrtautām ir pieņemti. Tikai vācieši savā šovinismā tos atmet un darina to vietā vāciskus vārdus un viņiem pakāļtaisa citi šovīnisti, kā poļi, krievi un igauņi.

Pie mūsu citu ogu nosaukumiem mums ērkšķogas vajadzēja saukt par ērkšķenēm un jānogas par jānenēm. Bet arī šādi darināti vārdi nebūtu īsti latviski jo arī tie būtu pēc vācu vārdiem atvasināti jeb tulkoti, tikai pieliekot latvisku sufiksu: ene. Turklāt jānogu nosaukums tā kā tā nav latvisks, ja tam arī latvisku sufiksu pieliek, jo Jāņa vārds pie mums ievests tik jaunākos laikos līdz ar kristīgo ticību.

Tagad apspriedīsim, kā mūsu ogas labāki pa latviski būtu nosaucamas. Zemenes vārds zināms ir paturams un arī leišu valodā žemoģes vietā viegli var ievest žemine. Bet grūtāki ir izšķirt, kā labāki nosaukt jānogas, no kuņām tur klāt ir divi sugas: sarkanās un melnās. Īsteni vārds jānogas pieņemts jaunākos laikos, turpretim veci ļaudis tās sauca par zusteriem, zustrenēm, šusteriem, šustariem jeb šustera ogām. Melnās jānogas tāpat sauca par melnām zustrenēm, šustrenēm, šusterēm etc. Tomēr šie nosaukumi man neliekas būt īsti latviski, uz ko norāda šā vārda dažādas formas, no kuņām redzama ir nedrošība jeb nezināšana, kā šo vārdu pareizāki izrunāt. Esmu dzirdējis to izrunājam arī ar s-: s u s t r e n e s jeb sustriņi un vēl citādi izgrozītu. Liekas, ka tas būs pārņemts no vācu valodas vārda Schuster. Uz to it īpaši norāda nosaukums: „šusteru ogas”. Tātad no šā vārda dažādām formām nevaram nevienu pieņemt un izlietot mūsu jānogu nosaukumam. „Jānoga” arī nevaram piepaturēt, jo šis tulkojums no vācu Johannisbeere, tik jaunākā laikā ieviesies. Tā kā jānogas pie mums aug kā dabas stāds, tad mūsu senčiem protams būs bijis arī savs vārds, kā tie viņu nosaukuši.

Kad nu pameklējamies Ulmaņa leksikā, tad gan sarkanajām jānogām latvisku nosaukumu neatrodam, bet melnajām atrodam divus: u p e n e s un b u b u r e n e s. Kā nu šē darīt? Viens no šiem vārdiem ir lieks. Upenes jau līdz šim vispāri ir pazīstams kā melno jānogu nosaukums. Tas arī turpmāk tā var palikt. Un tā kā otrais vārds buburenēs paliek pāri, tad varam to it vienkārši izlietot sarkano jānogu nosaukumam.

Tad vēl paliek ērkšķogu jautājums. Tas kā jau norādīju, ir tulkojums no vācu vārda: Stachelbeere un tāpēc ir atmetams. Ērkšķogas pie mums arī aug kā dabas stāds un tāpēc mūsu senčiem droši vien bijis savs vārds, kā tie viņas nosaukuši. Bet nav mums vairs iespējams seno nosaukumu uzmeklēt. Kad paskatāmies Ulmaņa leksikā un paklausāmies, kā vecie ļaudis ērkšķogas sauc, tad dabūjam atbildi: s t i ķ e n e s. Bet arī šis vārds neliekas būt īsti latvisks, uz ko norāda jau -ķ- skanis, kas ar maz izņēmumiem sastopams no vācu valodas pārņemtos vārdos kā p, p. stiķi, niķi, speķis, bleķis, kruķis, bluķis etc. Tāpēc stiķenes vismaz uzskatāms kā šaubīgs vārds. Liekas, ka tas atvasināts no Stich dūriens.

Bet kā nu lai mūsu ērkšķogas labāki pa latviski nosaucam? Kamēr nav atrasts senais nosaukums, mēs citu labāku vārdu nevaram ievest, kā to pašu saknes vārdu piepaturēt un pielikt pazīstamo sufiksu: enes, ko pie visiem citiem ogu nosaukumiem lietojam. Tātad ērkšķogu vietā lietosim šimbrīzam vienkāršo nosaukumu: ē r k š ķ e n e s.

Avenes jeb aviēksnes ir mūsu senais nosaukums, jo tas saskan ar leišu vārdu aviete, aviečos.

Tāpat mūsu pašu vārdi ir dzērvenes, mellenes, zilenes, brūklenes un kazenes.

Bet interesants liekas būt vārds s p r ā d z e n e s, kas apzīmē kādu zemeņu pasugu. Lapas un ziedi ir tādi paši kā parastajām zemenēm, bet ogas nav tik sarkanas, bet gaišāka rozasārtuma un pēc garšas ļoti saldas, gardas. Viņas aug visvairāk pa grāvmalām saulainās vietās. Nosaukums sprādzenes atvasināts no verba sprāgt, tāpēc ka ogas noraujot ir dzirdama skaņa līdzīga sprādzienam. Interesants šis nosaukums tāpēc, ka tas saskan ar l a t ī ņ u z e m e ņ u n o s a u k u m u f r ā g a r i a. Šis liekas būt vienīgais ogu nosaukums, kas mums kā kopīgs no sensenču laikiem uzglabājies, kad vēl latīņi no baltiešiem nebija nodalījušies un nogājuši uz dienvidiem. Tāpēc šis vārds ir sevišķi izcelams un sprādzeņu ogas vairak kultivējamas, kā mantojums no senlaikiem. Arī leišu valodā uzglabājies vārds sprāga, tikai citā nozīmē.

Magone un roze.

Magone un roze ir tās puķu māsas, kuŗas mūsu senči audzinājuši no pirmatnējās kultūras laikiem, tāpēc tās atzīstamas kā vissenākās un kopjamas joprojām kā dārgs mantojums no mūsu sirmās senatnes.

Sevišķi roze no senseniem laikiem pie visām tautām bija iecienīta un ieņēma pirmo vietu puķu vidū, tā ka no dzejniekiem tā tapusi cildināta un apdziedāta kā puķu karaliene. Šo cienību roze ir uzturējusi līdz pat jaunākiem laikiem un neviena cita puķe nav varējusi viņu pārspēt jeb viņai līdzās nostāties. Arī mūsu laikos roze ieņem valdnieces stāvokli puķu dārzos, mājās un dzejnieku sacerējumos. Bet arī *m a g o n e* pie mūsu senčiem un citām senām tautām tapa ļoti cienīta un liekas vēl vairāk nekā tagad. Senos laikos jau nebija tik daudz skaistas puķes izaudzīnātas un izkoptas, ka mūsu dārznieki tās izkultivējuši, starp kuŗām ir tagad daudz, kas magones pārspējušas ja ne caur savu krāšņumu, tad caur savu smaršu. Turpretim rozei paliek abas nepārspējamās īpašības: ziedu skaistums un smaršas maigums.

Kad jautājam pēc senuma pirmatnības, t. i. kuŗai no šām senlaikos audzinātām puķēm piešķirama priekšroka, rozei vaj magonei, tad iznāks laikam tāpat, kā jau agrāk reiz rakstījām par abām vissenākām labībām — miežiem un pūriem, proti ka grūti izšķirt, kuŗa no tām ir pirmatnēja un kuŗa vēlāk izaudzīnāta jeb varbūt ir abas vienā laikā izkoptas. Tāpat varbūt noticies arī ar rozi un magoni. Šinī ziņā būs interesanti pārrunāt šo puķu *n o s a u k u m u s*, tāpat kā agrāk jau salīdzinājām puķu un miežu nosaukumus mūsu un citu tautu valodās.

Savādi ir, ka viens no šo abu puķu senajiem nosaukumiem ir vēl uzglabājies no sensenču laikiem, turpretim otrais liekas būt izzudis un tā vietā pieņemts cits nosaukums, taisni tāpat kā pūŗa nosaukums, kas mums vēl uzglabājies no pirmlaikiem, kurpretim miežu nosaukums izzudis un tā vietā pieņemts cits, lai gan no mūsu pašu valodas. Uzglabājies mums ir magones nosaukums kā liecinieks no mūsu pirmsenču laikiem, bet diemžēl par puķu karalienes vārdu ir šaubas, vaj to no mūsu pašu valodas neesam pazaudējuši un vaj to nesaucam tagad ar svešu vārdu. Par to pārliecināsimies, kad šo puķu nosaukumus salīdzināsim dažādās mūsu radu valodās.

Vistuvāk mūsu latviešu vārdam „magone” zināms stāv leišu nosaukums: *agōna*, kur tik iesākumā burts *m-* atkritis. Senprūšu valodā mūsu vārds ir sakropļots, laikam aplam uzrakstīts: *moke*. Tas izskaidrojams caur to, ka vācieši senprūšu vārdus labi nenoklausījās un pie savas vāciskas izrunas sabojāja tāpat kā viņi mūsu literatūras sākuma laikā ir sabojājuši mūsu latviskus vārdus. Kā senie prūši īsti magoni „*moke*” izrunājuši, tas grūti būs uzminams. Jādomā, ka galotnē „*n*”- skaņu vācieši nav ievērojuši un atlaiduši nost, tāpēc ka sveša auss šo vieglo neakcentuēto skaņu neprata uzķert. Jo bijusi tā ir, tāpēc ka citās radu valodās tā atrodas izņemot slavu valodās, kuŗās tā atkritusi. Tāpat „*k-*” skaņa būs kļūdaina, kas caur vācu mēli būs pacietināta no *-g-*. Jo tā kā leišu un baltiešu valodās magones vārdā atrodas *-g-*, tad droši var sacīt, ka arī seno prūšu valodā bijusi tā pati skaņa. Citādi būtu jādomā, ka senie prūši *g-* skaņas pacietinājumu pieņēmuši no slaviem, jo senslavu valodā magoni sauc: *maku*, krieviski: *mak*. Tomēr tādas domas nav pamatotas t. i. it kā kāds pašu valodas vārds šai valodā joprojām palikdams uzņem iespaidu no citas valodas un pārmaina kādu skaņu. Gan izzūd kāds vārds un kāds cits vārds no svešas valodas tā vietā iespīezas, bet kad tas paliek, tad tas arī uztur savas skaņas pēc savas valodas likumiem jeb ieradumiem. Tā p. piem. latvieši caur vācu starpniecību pieņēmuši viņu aplamo mīksto *s-* burtu izrunu = *z* svešos vārdos, bet tam nav nekāds iespaids bijis uz mūsu pašu vārdiem, jo mēs izrunājam savu *s-* pareizi cieti p. p. sāls, kur vācieši saka: *Salz* ar mīkstu *z*. Ja tad prūšu valodā, kā droši domājams, magones vārdā būs bijusi *-g-* skaņa, tāpat kā latviešu un leišu valodā, kur visgaŗām tās pašas skaņas *g, k, d, t, b, p* etc valda, tad nav nekāda pamata pieņemt, ka šinī vārdā skaņa caur slavu iespaidu vēlākā laikā būtu pārmainījies par *-k-*.

Tuvāk mūsu valodai nekā slavu vārds „maku” stāv senvācu magones nosaukums *m a g o*, kuŗam, kā redzams, -n ir atkritis, bet jaunvācu valodā „Mohn” ir vēl uzglabājies. Tātad mūsu valodā ir uzglabājusies šā vārdā senākā un pilnīgākā forma. Valodu zinātnieki pieņem, kā pirmģermāņu valodā šis vārds skanējis *magan*.

Latīņu valodā magones senais nosaukums ir pazudis un pieņemts jaunāks vārds — *papaver*. Bet *g r i e ķ u* valodā tas uzglabājies un tur skan: *m ē k ó n* un *doriešu* izloksnē *m ā k ò n*. Kā redzams, tas pilnīgi saskan ar mūsu vārdu, tikai mūsu -g vietā grieķu valodas vārdā atrodas -k-. Kuŗš skanis šinī vārdā ir pirmatnīgais -g- jeb -k-, to grūti būs noteikt. Abi skaņi jau ir radniecīgi, tik viens mīksts, otrs ciets, un dažkārt tie savā starpā mainās. Visvairāk tāda skaņu maiņa notiekas vācu valodā, bet arī grieķu valodā p. p. Dieva vārdā visās valodās ir mīkstaiss „d”; bet grieķu valodā tas ir pacietināts par *th*: *theos*; tāpat: *duhitar* grieķ. *thūgater*, vāc. *Tochter* etc. Bet nu magones vārdā arī senindu valodā cietais skanis -k-: *m a k a n*. Tātad cietais k- skanis magones vārdā atrodas vairāk valodās, nekā mīkstaiss g- skanis: senindu v. *makan*, grieķu *makon*, slavu *maku*, latv. *magone*, senvācu *mago*. Tomēr liekas, ka g- skanis šē būs pirmatnējs, jo baltiešu valodās visvairāk pirmatnīgie skaņi ir uzglabājušies un mazāk pārmainījušies nekā citās valodās. Mūsu valodās drīzāk notiek skaņu pacietināšana nekā pamīkstīnāšana p. p. maģenit izrunā dažkārt maķenīt. Mūsu vārdā likt, es lieku ir cietais -k-, bet slavu valodās mīkstaiss g- legu, leķj un tāpat vācu v. *legen*, *liegen*. Arī mūsu valodā vēl uzglabājies mīkstaiss g- tā paša celma vārdā: *liga*. Tā varam pieņemt, ka mūsu vārds *magone* būs pati senākā forma, kas no šā vārda uzglabājusies pirmatnīgāka, nekā grieķu un pat senindu valodā.

Kāda gan varētu būt magones vārda pirmnozīme? Kad pameklējam attiecīgas saknes mūsu valodā, no kuŗām varētu šo vārdu atvasināt, tad vistuvāk stāv verbs *migt*, es *miegu*. Kā zināms magones sēklām ir iemidzinošs iespaids. To mūsu sensenči būs ievērojuši un tāpēc šo stādu tā nosaukuši — par iemidzinātāju. Magones nosaukums ir ļoti sens, jo tas uzglabājies no tiem pirmlaikiem, kad vēl eiropiešu tautas nebija izšķīrušās un senindi vēl nebija no šejienes nogājuši uz Āziju. Tātad *magone* ir augsti cienījama puķe kā lieciniece no sirmās tālās senatnes.

II.

Kad par magonēm un rozēm runājam, tad nav jādoma, ka mūsu sentēvi jeb labāki sakot mūsu senmātes audzinājušas jau kultivētas mūsu tagadējām dārza puķēm līdzīgas magones un rozes, bet ka pirmos laikos tās protams bijušas vēl dabaspuķes. Tā ka nu kultivētu magoni tāpat par magoni sauc, kā nekultivēto, tad būtu jādoma, ka arī rozes nosaukumam vajadzēja palikt tam pašam, kad no dabasrozes izaudzināja dārzarozī. Vaj tas tiešām tā noticies t. i. vaj mums vēl uzglabājies pirmatnējs rozes nosaukums jeb citiem vārdiem: vaj mūsu tagadējo nosaukumu varam uzlūkot par pirmatnējo, par to mēģināsim papētīt salīdzinot mūsu valodas vārdu ar citu radu tautu rozes nosaukumiem.

Kad eiropiešu valodā paskatāmies, tad gan tūlīt redzam, ka rozes vārds pie visām tautām ir līdzīgs, vēl vairāk nekā magones nosaukums, jo arī latīņu valodā, kur senais magones nosaukums izzudis, rozes vārds ir tas pats uzglabājies kā pie mums un citām radu tautām. Sastatīsim šos nosaukumus kopā un salīdzināsim tos savā starpā; lat. *rōsa*, kriev. *rōza*, pol. *roża*, vāc. *Rōse*, latv. *roze*, grieķ. *rōdon*, leit. *rože*.

Latīņu valodā, kā liekas — atrodama it kā pirmatnīgākā un pilnīgākā šo rozes nosaukumu forma, kāpēc to noliekam priekšgalā. Te klāt jāpiezīmē, ka latīņu vārdā *rosa* pirmā zilbē -ō- jāizrunā *ī s ī* un -s- starp diviem vokaļiem *m ī k s t ī*, līdzīgi mūsu -z- = *rōza*. Ar šo latīņu vārdu visvairāk saskan jeb ir pilnīgi tam līdzīgs krievu nosaukums: *rōza*. Turpretim vācu vārds *Rose* gan ar mīksto *s* (*z*)

no latīņu vārda drusku attālinās, jo celma zilbes vokals -o- ir pagarināts un galotne -a ir sašaurināta jeb pamīkstīnāta par -e. Gandrīz tādā pašā veidā šis vārds parādās mūsu valodā. Celma zilbes vokals ir pagarināts un vēl paplatināts par diftongu ô (uo) un galotne tāpat kā vācu valodā sašaurināta par -e. Tā iznāk mūsu vārds: rôze = ruaze.

No šīs latīņu un citu valodu vārdu formas ievērojamā mērā atšķiras grieķu valodas rozes nosaukums: r o d o n. No pirmā acu uzmetiena būtu jāšaubās, vaj šīs grieķu vārds maz ir no tās pašas saknes un radu ar citu augšminēto valodu vārdiem. Grieķu vārda neitrālā galotne -on šē gan nekrīt svarā, jo galotnes var mainīties un līdz ar to arī vārdu kārtā. Tā jau arī mūsu valodā blakus lieto maskulīnas un feminīnas formas tai pašā vārdā par piem.: taps un tapa, talks un talka etc. Tā varēja arī būt blakus formas: rodon un roda, jeb roson un rosa. Bet galvenais jautājums ir par -d- un -s- jeb -z- skaņiem, vaj tie ir radniecīgi un var savā starpā mainīties jeb viens skanis pāriet otrā. Te nu jāsaka, ka var gan, jo abi skaņi ir dentāli t. i. ar zobu palīdzību izrunājami.

Bet nu interesanti būtu izdibināt, kuŗš no abiem skaņiem ir pirmatnīgāks -d- jeb -s-, jeb varbūt abi vienāda senuma un abi var mainīties tā kā -d- var pārvērsties par -s-, un -s- par -d-? No šā jautājuma izšķiršanas varētu noteikt, kuŗa vārda forma būtu uzskatāma par senāku, pirmatnīgāku, grieķu rodon jeb latīņu rosa (roza).

Te nu jāsaka, ka -d- skanis ir pirmatnīgāks un senāks par -s- skani. To jau redzam no tam, ka bērni -d- var vieglāki izrunat un agrāki izrunā nekā s. Tāpēc arī d gan var pārvērsties par s, bet ne otrādi. Tā mūsu valodā d priekš cita dentāla kā arī priekš m un l pārvēršas par s, par piem. ved -t- = vest, ved-dams = vesdams, dzied-ma = dziesma, bradla = brasla etc. Tāpat krievu valodā ved-ti = vesti un arī grieķu valodā p. p. pid-tos = pistos etc. Visu to ievērojot jānāk pie pārliecības, ka rozes nosaukums grieķu valodā, rodon, ir uzglabājies senākā formā nekā latīņu un citās radniecīgās valodās, un ka no senākās formas roda gan varēja izcelties roza (rosa), bet ne otrādi no rosa jeb roza izveidoties roda (rodon). Grieķu vārds rodon sastopams arī vissenākos rakstos, sevišķi Homēra dzejā par piem. rododaktilos ēos -rožu-pirkstaiņa austra etc. Tādēļ nav ko šaubīties, ka latīņu vārds rosa (roza) un tāpat citu valodu rozes vārdi cēlušies no saknes rod-. Bet tomēr mēs neesam vēl skaidrībā, kā tas varēja notikties. Augšējos piemēros -d- stāv priekš konsonantiem, kuŗi uz to iespaidu dara, tā ka tas labākas izrunas jeb skaņas dēļ pārvēršas par sibilantu s jeb z. Bet mūsu vārda rodon jeb roda -d- stāv priekš vokala, kas uz viņa izrunu nevar darīt nekādu pārgrozošu iespaidu.

Nu zināms gan, ka d- priekš plata vokala t. i. a, o, u, nepārgrozās, bet ja nākošais vokals ir šaurs, t. i. i jeb e, tad tas gan dara uz d- mīkstinošu iespaidu, kā to sevišķi slavu valodās redzam, kur d- priekš i- un e- skan gandrīz kā mūsu „dz” par piem. mūsu diena — kriev. djen, pol. dzien, etc. Sevišķi i. priekš sekoša vokala pārvēršdamies par puskonsonantu -j- dara uz iepriekšējo konsonantu tādu mīkstinošu iespaidu. Tā mūsu valodā di- priekš sekoša vokala: dj- kļūst par ž. par piem. briedis, ģen. briedja — brieža, balodis, ģen. balodja — baloža. Bet šī skaņu pārmaiņa ne visās valodās ir vienāda. Mūsu tuvākā radu leišu valodā di, dj pārvēršas ne par ž, bet par dž, par piem. briedis, ģen. briedžo, balandis ģen. balandžo etc. Senā grieķu valodā dj ir pārvērties par z- skani, kas tapa izrunāts gandrīz līdzīgi mūsu dz- skanim.

To ievērojot jāpieņem, ka rozes vārda sakne agrāk bijusi ar jotētu d: rodja, kuŗa pārgāja grieķu valodā dz- skanī rodza. No šitāda vārda nu var viegli izskaidrot latīņu valodas vārda formu: rosa, jo latīņiem dz- skaņas nebija un viņi rodza izrunāja ar mīksto s līdzīgi mūsu z- skanim. Ka grieķu valodā rozes vārdā palicies tomēr skaidrais -d- bez -j- un bez pārvēršanās dz-skanī, tas izskaidrojams caur to, ka vēlāk grieķu valodā j- skanis pavisam izzuda un bija arī izloksnes, kur dj nepārgāja dz- skanī un kad j- skanis izzuda, palikās atpakaļ tīrais d- skanis. Arī varēja būt, ka dažos vārdos savu iemeslu dēļ dj nepārgāja dz-skanī un vēlāk vienkārši aiz neērtības -j- atkrita.

Tādi piemēri ir arī mūsu valodā. No „vedu” pagājušais laiks top veidots ar sufiksu -j-: vedju, ko mūsu senči savā laikā tā arī būs izrunājuši. Šī forma dažās izloksnēs kā p. p. Piebalgas apgabalā pārgāja z- skanī: „vežu”, bet citur -j- vēlāk pavisam atkrita un mēs tagad vispārīgi sakām: „vedu” tik ar šauru e par zīmi, ka gala zilbē senāk -j- ir bijis. Tāpat: es ēdu, pag. l. es ēdju — ēžu, bet visp. es ēdu ar šauru e. etc. Tā arī grieķu valodā no „rodja” varēja dažās izloksnēs izveidoties gan rodza, bet citās izloksnēs -j- varēja atkrist un palikties rozēs nosaukums ar tīro d: roda jeb rodon.

III.

Tā ka nu rozēs vārda sakne ir rod- jeb rodj-, kā jau augšāk aprādīts, tad ceļas jautājums, vaj ir iespējams mūsu nosaukumu „rôze” kā patstāvīgu latvisku vārdu izskaidrot, tikai kā radniecīgu ar grieķu, latīņu, slavu un ģermāņu nosaukumiem, jeb vaj tas jāatzīst kā svešs vārds, kas pārņemts no latīņu valodas caur vācu starpniecību. Pieņemot pirmo gadījumu, grūti nākas izskaidrot divus skaņus mūsu rozēs vārdā, kuŗi abi nesaistas ar augšminēto skani rod- jeb rodj, t. i. diftongs ô (uo) pirmā zilbē un z- otrās zilbes sākumā.

Mūsu diftongs ô (uo) īsti nesaistas ar seno īso vokalu -ô-, kas sastopams grieķu un citās valodās, kuŗās tas uzglabājies, un kas atrodas arī saknē rod- jeb rodj. Tas ir jaunāks skanis, kas izveidojies no citiem senākiem skaņiem: pa daļai no agrākā -u- par piem. gôļa no guļa, glôma no glums, goba leit. guba, dômat no dumot (leit.) ôma no uma (leit.) dôna leit. duna (maize) dobe — leit. dube etc. Tad vēl mūsu ô ceļas no -au- par piem. ôsa no auss, oga no augt, ozols no auzols (leit.). Jeb mūsu ô ceļas arī no senāka an-, -un-, -ôu- par piem. otrs leit. antras, roka — leit. ranka, lops no senāka lampas. Bet senais īsais vokals -ô parasti pārgājis latviešu valodā -à- skanī par piem. krieviski: god, latv. gads no saknes gadīties, vāciski no tās pašas saknes Gott, latv. rats, latīniski rôta; latīn. domus — latv. nams, lat. sômnus, kriev. sôn, latv. sapns; lat. kon (con) kr. so- latv. sa- etc.

Tātad ja mūsu tagadējais rozēs vārds būtu patstāvīgi latvisks un no mūsu senčiem no tās pašas kopējas saknes, kā grieķu vārds rodon. atvasināts, tad tam pirmajā zilbē nevajadzētu būt diftongam ô (uo), bet tur būtu īsā -ô- vietā īsais vokals -a- un tas vārds neskanētu: rôze, bet rāze. Pat garā vokala -o- vietā mūsu valodā parādās īsais -ă- p. p. lat. rôs latv. rāsa. Dažkārt garais ô mūsu valodā pārvēršas arī par diftongu -ô- par piem. lat. kopia — lat. kôpa leit. gôda latv. gôds, lat. homo, homines leit. žmgus, žmônes latv. žmôgs.

Bet tomēr ir arī izņēmumi, kur īsais tīrais -ô- caur pagarināšanu pie mums var pārvērsties par diftongu -ô- par piem. lat. bos ģen. bôvis latv. gôvs, gôvis; lat. ôdor, grieķ. ôdo, latv. ôžu, ôdu, ost; latv. dôt un dôt senāk dât, lat. do, dēdi, dâtum., grieķ. sakne dô p. p. dos, didonai, edôtēn etc. Tātad galu galā mūsu diftongu -ô- rozēs vārdā varētu sakarā vest tomēr ar grieķu rōdon un latīņu rôsa (rôza), jebšu izņēmuma veidā.

Tāču ar to mums nekā nebūtu līdzēts. Jo otro skani d- jeb dj- ar mūsu -z- nekādā ziņā nevaram saskaņot. Pēc mūsu skaņu likumiem dj- ar platu vokalu -a, -u, -au, -ô pārvēršas par ž par piem.: balodis, ģen. balodi-a, balodja — baloža, bet ar šauru vokalu: -i, -e, -ie-, -d- paliek nepārgrozīts un i- jeb j- ar nākošo vokalu sakūst un izzūd, par piem. balodim, bezgodim, briedim, bezgode etc. Tātad no rozēs vārda saknes rodj- ar galotni -a mūsu valodā vajadzēja iznākt: rodj-a — roža, jeb ar galotni -e. rodj-e — rode. Tāpat iet ar tj — par piem. latvietis — latvietja — latvieša, un latvietje = latviete.

No šā izskaidrojuma redzam, ka no saknes rodj mūsu valodā varēja izveidoties vārds roža jeb rode, bet nekādā ziņā ne rôze. Tādēļ mūsu tagadējs rozēs nosaukums, cik nepatīkami tas mums arī nebūtu, mums tomēr jāuzskata kā s v e š s v ā r d s, kas no latīņu valodas caur vācu starpniecību pārņemts mūsu valodā; caur to arī vienkārši izskaidrojas diftongs -ô- mūsu

vārdā, kuŗā tas izcēlies caur pārņemto gaŗo -ō-, kas atrodas vācu vārdā Rose, kur tas caur akcentu pagarināts no latīņu īsā -ō-. Tomēr šo rozes nosaukumu mēs joprojām savā valodā varam lietot, tāpēc ka tas nav vācu vārds bet no latīņu valodas pārņemts arī citās valodās un tā palicies par internacionālu kultūrvārdu. Tikai nepareizs šai vārdā ir gaŗais -ō- skanis, kuŗš pie mums ieviesies no vācu valodas un pierāda mūsu a t k a r ī b u no tās. Ja latvieši rozes vārdu būtu taisni pieņēmuši no latīņiem, tad viņi to būtu izrunājuši vaj nu ar īso -ō- tāpat kā latīņi, jeb būtu to pārgrozījuši pēc savas mēles: raze jeb ruza.

Bet tā ka nu roze aug dabā arī mūsu apgabalos un droši būs augusi arī Sen-Latuvā, tad jādomā, ka mūsu senčiem būs bijis arī savs īpatnējs latvisks jeb baltisks rozes nosaukums. Kāds būs senais mūsu rozes vārds bijis, kas to var uzminēt, kur mums vairs no tā nav nekādas pēdas uzejamas! Tomēr lai man būtu atļauts kādas domas par to izsacīt. Varbūt, ka caur valodu salīdzināšanu būtu iespējams kādas pēdas sadzīt un uzstatīt kādu laikamību jeb hipotezi šinī jautājumā.

Valodnieku domas par rozes nosaukumu ir dažādas. Daži domā, ka grieķu vārds rodon cēlies no kādas senākas formas vārdā, kas sastopams Mazāzijā, Armenijā, Arabijā etc., bet citi pieņem, ka tas ir patstāvīgs grieķu valodas īpašums. Beidzamajām domām visādā ziņā jāpiekrīt. Pirmkārt, ja grieķu vārds būtu pieņemts jeb atvasināts no kādas mazāziešu saknes vārd, tad tam nebūt nevajadzēja pārveidoties par rod- rodon, bet -v-skanim atkrītot tas varēja palikt par ard- ardon, tāpat kā caur -v- skaņa atkrišanu no senāka vergon tapis ergon un no senāka velko — helko = latv. velku. Otrkārt jādomā, ka Sen-Grieķijā Homēra laikos nevien mūsu vienkāršās dabas rozes, bet arī pilnziedainas centifolijas augušas un grieķi tās būs nosaukuši ar savas valodas vārdu.

Tā ka nu no agrākiem rakstiem bija redzams, ka mūsu latviskie jeb baltiskie kultūrstādu nosaukumi kā pūŗu, mieŗu (javu), rudzu, burkanu, sviklu, rāceņu, magones vārdi etc visvairāk sakrīt ar grieķu valodas nosaukumiem, tad var domāt, ka arī mūsu senais aizmirstais rozes nosaukums būs grieķu nosaukumam daudz maz līdzīgs bijis t. i. no tās pašas saknes atvasināts un pēc baltiešu jeb latviešu mēles izveidots. Tātad jāpieņem, ka pēc grieķu vārda saknes rad- jeb rod- mūsu senlatviskā vārda saknei vajadzēja skanēt rad- jeb radj-, no kuŗas tapa atvasināts substantīvs: r ā d e jeb r ā ŗ a, varbūt pat rode. Mums arī jau vēl ir šā paša vārda sakne uzglabājusies un top daudzkārt lietota: rast, rōdu, radu, radīt, radu, radīja. Arī slavu valodās šī sakne uzglabājusies: roditj, rod etc. Šo manu hipotezi apstiprina prof. Mikola, kuŗš pieved no leiŗu valodas interesanto vārdu: radastai, kas nozīmē roŗukrūmu. No latvieŗu valodas varam pievest arī interesantu vārdu raŗens, kas arī ar mūsu seno rozes vārdu vedams sakarā.

Kad no dienvidiem pie mums ienāca kultivētā pilnziedaiņā roze līdz ar latīņu nosaukumu pēc vācu mēles sagrozītu, tad tas pie mums ieviesās un mūsu seno vienkāršās rozes vārdu izskauda jo vairāk tāpēc, ka tas tuvu līdzīgs skanēja mūsu vārdam.

Ka magone un roze (rade) ir mūsu sensenču audzētās mīļākās puŗes bijušas, to pierāda mūsu senās daiņas, seviŗķi mūsu vissenākās t. i. mītoŗoŗiskās dziesmas par piem.

Saules meita pin vainagu
Sarkan- roŗu dārziņā,
Dieva dēli lūkojas
Caur magoņu lapiņam.

M ū s u m ā j l o p u n o s a u k u m i .

Vispārēji dzīvnīeku nosaukumi jau senis laiks, kā pie mūsu tieŗiem senčiem senlatvieŗiem, tā arī pie mūsu radu ciltīm un tālākām radu tautām ir bijuŗi dažādi, skatoties pēc tam, vaj tie bija meŗa

jeb māju lopi. Šie nosaukumi ir tāpēc ļoti interesanti, ka tie norāda uz senseniem laikiem, kad mūsu radu tautas vēl nebija izšķīrušās t. i. apmēram uz pēc ledus laikiem, kad pirmā kultūra sākās. Meža lopu nosaukums mūsu valodā ir zvērs, ar ko pilnīgi saskan leišu vārds žveris. Pilnīgi līdzīgs nosaukums arī atrodas krievu valodā: zverj. Šis vārds protams nav pārņemts no krievu valodas, bet ir radniecīgs kopīgs nosaukums no seniem laikiem un apzīmē tiklab krievu kā arī leišu valodā ne māju, bet plēsīgu mežalopu. No tam redzam, ka tanī laikā, kad baltiešu un slavu tautas vēl nebija izšķīrušās, šis kopīgs mežalopu nosaukums mūsu radu tautām ir bijis un līdz šim šai pirmnozīmē ir uzturējies.

Bet ar to nepietiek. Arī pie citām eiropiešu tautām šo pašu mežazvēru nosaukumu atrodam. Vācu valodā tas skan Thier, grieķu valodā *thēr* dialektiski *fēr* un latīņu valodā *fēr* u. s. Šie vārdi gan izklausās savādāki nekā mūsu zvērs, bet jāpadomā, ka gadu tūkstošu laikā šās valodas ir pārgrozījušās un arī mūsu valodā visas vārdu formas nav palikušas tādas, kādas viņas bija senatnē. Kā pie stādu nosaukumiem redzējām, mūsu valodā pa lielākai daļai uzglabājušās daudz senākas vārdu formas nekā citās radu valodās, tomēr dažas ir arī pārgrozījušās. To arī ievērosim, kad salīdzināsim augšminētos zvēru nosaukumus. Ka tie ir tā paša eiropiešu tautu senārda pārveidojumi, to redzam no viņu nozīmes, kā jau augšāk pieminējām. Vācu valodā Thier gan nozīmē vispāri kustonī jeb dzīvnieku, bet grieķu valodā *thēr* un tāpat latīņu valodā *ferus* tikai mežazvēru. Tātad vācu valodā šā vārda senā nozīme ir pārmainījusies. Bet tā kā grieķi un latīņi no mums ir tālu un nav mums ar viņiem nekāda sakara, tad zvēra nosaukums un pirmatnīgā nozīme nevar būt no viņiem pārņemta, bet uzglabājusies no pirmiem laikiem.

Interesanti nu būtu izzināt, kāda varētu būt šā vārda pirmatnīgā forma, kas būtu vairāk līdzīga vaj nu mūsu baltiešu-slavu, jeb grieķu-ģermāņu jeb latīņu vārda formai. Kad šo dažādu valodu vārdus: zvērs, Thier, *thēr*, *ferus* salīdzinām, tad redzam, ka starpība pastāv viņu sākuma burtos: *zv-th f-*, turpretim vārdu otra puse visās valodās gandrīz ir līdzīga: *-ērs, ēr, -ier, -erus*. Galotnes: *-s, -is, -us* uzglabājušās latviešu, leišu un latīņu valodās, turpretim grieķu, vācu un krievu valodās atkritušas. Tas zināms šē nekrīt svarā. Tātad atlika tik jautājums: kāds burts, jeb kādi burti no augšminētiem proti mūsu un slavu: *zv-* jeb grieķu un ģermāņu *th-* jeb latīņu *f-* būtu pirmatnīgāki. Šo jautājumu var tā atbildēt, ka tas skanis ir pirmatnīgāks, no kuŗa var izskaidrot jeb atvasināt citus.

Te nu vispirms jāsaprot, ka *f-* skanis ir vēlākā laikā attīstījies, jo vecākajās valodās kā sanskritā un baltiešu valodās tas vēl nemaz nav sastopams. Tātad latīņu vārds *ferus* būs kā jaunākā forma jāatzīst, tāpat grieķu dialektiskā forma *fēr*. To pašu parādību mēs redzam pie citiem latīņu vārdiem kur *f-* izveidojies no senākā *d-*, jeb *dh-* skaņa, par piem. mūsu dūms — lat. *fumus*, mūsu durvis — lat. *fores*. Tagad paliek tik grieķu jeb ģermāņu *thēr* jeb Thier un mūsu zvērs. Šē nu grūti nākas izskaidrot, kuŗš skanis domājams par pirmatnīgāku *th-* jeb *zv-*. Senvalodā ir bijuši divāšini konsonanti: *th-* un *dh-* tāpat *ph* un *bh-* etc. Tie mūsu valodā pārvērtušies *th-* un *dh* par *d* par piem. grieķ. *thymos* latv. dūms, grieķ. *thyra*, latv. durvis etc.

Varēsim pieņemt, ka pirmatnīgā forma būtu bijusi: *thveris*, grieķu valodā *-v-* izzuda, galotne *-is* atkrita un izcēlās *ther* ģen. *theros*. Vācu valodā tāpat *-v-* izkrita un *-e-* pārvērties par *-i-*. Tas viss būtu viegli izskaidrojams. Bet nu būtu jāpieņem, ka baltiešu un slavu valodās *th* būtu pārvērties par *z-*. Bet tādu piemēru mums nava. Ja pieņemam pirmformu *thvers* tad no tās vajadzēja izveidoties gan *dvers*, bet ne zvērs. Mūsu valodā *z* īsti izceļas no senāka *g* par piem. zintars jeb dzintars no senāka gintars, zelts no senāka gelts, zinet no senāka ginet (grieķ. *ginosko*) etc. Tomēr no otras puses vēl grūtāki pieņemt, ka pirmforma bijusi zvērs un no tās izveidojies grieķu *ther* un vācu Thier.

Kā nu atrast izeju? Ne citādi, kā pieņemt kādu vidēju formu, no kuŗas varēja izveidoties ir mūsu un slavu kā arī grieķu, latīņu un ģermāņu vārdi. Tā kā mūsu *z-* skanis, kā jau no augšējiem piemēriem redzams, ceļas no senākā *g*, sevišķi no pala, tala t. i. caur *i* jeb *j* mīkstināta, tad jāpieņem,

ka zvēra nosaukuma pirmatnējā forma būs bijusi „ģvers”, no kuŗas tad viegli varēja izvērsties latīņu vārds *ferus*, grieķu dialektiskais *fer*. Grieķu klasiskā vārda forma *ther* un vācu *Thier* tad būtu jaunākās attīstības, kas savukārt izvirtušas no kādas vidējas pāreju formas, no *gv-* *dh-*.

No šā apcerējuma redzams, ka mūsu vārds *zvērs* ir visādā ziņā senāks un stāv daudz tuvāk pirmatnējai formai, nekā grieķu, latīņu un ģermāņu vārdi.

Pretim meža zvēra nosaukumam mūsu *sensenči* ir bijis no pašiem pirmkultūras sākumiem arī savs kopīgs mājlopu nosaukums. Tas ir: *p e k u s*. Šis vārds gan latviešu valodā izzudis, bet leišu valodā uzglabājies un tāpat kā *sens* vārds arī latviešu valodā senāk ir bijis tikai no cita vārda, kā vēlāk redzēsim, izskausts. Ka *pekus* ir *sensenais* mājlopu nosaukums to redzam vēl no tam, ka tas atrodas arī latīņu valodā un tai pašā pirmatnējā formā kā leišu valodā. Vācu valodā tas arī uzglabājies, bet ir saīsināts un sakropļots, tā ka to gandrīz nevar vairs pazīt, proti *Vieh—fih*: *p-* ir pārvērties par *f-*, *-e-* par *-i-*, *k* par *h* un galotne *-us* atkritusi. Bet no vislielākās intereses ir ievērot, ka šis mājlopu nosaukums uzglabājies arī senindiešu sanskrit valodā, kur tas skan: *pačus*, no senāka *pakus* jeb *pekus*. Agrāk domāja, ka *a* ir senāks skanis, nekā *e*, tāpēc ka tas visvairāk sastopams sanskrit valodā. Bet tagad pieņem, ka *e* ar *a* ir vienāda *senuma* un ka dažos vārdos *e* pat ir pirmatnīgāks nekā *a*, par piem. *vest* ir pirmatnīgāks vārds nekā *vadīt*, tāpat arī vārda sakne ir *ved-* un no tā attīstīta iteratīva forma *vadīt*; tāpat mums bijis senāk lietojams otrs vārds *vest* es vezu no kuŗa vēl palicies vezums un tālāk attīstīta iteratīva forma: *vazat*.*) Sanskrita valodā daudzārt senākais *e* top pārvērst par platāko vokālu *a*. To ievērojot jāatzīst, ka leišu un latīņu valodā uzglabājies senais mājlopu nosaukums: *pekus* senākā formā nekā sanskritā.

Šis senais mājlopu nosaukums kultūrvēsturīgā ziņā ir ļoti interesants un svarīgs. Jo tas ir skaidrs pierādījums, ka mūsu *sensenči*, kad tie vēl dzīvoja kopā un nebija vēl sadalījušies un proti jau tajā laikā, kad senindieši no mums vēl nebija atdalījušies un uz Āziju nogājuši, — ka tad viņi jau no mežlopiem bija mājlopus izaudzinājuši. To pierāda šis kopīgais mājlopu nosaukums.

Būtu zināms interesanti izziņāt, kā mežazvēra tā arī mājlopu nosaukuma *pekus* pirmnozīmi t. i. no kāda vārda celma nosaukumi „*zvērs*” un „*pekus*” atvasināti. Bet diemžēl nevienā no attiecīgām valodām nevaram atrast minētiem nosaukumiem piederīgu saknes vārdu, no kuŗiem varētu jebšu kā varbūtīgus izskaidrot vienu vai otru no šiem vārdiem. Piezīmēju tikai, ka „*zvēra*” pirmatnīga vārda forma *ģers* ar *-j-* jeb *-i-* mīkstināts *ģ* varētu norādīt uz vēl senāku formu *giv* = *dziv* ar sufiksu *-ers*. Tā varētu *zvēra* pirmnozīme būt dzīvnieks. *Pekus* vārda sakne būtu *pek-*, kuŗai mūsu valodā nav nekāda atvasinājuma, kā tik *peka* (*sēne*). Citās valodās, kā slavu un ģermāņu valodās, sakne *pek-* nozīmē to pašu, ko mūsu valodā *cep-* senāk *kep-* t. i. *cept*, jo *k* un *p* ir tik pārcelti viens otra vietā, tā ka *pek-* un *kep-* ir tas pats vārds. Ja mājlopa nosaukumu „*pekus*” varētu *vest* sakarā ar šo vārda sakni, tad tā pirmnozīme būtu *cepama gaļa* un tos mājlopus būtu vispirms tā par *pekiem* saukuši, ko turēja ēšanai. Kā zināms, pirmos laikos lopus kāva dieviem *z i e d o j o t* t. i. *c e p o t* un ar priesteriem ēdot un priekš tam lietoja visvairāk mazus lopus sevišķi jērus, teļus, aunus etc. Latīņu valodā *pecus* (*pekus*) arī visnotaļ nozīmē *m a z ā k u s* lopus sevišķi avis. Leišu valodā *pekus* īpaši nozīmē barojamus lopus, kas top turēti kaušanai. Tā no iesākuma *pekus* varēja nozīmēt *cepamos* t. i. *upurējamus*, tad arī citus mazākus kaujamus lopus un vēlāk tas vārds varēja pieņemt plašāku vispārīgu nozīmi: mājlopi.

*) No šā vārda jāatvasina pareizs latvisks fūrmaņa nosaukums *v a z o n i s*, ne *važonis*, jo *važonis* nozīmē braucēju no *važot* = *braukt*.

II.

Mūsu otrais mājlopu nosaukums ir l o p s. Bet kamēr p e k u s atrodas nevien leišu un latīņu, bet arī sanskrit valodā un uzskatāms kā viens no visu senākiem kultūrvārdiem, turpretim lops liekas it kā būtu vēlākā laikā pie mums ieviesies, jo tas citās mūsu radu tautu valodās neatrodas, tikai ar vienu izņēmumu, kā turpmāk redzēsim, tā ka tas būtu uzskatāms kā sevišķs latviešu vārds. Pat mūsu tuvākās baltiešu tautas t. i. leišu valodā „lopa” nosaukumu velti meklēsi, tāpat tas arī slavu valodās nav sastopams nele pie latīņiem un grieķiem.

Tikai divās tautu aprindās atrodam vārdus, kas ar mūsu latvisko „lopa” nosaukumu saskan, proti uz vienu pusi pie ģermāņiem, uz otru finnu cilšu valodās. Tas tā savādi izklausās, tā ka lasītājs varbūt šaubīsies un jautās, vaj mums ar ģermāņiem un finnu tautām varētu būt kāds tuvāks sakars. Ar pēdējām jau mums nav nekādas radniecības, jo finnu tautas pieder pie āziātu, bet latvieši pie eiropiešu tautu celma. Vēl vairāk šaubīgs lasītājam šis jautājums izlikšies, kad salīdzināmos vārdus no ģermāņu un finnu valodām sastatīsim kopā ar mūsu latvisko vārdu. Tomēr meklēsim šai lietai pakal, lai tā varējum izskaidrot šās savādās parādības.

Vārdi, kas ar mūsu lopu nosaukumu saskan, ir sekošie: no ģermāņu jeb vācu valodas: L a m m, no finnu jeb somu igauņu valodas: L a m m a s. Te nu gan lasītājs, kā jau pieminējām, šaubīsies un negribēs lāga ticēt, ka šiem svešvārdiem ar mūsu vārdu „lops” varētu būt maz kāds sakars, jo tiem tikai pirmais burts l- ir kopīgs, bet visi citi burti dažādi. Jeb vēl varētu somu igauņu vārda galotni -s ar mūsu lopa nōminātīva galotni -s kopā savest. Citādi tie vārdi pavisam savādi izklausās. Bet nu iesim savā izmeklēšanā pa solim tālāk, pie kam lūdzu lasītāju man ar pacietību sekot, tad drīz nāksim pie pārliecības, ka šiem vārdiem ar mūsējo ir gan sakars un pilnīga saskaņa.

Vispirms jāzin, ka mūsu valodas vārdu formas jaunākā laikā ir saīsinātas un senāk tās, kā leišu valodā vēl redzams, bija pilnīgākas. Tā senāk nōminātīva galotne nebija vien -s bet ar iepriekšēju -a- t. i. as. Tā par piem. tēvs — leit. tevas; lat. nams — leit. namas etc. Tā arī mūsu vārds lops senāk skanēja lōpas. Tā nu redzam, ka tas jau top līdzīgāks somu igauņu vārdam lammas, jo nu jau trīs burti saskan, l un pilnā galotne as. Tikai starpība vēl paliek starp mūsu -op- un somu-igauņu amm. Bet arī šī starpība izzudīs, kad pameklēsim no kādas senākas skaņas izcēlies mūsu diftongs ô un palūkosim kā citos kases skan somu-igauņu vārds lammas.

Kā zināms, mūsu diftongs ô (uo) nav pirmatnīgs skanis, bet ir jaunākā laikā attīstījies no citas pamatskaņas t. i. no senāka u: p. p. ôla no senākā ula, kā leišu valodā redzams, tāpat oma leit. umas, domāt — leit. dumoti etc; jeb no senākā au: p. p. ozols — leit. auzolas, oga — no saknes augt, ose no auss etc.; jeb no senākā ô p. p. gōds (guods) leit. gōda, ozols t. i. uozuols; leit auzōlas. Bez tam mūsu ô (uo) cēlios no senākas nazālas zilbes an, un, on jeb priekš labiāla p jeb b: am, um, om. Tā par piem. mūsu vārds roka leišu valodā skan ranka, mūsu saprotu leit. suprontu, topu leit. tampu. Arī latviešu valodā uzglabājušies veseli vēl daudz vārdos, dažos kas pat blakus nenazāliem top leitoti. Par piem., krunka un křoka, grumba un groba, rumba un roba, lanka un loks, abi īsti nozīmē līkumu, slunķis no tās pašas saknes — slaka, blandīties un blodīties etc.

Kad tā nu pameklējam tālāk pakal, kāda pirmskaņa bijusi vārdā lops, no kuŗas izcēlies diftongs ô (uo), tad pēc augšāk pievestiem piemēriem iespējamās gan sekošas varbūtības. Lopa nosaukuma pirmforma var būt bijusi ar pilno galotni: lupas, laupas, lāpas jeb lampas. Bet kuŗai no šām formām piekrīt vislielākā varbūtība jeb laikamība? Bez šaubu pēdējai. Jo pirmajām trim formām nav nekādas piederīgas pamatsaknes, no kuŗām tas varētu būt attīstīties. Ir tikai saknes lupt, lūpa un laupīt, kuŗas ar lopu sakarā vest nav nekādas jēgas. Jo lupt nozīmē parādību, kad miza no koka jeb no cita kāda priekšmeta atlec, jeb arī kad pākstis vaļā iet un atdalās no graudiem. Lūps jeb lops no tādas saknes atvasināts nozīmētu tādu atlupušu mizu jeb pāksti. Kā redzams, tāds izskaidrojums būtu aplams, jo tam nevar būt nekādas attiecības uz lopa nozīmi. Tas pats jāsaķa par tālāko

atvasinājumu no lupt — laupīt, kas no sākuma t. i. senis laiks nozīmēja un vēl tagad īstenībā nozīmē mizot. Jo arī tādu nozīmi nevaram nekādā ziņā uz lopa nosaukumu attiecināt.

Tāpat paliek pēdējā forma lamps jeb ar pilnīgo seno galotni lampas kā lopa nosaukuma pirmforma. Tas pats no otras puses apstiprinās, kad šo pirmformu salīdzinām ar augšāk pievesto igauņu somu vārdu lammas. Acīm redzot abi šie vārdi: l a m p a s un l a m m a s stāv viens otram tuvu, jo tikai mūsu vārdā -p- un igauņu-somu vārdā -m- izšķīrās. Bet šī izšķirība nav liela, jo abi burti p un m kā lūpu skaņi ir tuvu radniecīgi un nereti savā starpā mainās, kas sevišķi somu un igauņu valodā ļoti bieži notiekas. Ka tas tiešām tā ir, par to lasītājs pilnīgi pārliecināsies, kad pievedīšu somu un igauņu vārda lammas turpmākās formas. Lammas somu un igauņu tāpat kā mūsu valodā un golotni -as ir nōminātīva forma, bet ģenitīva forma ir: l a m p ā n. Še redzam, ka lammas un lampas ir viens un tas pats vārds. Tikai dažs varētu jautāt, kuŗa forma ir pirmatnīgāka: ar -m- jeb ar -p-. No tam varētu varbūt izšķirt tālāku jautājumu, kuŗai tautai šis vārds pieder un kuŗa to no otras pārņēmusi t. i. vaj tas ir mūsu vārds, vaj igauņi ar somiem to pieņēmuši no mums jeb mēs no viņiem. Kopīgs īpašums tas nevar būt, jo mums ar finnu tautām nav nekādas radniecības.

Te nu bez šaubu jāatzīst, ka mūsu vārds lampas ir pirmatnīgāks nekā somu lammas, jo -p- viņu valodā parādās netik vien ģenitīvā, bet arī citos kasos un tikai nōminātīvā atrodas p vietā -m-. Tāpat jāatzīst, kā lammas ir tikai saīsinājums no senāka lampas. Bet vaj caur to arī jau būtu pierādīts, ka igauņi un somi lopa nosaukumu pieņēmuši no mums?

Vaj nevarētu būt otrādi noticies? Tā kā arī pie somiem un igauņiem pirmatnīgā forma ir bijusi lampas un no tās caur saīsinājumu izcēlies lammas, un šī pirmforma lampas bijusi tāpat pie mūsu senčiem, no kuŗas vēlāk caur saīsinājumu izcēlies lamps un jaunākā laikā lops, tad caur to vēl nav pierādīts, vaj mēs šo vārdu pārņēmuši no viņiem jeb viņi no mums. Kā šo jautājumu izšķirt? Etimoloģiskas saknes neatrodas ne mūsu ne viņu valodā. Mūsu valodā tik vēl ir viens vārds, kas no senas vārda formas atvasināts, t. i., lempis. Bet tas jau nevar palīdzēt izskaidrot vārda sakni.

Šo strīdīgo jautājumu tomēr viegli var izšķirt mums par labu, proti it vienkārši caur to, ka visa zem- un lopkopības pirmkultūra no baltiešu tautām t. i. no mūsu senčiem pārgājusi pie finnu tautām, kuŗas no mums līdz ar šo kultūru pārņēmušas ap 250 kultūras vārdus, savās valodās. Tā kā nu lopkopība papriekšu bijusi attīstījusies pie mūsu senčiem un no tiem pārgājusi pie finnu tautām līdz ar pieredīgiem nosaukumiem, tad nav ko šaubīties, ka arī nosaukums lampas no mūsu senčiem šai senā valodas formā pārgājis igauņu un somu valodās.

Bet nu ceļas jauns svarīgs jautājums: vaj lampas (lops) maz ir īsts mūsu valodas vārds? Vaj tas nevar būt savukārt pārņemts no ģermāņiem? Jau augšāk pievedām vācu vārdu Lamm, kuŗš gotu valodā skan pilnīgāki lamb, kas varbūt saīsināts no senāka lamba, pie kam -b- var būt pamikstinājums no senāka -p-. Tāpat mūsu senais lampas un līdz ar to tagadējs vārds lops ir etimoloģiski pilnīgi viens un tas pats kā vācu Lamm. Pie tam var norādīt uz to savādo parādību, ka somu igauņu vārda lammas (lampas) nozīme vairāk līdzinās ģermāņu vārdam Lamb, nekā mūsu vārdam lops. Jo somu-igauņu valodā lammas nozīmē avis, tā ka varētu domāt, it kā finnu tautās šo vārdu būtu pieņēmuši ne no mūsu senčiem, bet no ģermāņiem.

Bet te nu skaidru liecību dod augšminētais fakts par seno kultūrvēsturīgo gaitu, proti ka zem- un lopkopība pie finnu tautām nav vis pieņemta no ģermāņiem, bet no mūsu senčiem. Tad vēl otru skaidru liecību dod mūsu valodas senākas formas, kādas nav atrodamas ģermāņu valodās. Ģermāņu valodās un tā arī viņu senākā gotu valodā trūkst senākā nōminātīva galotne -as, kas pie mums vēl uzglabājusies leišu valodā. Šī senā nōminātīva galotne nu arī uzglabājusies tanīs vārdos, kas finnu valodās pārņemti no mūsu senču valodas. To redzam arī mūsu lopa nosaukuma senā formā lampas, kas somu valodā gan saīsināts — lammas, bet mūsu senā galotne -as tanī uzglabājusies.

Kas attiecas uz lopa p i r m n o z ī m i, tad tā gan būs bijusi ne avs, bet laikam j ē r s un būs iesākumā apzīmējusi laikam mazus lopus un vēlāk pieņēmusi plašāku vispārēju mājlopu nozīmi.

Pie ģermāņiem šī pirmnozīme uzglabājusies. Finnu ciltīs to no mūsu senčiem tai laikā pieņēmuši, kad pie tiem šī pirmnozīme pastāvēja. Lopa nosaukums pie mūsu senčiem nevar būt pārņemts no ģermāņiem, tāpēc ka mūsu vārda pirmforma lampas ir daudz senāka nekā gotu vārda forma lamb, bet jādoma, ka senis laikis tas pie baltiešiem un ģermāņiem bija kopīgs vārds.

Kā jau agrākā rakstā pieminēju, mūsu sensenais visām tautām kopīgais mājlopu nosaukums pekus latviešu valodā izzudis. Tas noticies caur to, ka blakus tam lietots lampas, vēlākā formā lops, un pirmo nosaukumu izskaudis.

Mūsu tautas ēdieni.

1) Mūsu tautas ēdieni ir tāda pati nacionāla manta, kas mums no sentēvu laikiem uzglabājusies, kā citas ieražas, tautas tradīcijas, daiņas, dejas, rotaļas, mītoloģija, apģērbi, rotas lietas, darba rīki, mākslas un citas lietas. Visas šās nacionālās mantas mēs krājam netik vien tāpēc, lai tas glābtu no pazušanas, jo diemžēl tās pa lielākai daļai sevišķi jaunākai paaudzei paliek svešas un izmirst, bet arī tāpēc ka tās visas ir latvju tautas gara parādības un īpatnējas izteiksmes, kas visas kopā izteic mūsu nacionālo dzīvi.

Bet nu mūsu tautas ēdieni, kas tikpat svarīgi un interesanti, kā citas mūsu nacionālās kultūras mantas, līdz šim diemžēl nemaz nav ievēroti. Daiņu teksti un melodijas sakrāti lielā daudzumā, tāpat mūsu senās tradīcijas, arī mūsu mītoloģija pa daļai ir izpētīta, senie apģērbi un rotas lietas krātas, bet par mūsu nacionāliem ēdieniem mēs neesam interesējušies. Diemžēl daudz no tiem tāpat kā citas mūsu senās kultūras atliekas būs aizmirsti un nebūs vairs iespējams tos uzzināt. Tomēr no vecām māmiņām vēl varēsim izklausināt, kādus ēdienus viņas savā jaunībā no savām mātēm mācījušās pagatavot. Daudz senas atmiņas diemžēl caur kaŗu un bēgšanu iznīcinātas, jo pa to laiku vecās māmiņas dzimtenē un svešumā aizgājušas dusēt un savas garīgās senās mantas paņēmušas līdz. Tomēr vēl šīs tās būs uzglabājas un tāpēc būtu jāpasteidzas uzmeklēt un krāt, kas no mūsu senām kultūras mantām vēl tautā atrodams.

Ir zināms, ka mūsu senčiem savos l a i k m e t o s un s v ē t k o s ir bijuši arī savi īpaši ēdieni. Tie stāvēja sakarā ar ziedojumiem, ko nesa dieviņiem kā par piem. Ūsiņam ziedoja gaili, Līgonim deviņstūraino sieru kā saules simbolu, zemes-mātei Zeminei rudenī uz zemlikām aunu.

Lai gan caur starptautisko kultūru nacionālās ieražas izzūd kā pie citām tautām tā arī pie mums, tomēr ir arī kaut kas, kas paliek. Un kuŗai tautai ir stiprs nacionāls gars, kā par piem. angļiem, tur mēs atrodam arī vēl daudz no senām tradīcijām un ieražām, kas vēl top uzturētas un cienītas kā dārgs mantojums no tēvu tēviem. Tā arī tautas ēdieni uzglabājas kā mīļa sentēvi manta un iet līdz uz cilšu ciltīm un iet līdz izceļotājiem tālā svešumā. Tā mēs atrodam arī pie mūsu tautiešiem Krievijā un Sibīrijā latviešu kolonijās mūsu tautas ēdienus. Šie tautiskie ēdieni palīdz uzturēt nacionālo sajūtu, satur tautiešus vairāk kopā un neļauj tiem tik viegli asimilēties ar svešiniekiem, jo svešie ēdieni tik labi negaršo, kā senierastie pašu tautas ēdieni. Tātad nacionālie ēdieni tautiskā ziņā ir ļoti ievērojami un tiem ir piešķirama liela praktiska nozīme. Mūsu tautas ēdieni var būt ļoti noderīgs līdzeklis patriotiskai audzināšanai un nacionālu jūtu veicināšanai. Jo pie kādiem ēdieniem cilvēks ieradis savā jaunībā, tie viņam paliek patīkami un mīļi līdz vecumam. Tad vēl nacionāliem ēdieniem ir sava nozīme arī priekš sveštautiešiem, jo tiem ir interesanti, kad tie pie mums viesojas, pabaudīt tādus garšīgus latviešu tautas īpatnējus ēdienus, ko tie vēl nepazīna. Tā mūsu nacionālie ēdieni, kā p. p. mazkrieviem barkšķi, savukārt var pacelt mūsu tautas slavu, ka mūsu kultūrā ar ir kas labs, teicams un nacionāls.

2) Tad vēl mūsu tautiskiem ēdieniem ir liela nozīme kā mūsu senkultūras lieciniekiem. Jo ēdienu ziņā cilvēki ir ļoti konservatīvi un tāpēc mēs varam pieņemt, ka tie

ēdieni, kas pie mums latviešiem ir īpatnēji, ir mums uzglabājušies no ļoti, ļoti seniem laikiem, Mēs jau redzam, ka pat katram apgabalam ir savi īpatnēji ēdieni. Par piem., slavenā skābā putra Latvijā ne visos apgabalos ir atrodama, bet tikai Kurzemē un Zemgalē.*) Tomēr šis nacionālēdiens ļoti sens, jo viņa nosaukums jau senis laiks pārgājis igauņu un somu valodās līdz ar citiem mūsu senkultūras vārdiem.

Tad vēl jāievēro, ka mūsu tautas ēdieni ir sastādīti jeb varam teikt izgudroti ar ļoti s m a l k u g a r š u, tā ka tanīs varam atrast savā ziņā jo lielu m ā k s l u, kā reti pie kādas citas tautas. Kādi ēdieni katrai tautai, no tam var apspriest viņas kultūras līmeni. Kad šinī ziņā salīdzinām p. p. latviešu un krievu tautu, tad redzam lielu starpību. Krievu zemnieki ēd ļoti prastus bezgaršīgus ēdienus, turpretim latviešu mātes māc savus vienkāršos tautas ēdienus pagatavot ļoti garšīgus. Pie tam šie ēdieni ir dažādi, kurpretim krievu tautas ēdieni ir ar ļoti mazu izvēli. Krievu parastais tautas ēdiens ir kāposti, bet tos pašus viņi vāra prastus sasālītus bez jebkādas labas garšas. Kurpretim latvieši savus kāpostus prot labi ieskābēt un pagatavot īsti garšīgus. Īpaši gardi pagatavo biezās skābos kāpostus ar putrainiem. Latviešu maize arī ir garšīga, sevišķi rupja rudzu un slavenā saldskābā maize, ko arī ārzemēs tik gardu neatrodam. Slavena no senču laikiem pie latviešiem bijusi viņu ārkārtīgi garšīgā zivju pagatavošana. Sevišķi speciālisti latvieši ir putras vārīšanā. Ir pie mums visvisādas putras: biezā putra un šķidrā putra, piena un tauku putra, tad vēl sevišķa garduma ziņā ir tā saucamā mērcamā putra, vidēja šķidruma, starp biezo un šķidro putru.

Viens no vissenākiem mūsu tautas ēdieniem laikam ir g r ū d e n i s, kuŗu sagatavo no grūstiem miežiem līdzīgi sengrieķu ēdienam alfita un norāda uz tiem senlaikiem, kad vēl nepazīna malšanu t. i. tanīs laikos, kad indoeiropiešu tautas vēl nebija izšķīrušās un senindieši no mums vēl nebija aizgājuši uz Āziju. Jo arī senindiešiem uzglabājies vēl tas pats vārds, no kuŗa atvasināts mūsu valodā: piesta un piestala, ar ko sagrauda miežus grūdus, grūdiena sagatavošanai.

Visu to ievērojot jānāk pie slēdziena, ka mūsu senču kultūras stāvoklis ir bijis diezgan augsts, kas top pierādīts no viņu garšīgiem labi pagatavotiem ēdieniem. Tāpēc vajaga mūsu tautas ēdienus vairāk ievērot un izkopt kā mantojumu no mūsu tautas sentēvu laikiem.

3) Mūsu tautas ēdieniem ir arī liela nozīme tautas v e s e l ī b a s z i ņ ā. Kā zināms katra cilvēka veselība pa lielai daļai ir atkarīga no viņa ēšanas, t. i. kā un kādus ēdienus viņš ēd. Latviešu tauta ir veselīga, stipra, izturīga un garīgi spējīga, tāpēc ka viņa no senlaikiem ēdusi labus garšīgus un veselīgus ēdienus. Tāpēc no tiem nedrīkstam novērsties, kas jaunākā laikā diemžēl notiekas, sevišķi pilsētās, kur lieto starptautiskos restorānu ēdienus, un tauta, īpaši jaunā paaudze, caur tiem paliek neveselīgāka. Caur to ieviesusies beidzamā laikā pārākā gaļas ēšana, kas pie mūsu senčiem notikās ļoti reti. Saprotama lieta, ka tautas ēdieni, tāpat kā tautas dziesmas, caur gadu simteņiem izmēģināti un labākie paturēti, ir tiešām tautai visveselīgākie un derīgākie. Tāpēc piegriezīsim tiem turpmāk vairāk vērības, lietosim tos, kas vēl tautā ir pazīstami, un atdzīvināsim tos, kas ir puslīdz aizmirsti.

Pielieku vēl lūgumu piesūtīt redakcijai aprakstus par seniem ēdieniem, kas maz jeb vairs netop lietoti, lai varētum tos sakrāt un atkal atjaunot p. p. kā īsti sagatavo grūdeni, zīdeni, kamu un c. Pūtelis man ir pazīstams. —

Lai atjaunojas sentēvu ieražas! Lai atjaunojas sentēvu tikumi!

*) Jāņemacās šo vārdu pareizi izrunāt, proti ne Zemgale ar šauro bet ar plato e: Zāmgale, jo tas vārds atvasināms ne no zemes gala, bet no zemā gala, kā pretstatu augšējam galam.

N a u d a.

Bez jau augšāk pārrunātiem vispārējiem mājlopu nosaukumiem: pekus un lops, mūsu baltiešu valodās uzglabājies vēl viens trešais vārds, ar ko vispārīgi mājlopi nosaukti, t. i. n a u d a. Šis ir sevišķi interesants un ievērojams kultūrvārds latviešu valodā, jo tas mums dod ieskatīties tālu tālu atpakaļ senlaikos un sevī satver un parāda senākas kultūras attīstību.

Te nu gan dažs lasītājs brīnīsies un sacīs: kā tas var būt, ka lopus, sevišķi mājlopus, nosauca ar vārdu nauda? Lopi un nauda taču ir izšķirami, tiem katram savs nojēgums un katrai lietai savs nosaukums. Bet te vispirms jānorāda uz to, ka daudz vārdu nozīmes ar laiku ir mainījušās p. p. ministrs no iesākuma nozīmē — sulainis, konsistorija — kalpotāju istaba, pasts — nostatīts etc. Ja mēs kāda vārda tagadējo nozīmi gribam labāki saprast un izskaidrot, tad mums jāpameklē un jāizpētī viņu pirmnozīme. Pie dažiem vārdiem viņu pirmnozīme viegli izskaidrojama, kad salīdzinājam tagadējo vārda formu ar senāko. Par piem. asmens ir jaunāka forma no akmens un norāda uz senajiem laikiem, kad pirmos rīkus taisīja no akmeņa. Tāpat tesmens ir atvasināts no senāka tekmenis un apzīmē vietu, kur iztek piens.

Pie dažiem vārdiem tāda pirmnozīme nav tik viegli atrodama. Jāņem palīgā citas valodas, kas tuvāk jeb tālāk stāv radniecībā un jāpameklē, vaj tanīs neatrodas radniecīgi vārdi ar daudz maz līdzīgu nozīmi. No daudziem vārdiem protams nepavisam vairs nav iespējams viņu pirmnozīmi izdibināt. Daži vārdi ir pārņemti citās valodās, kas ar mums nestāv radniecībā, bet pārņemtos vārdus uzglabājuši senākā nozīmē, kas tai laikā bijusi, kad vārdi tapuši pārņemti. Tā par piem. mūsu vārds dievs, leit. dievas, senāk daivas, pārņemts finnu valodās: taivas (ar d-pacietināšanu) un tur uzglabājis savu pirmnozīmi: debess.

Kad tā paskatāmies mūsu tuvākā radniecīgā leišu valodā, tad tur atrodam šo mūsu pašu vārdu, „nauda” tik citādā bet radniecīgā nozīmē proti: 1) labums (derīgums, derna) 2) manta. Bet kad pameklējam uz otru pusi pie mūsu ziemeļu kaimiņiem, pie finnu tautām, tad tur arī atrodam šo pašu mūsu vārdu tik ar pacietinātu -d-: nauta bet citos kasos ar -d-: ģen. naudan etc. Finnu valodās nozīme atkal ir savādāka, proti — gov-s-lopi, vāc. Rind jeb kā pie mums saka, arī liellopi jeb ragulopi.

Kad nu to ievērojam, tad nevar būt šaubu, ka tas ir tas pats vārds, kā latviešu un leišu tā arī finnu valodās. Tik jautājums var izcelties par to, kurai tautai tas pieder. Ka mūsu valodas vārdi ar leišu valodu saskan, tas tikai pierāda, ka tas ir abām radu tautām kopīgs, bet finnu tautas, kā lībieši, igauņi, somi, lapī, mordviņi etc. ir no mums tālu stāvošas svešas, kas pieder pie cita valodu celma. Tā ka nu vārds nauda atrodas ir mūsu ir viņu valodās, tad tas var būt tikai pārņemts no vienas valodas otrā, t. i., vaj finnu tautas to pārņēmušas no mums, jeb mēs no viņām. Te nu interesanti ir novērot, ka gan latvieši no finnu tautām ir dažus vārdus pārņēmuši, bet ne leiši, un ka tie vārdi, ko latvieši no finnu valodām pārņēmuši, nav nekādi senas kultūras nosaukumi, bet vairāk nevajadzīgi ikdienišķi vārdi, kā p. p. vaj, vajag, nūja, laulāt (īsteni dziedāt) etc. Turpretim finnu ciltis no mums pārņēmušas taisni senus kultūras vārdus sevišķi tādus, kas zīmējās uz pirmatnēju laiku zem- un lopkopību. Kad to ievērojam, tad nevar būt šaubu, ka finnu tautas mūsu seno vārdu nauda pārņēmušas no mums un nevis mēs no viņiem.

Kad nu somu valodā vēl tagad nauta (nauda) nozīmē gov-slopus, tad no tam varam redzēt, ka tā ir mūsu vārda senākā nozīme, ko somi savā valodā uzglabājuši un nav to pārgrozījuši, kā tas noticies mūsu valodā. Tā jau pa laikam notiekas, ka pārņemtie vārdi uzglabājas vairāk pirmatnējā formā un nozīmē. Turpretim leišu un latviešu valodā nauda ir ar laiku pārveidojusies citā nozīmē. Še mēs redzam trīs kultūras laikmetus. Pirmākos laikos tas vārds nozīmēja gov-slopus, ko pierāda somu valoda, tad tas vēlāk pieņēmis nozīmi manta, kā to redzam leišu valodā, kas noticies arī labi sen atpakaļ, kad lopi bija galvenais mantas sastāvs un viņu īpašnieka bagātību vērtēja pēc lopu

skaita. Tā arī vācu vārds Schatz (manta) un krievu skot (lopi) ir viens un tas pats, kā tas redzams no gotu valodas, kur tas skan: skats. Latviešu valodā naudas nosaukums jau izveidojies jaunāko laiku nozīmē, kur lopa jeb govs vērtību apzīmēja ar monētu t. i. ar kādu metalla gabalu, kuŗā tapa uzzīmēta govs figūra. Tādu pašu kultūrvēsturīgu ainu redzam pie latīņu vārdiem pekus un pekunia, kur naudas nojēgums tāpat attīstījies, kā pie mums. Pekus latīņu valodā nozīmē lopu, bet pekunia — nauda. Tāpat gotu valodā faihu (pekus) nozīmē lopu, bet ar to pašu vārdu apzīmē arī naudu. To pašu redzam arī senākā krievu valodā, kuŗā skot nozīmē lopu un arī naudu. Turpretim finnu valodās tādu parādību neatrodam. Tur ā d a s tapušas lietotas kā vērtības jeb naudas nozīmes.

Bet nu mums vēl jāpameklējas par naudas kā mūsu senā govslōpu nosaukuma pirmnozīmi. Lai pie pareizas atbildes tiktum, mums būs jāievēro vispirms naudas vārda nozīme mūsu tuvākās radu tautās t. i. leišu valodā, tad pie mūsu tālākām radniecēm t. i. pie slaviem un ģermāņiem, tad būs jāievēro, ka somu valodā nauda nenozīmē taisni govi, bet vispārīgi govslōpus t. i. govīs, vērsus, gotenes un teļus kopā.

Kā jau augšāk pieminēts, leišu valodā atrodam naudas senāko nozīmi: labums, derīgums un manta, ko vācu valodā izsaka ar vārdiem Nutzen, Vorteil, Habe — jeb krievu valodā: poľza. Tā par piem. leišu valodā saka: kōķos naudos tu īš to turi? t. i. kādu labumu tu no tam turi? = kāds labums tev no tam īra? Jeb: īis par ugni visa savo nauda prapulde t. i. viņš caur uguni visu savu labumu (savu mantu) pazaudējis. Tādā nozīmē no naudas vārda atvasināti daudz citi: p. piem. naudīt = labumu, peľņu gribēt iegūt un naudīties = iemantot; naudīgs un naudīšks = derīgs.

No tam jādomā, ka naudas pirmnozīme būs: labums, derīgums. Pie tā paša atzinuma nākam, kad salīdzinām etimoloģiski līdzīgos vārdus vācu un krievu valodā. Vācu vārds Nutzen iet atpakaļ uz senāku ģermāņu sakni nut- ar nozīmi: sev ko iegūt, labumu, peľņu dabūt. No šās saknes īr: nuta — ķērējs, ieguvējs, zvejnieks. Gotu valodā īr niutan tai pašā nozīmē, tāpat ziemeļģermāņu: njota, nout mājlops, angļu sakšu neatan, sensakšu niotan, senfrīzu noz. mājlops. Kā zināms ģermāņu valodās notikusies skaņu maiņa, tā ka -t- vietā agrāk bijis -d-. Tānad sakne nut- agrāk bijusi: nud. Ar to saskan arī krievu vārds nudītj, no kuŗa atvasināti citi vārdi: nužno no senāka nudjno, nužda no senāka nudjda ar nozīmi vajadzīgs, derīgs. No šās senās saknes nud- īr attīstīts mūsu vārds nauda. Vārda sakne mums latviešu valodā gan vairs nav uzglabājusies, bet droši tā senāk bijusi, tikai vēlāk izzudusi. Mūsu valodā jau u un au- skaņi mainās p. p. rud—raudu, gūt—gaut, grūt—graut; grūt—grūžu — grūdu — grauds etc. Tā arī mūsu senā valodā būs bijis vārds nūst—nūžu jeb nūstu nūdu, kas laīkam nozīmēja ķert, iegūt, un nauda būs nozīmējusi ieguvumu. No tam varam vērot, ka pirmie mājlopi, kas mežā bija saķerti un kā ieguvums mājās pārvesti, tapa kā tāda iegūta manta nosaukta — nauda. Leišu valodā vēl uzglabājies verbs panusti ar nozīmi iekārot.

Še piezīmēju, ka tādu zudušu saknes vārdu nust, kas droši mūsu valodā bijis, kā atvasinājums nauda to pierāda, var no aizmirstības atkal gaismā celt un sākt lietot. Mums gan īr citi vārdi šai vietā ieviesušie kā: iegūt, iemantot, piesavināties. Bet mums trūkst vārds, kā īzteikt to, ko apzīmē vāciskais vārds vinnēt. Tai vietā varētu likt mūsu seno vārdu nūst. No tā tālāk varētu attīstīt substantīvu ar ko nosaukt vinnestu. Tāds vienkāršs atvasinājums būtu — nūds.

Naudas vārds vēl tai ziņā īr interesants, ka ar to īr nosaukti vispāri govslōpi, ko jau gan augšāk pieminējām. Bet še gribu vēl to uzsvērt, ka tas notīcies jau ļoti senos laīkos. To pierāda, ka tādā pat nozīmē tas pārgājis somu valodā. Tas pierāda vēl turklāt, ka lopkopība tanīs laīkos pie mūsu senčiem bijusi jau labi attīstīta. Citādi pie viņiem nebūtu tik smalki īzšķīrti īsie atsevišķie nojēgumi: liellopi un mazlopi (pekus, lamps, nauda).

Bet vēl vienā ziņā naudas vārds īr interesants un ļoti zīmīgs. Kā zināms, mūsu senči visas graudu sugas nosauc ar kopīgu vārdu — labība, gribēdami caur to īzteikt, ka īšie graudi īr tas īstais labums. Tamlīdzīgi viņi arī lōpus sevišķi govslōpus nosaukuši par naudu t. ī. par mantu, derīgumu, labumu,

jo no tiem sevišķi pirmlaikos viņiem arī vislielākais labums un peļņa nāca. No govslapiem ieguva ne vien pienu, gaļu, ādas, bet ar tiem arī aŗa un brauca.

Pirmākie mājlopi.

Kā senlaiku pētnieku starpā ir dažādi uzskati par pirmo labību, proti vaj mieži jeb pūŗi no mūsu senčiem papriekš izkopti, tā arī pastāv domu starpība par pirmākiem mājlopiem. Visvairāk uzskata govi par pirmo mājlopu, ko mūsu senči no meŗa mājās pārveduŗi, to ieradinājuŗi un izkopusi, bet daŗi domā, ka vispapriekš pieradināta pie cilvēka māju dzīves avs. Zināma lieta, ka kaut ko droŗi pierādīt ŗitādā jautājumā nevar, pat maz ir kādi norādījumi, kas varētu dot daudz maz noteiktus pieturas punktus, uz kuŗiem būtu iespējams taisīt laikamīgu spriedumu. Govju un avju nosaukumi uzglabājuŗies gandrīz pie visām indoeiropieŗu tautām tie paŗi no vissenākiem laikiem un proti nevien pie eiropieŗiem, bet arī pie senindieŗiem. No tam tik to varam spriest, ka avis un govis mūsu sensenči, kad tie vēl nebija izŗķīruŗies, jau savā pirmdzimtenē bija pie mājām pieradinājuŗi un izkopusi. Abu mājlopu atliekas atrastas arī senlaiku izrakumos no akmeņu laikmetiem, tā par piem. Ŗveices un citu apgabalu stabu mājās tikai g o v j u atliekas daudz lielākā skaitā nekā avju atliekas. Tomēr no tam nevar spriest, kuŗš no abiem ŗiem mājlopiem papriekš ņemts kultūrā un ar to darīts kultūras iesākums.

Kas pirmais uz tām domām nācis, kādu meŗalopu noŗert, to mājās vest un audzināt, tas ir tikpat lielu kultūras darbu iesācis, kā tas, kas pirmais kādus dabas zāļu graudus mēģinājis sēt un labību izaudzināt. Laikam pirmos būs kādus jaunlopus saŗēruŗi un mājās pāŗnesuŗi audzināt.

Jāpieņem, ka puslīdz vienā un tai pašā laikā abi pirmie mājlopi govis un avis būs kultūrā ņemti, jo tiklīdz pirmā ideja izcēlās un pirmie mēģinājumi ar labiem panākumiem bij izdarīti, tad drīzi sekoja citi mēģinājumi. Tomēr pievedīŗu kāda liela zinātnieka domas ŗinī jautājumā, kas ir ļoti interesantas. Pazīstamais senvēstures un valodu zinātnieks O. Ŗraders domā, ka pirmais indoeiropieŗu mājlops bijusi avs un tad drīz pēc tās govs. To viņŗ domā izskaidrot no sena vispārējā mājlopu nosaukuma — p e k u s, par ko jau augŗāk rakstīju, pie kam pieminēju, ka ŗis vārds kas senindieŗu, latīņu, ģermāņu, senprūŗu un leiŗu valodā uzglabāŗies, arī senlatvieŗu valodā bijis, bet caur vēlāko vārdu lops izskausts. Ŗraders nu domā, ka ŗis senais mājlopa vārds pekus kā pirmais un vispārīgais esot no iesākuma bijis a v s n o s a u k u m s. To viņŗ vēro no latīņu valodas, kuŗā pekus visvairāk apzīmē mazākos mājlopus, bet seviŗķi avis. Ŗo pirmnozīmi Ŗraders atrod vēl vairāk uzglabātu irānieŗu valodās, kuŗās senais vārds pekus senindu valodā pasus gan sakropļots, bet vēl skaidri pazīstams un skan kurdu valodā pez, afgāņu: psa, osetu fus, un tur apzīmē a v i, tāpat ziemeļģermāņu faer, far.

ŗis Ŗradera izskaidrojums par avi kā pirmo mājlopu līdzinās manam izskaidrojumam par mieŗiem, kā pirmo vissenāko labību, kuŗu pirmais nosaukums bija javas, no jaut, bet vēlāk, kad izkopa otro javu t. i. pūŗus, tad bija jārada jauni nosaukumi, kā abus javus izŗķirt. Pirmo javu nosauca par mieŗiem t. i. par mizainiem un otro par pūŗiem t. i. par tīrajiem. Bet javas paturēja vispārējo nozīmi = labība.

Tāpat pie Ŗradera izskaidrojuma būtu noticies ar pirmajiem mājlopiem. Ja avis bija pirmie mājlopi un tapa nosauktas ar seno vārdu pekus, tad vēlāk, kad pienāca klāt govis, vajadzēja radīt jaunus nosaukumus, kā abus izŗķirt. Ŗie abi jaunie nosaukumi tad nu tikuŗi radīti, kas vēl līdz ŗim uzglabājuŗies gandrīz visās indoeiropieŗu valodās, proti avs un govs. Turpretim pirmais senākais avju nosaukums palicies turpmāk kā vispārējais mājlopu nosaukums, kuŗa pirmnozīme tomēr latīņu un irānieŗu valodās vēl uzglabāŗusies.

Šraders arī mēģina izskaidrot senā avs vārda pekus etimoloģisko pirmnozīmi. Viņš atvasina to no saknes pek- no kuŗa, atvasināts grieķu valodā verbs peko, kas nozīmē *v i l n u i z p l ū k t* jeb sukāt. Jo akmeņu laikmetā, kad vēl nepazina dzirkles jeb skrundas (šķēres), tad vilnu no avju un kazu ādām vajadzēja ar rokām izplūkt. Līdzīgs vārds, kas ar grieķu vārdu saskan, atrodas arī vēl leišu valodā: pešu, pešti. Ka grieķu vārdā ir -k-un leišu vārdā tai vietā -š-, tas neko neiztaisa, jo kā zināms austrumindoeiropiešu valodās kā senindu, irāniešu, slavu un baltiešu valodās daudzkārt parādās s jeb š, kur rietumindoeiropiešu valodās t. i. grieķu, latīņu, ģermāņu un ķeltu valodās tai vietā uzglabāties k, ch, h. Leišu valodā pešu nozīmē pilnīgi to pašu, ko grieķu valodā proti plūkt, izraut etc., ta tad nav ko šaubīties, ka abi ir radniecīgi vārdi, kas šinīs valodās uzglabājušies no senseniem laikiem. Protams, ka arī latviešu valodā šis vārds būs bijis, bet ar laiku izzudis caur tuvu stāvošo vārdu plešu, plest, kas gandrīz to pašu nozīmē. Ulmaņa leksikā atrodas vārds pesties, kas ir refleksivs no pest un pilnīgi saskanētu ar leišu vārdu pešu, pešti, jo leišu valodā bieži stāv š- kur pie mums ir s, par piem. salms leit. šalmas, simts — leit. šimtas etc. Nozīmi minētam vārdam Ulmanis uzdod: über einen mit Worten herfallen t. i. kādam ar vārdiem uzkrist. Šī nozīme it labi izskaidrojama no pest—plūkt, pesties—plūkties, plēsties, kuŗi vārdi bieži šai nozīmē top lietoti. Tā šis senais saknes vārds būtu arī vēl latviešu valodā uzglabāties.

Bet kā nu Šraders no šā verba izskaidro seno avs nosaukuma pekus pirmnozīmi? Viņš pamatojas uz grieķu valodas substantīvu pekos, kas no augšminētā verba peko atvasināts un etimoloģiski ļoti labi saskan ar latīņu un leišu vārdu pekus kā arī ar senindu pasus, un grieķu valodā nozīmē *n o p l ū k t o ā d u* un tad arī vispārīgi ādu, arī tādu ar visu vilnu (vāc. Fell, Vliess). Viņš nu tālāk domā, ka jēdzieni avs āda un pati avs stāv viens otram tuvu un varēja viegli saplūst kopā.

Šis Šradera izskaidrojums nu liekas būt īsti plausibls. Tomēr nevaru tam visai piekrist. Jau beidzamais slēdziens, ka jēdzieni avs āda un avs varētu pārmainīties, ir diezgan šaubīgs. Tad vēl jo vairāk apšaubāms ir slēdziens, ka tik vien grieķu valodā pekus būtu uzglabāties pirmatnējā ādas nojēgumā un itin visās citās valodās, kā senindu un leišu valodās, kuŗas taču uzglabājušas visnenākās formas un visnenākās nozīmes, šis vārds būtu pārgājis jaunākā nozīmē: mājlopi. Turpretim jāpieņem, ka šī beidzamā nozīme bijusi nodibinājusies jau tai senlaikā, kad indoeiropiešu tautas vēl dzīvoja kopā savā pirmdzimtenē. Pēc Šradera hipotezes būtu jāpieņem, ka jau šai pirmdzimtenē ādas nojēgums attīstījies no vilnas plūkšanas, tad vēlāk ādas nojēgums pārgājis uz avi un beidzot uz mājlopiem vispārīgi. Bet tad jau starp tik daudzām tautām vajadzēja vēl kādai būt uzglabājušai šo ādas nosaukumu, kā to par piem. augšāk redzējām pēc avs nojēguma uzglabāšanas vairāku tautu valodās. Tomēr Šradera hipoteze nav gluži atmetama, jo nav neiespējams, ka kāda vārda pirmnozīme uzglabājusies tik vienā pašā valodā un visās citās tā jau pirmlaikos izzudusi un pārgājusi citā nojēgumā. Manis agrāk izsacītās domas par sakni pek — protams tāpat ir maz varbūtīgas.

Tiktāl Šraderam gan varam piekrist, ka avs liekas būs bijusi pirmais mājlops, ko mūsu sensenči ieaudzinājuši un kopuši. Ar to Šraders ved sakarā citu hipotezi, proti, ka pie mūsu sensenčiem vispirms attīstījies *l o p k o p ī b a* un tik vēlāk *z e m k o p ī b a*.

Šī varbūtība zināms ir liela. Jo lopkopība jau tāpēc varēja agrāk attīstīties, ka tur nekādu kultūras rīku nevajadzēja, kā pie zemkopības. Īsta zemkopība jau arī bez lopu palīdzības cilvēkam nav iespējama. Jo ar cirvi, kapli un lāpstu kā pirmatnējiem rīkiem cilvēks varēja tik mazus zemes gabaliņus uzplēst un uzrušināt, bet kad atrada aršanas mākslu un ar to mēģināja apstrādāt lielākus zemes gabalus, tad vajadzēja govīs, vērsus un vēlāk zirgus ņemt palīgā.

Tomēr jādomā, ka mūsu sensenči indoeiropieši īsti nomadi nav bijuši, jo līdz ar lopkopību viņi drīzā laikā attīstījuši arī zemkopību. To varam spriest no tam, ka pirmo labību t. i. miežu un pūru nosaukumi uzglabājušies ne vien pie mums baltiešiem un pie dažām citām Eiropas tautām, bet arī pie senindiešiem viņu saucamā sanskrit valodā. Tas liecina, ka jau tai laikā, kad šās tautas nebija

izšķīrušās, viņas savā Eiropas pirmdzimtenē nevien mājlopus turēja, bet arī labību audzēja. Tāpēc arī jādoma, ka mūsu sensenči nevien avis kā pirmos mājlopus ieaudzinājuši un tās kā nomadi ilgāku laiku turējuši, bet drīz vien arī govīs pieradinājuši, kopuši un lietojuši zemkopībā.

G o v s u n a v s .

I.

Jau agrākā rakstā runājam par jautājumu, vaj govīs jeb avs vispirmāk no mūsu sensenčiem pie mājām pieradināta un atstāstījām slavenā valodnieka un senvēstures pētnieka Šradera domas, kuŗš avij šai ziņā dod priekšroku. Bet var arī govīs pirmatnību aizstāvēt, sevišķi kad ievērojam mūsu seno govslodu nosaukumu *n a u d a*, kuŗu jau arī esam izskaidrojuši. Pie tam jāievēro, ka arī avīm bijis senlaikis otrs nosaukums *pekus*, uz ko Šraders sevišķi norādījis pievezdams vairāk tautu valodas, kuŗās vēl tagad šis avju nosaukums uzglabājies.

Tagad mēģināsim izzināt, kuŗi nosaukumi gan varētu būt bijuši vairāk pirmatnēji: avs un govīs jeb *pekus* un *nauda*?

Šraders gan izceļ interesanto vārdu *pekus* kā senseno avju nosaukumu, bet nemaz neprasa, kādā attiecībā tas varētu būt stāvējis ar otro tikpat seno vārdu *avs*. Vaj būtu domājams, ka jau no paša iesākuma, kad avs pieradināta no cilvēka kā mājlops, tai būtu doti divi nosaukumi: *pekus* un *avs*. Tagad mums gan pastāv daudz lietām, īpašībām un verbiem divi, trīs un vēl vairāki nosaukumi t. i. tā saucamie sinonimi vārdi. Tā par piem. *lauks* un *tīrums*; *mežs* un *dziļa*; *purvs* un *tūrelis*; *gribs* un *vaļa*; *leja* un *grāvis*; *liels* un *dižs*; *salts* un *auksts*; *vēss* un *dzestrs*; *mitrs* un *drēgns*; *likt* un *dēt*; *kult* un *pērt*; *brēkt*, *blaut* un *kliegt*; *vējš*, *vētra*, *auka*, *sīpa*, *brāzma*; *skaists*, *jauks*, *daļš*, *košs*, *krāšņs*, *grezns* un *puiks*; *dunēt*, *ducināt*, *dūkt*, *rūkt*, *ribēt*, *dārdēt* un *graut* etc. Šādi sinonimi ir ļoti interesanti un pierāda valodas bagātību. Bet viņi no iesākuma nav tik daudz bijuši un viņi ir cēlušies, kad gribēja apzīmēt kādu lielāku jeb mazāku starpību jeb, kā mēs sakām, kāda nojēguma niansi.

Kādu starpību jeb niansi mēs varēsim atrast starp abiem nosaukumiem *avs* un *pekus*, ja abi no paša sākuma būtu nozīmējuši to pašu mājlopu t. i. aitu? *D i v i* nosaukumi *v i e n a i* pašai lietai uz reizi nevar tapt doti ar to pašu nozīmi. Kur kādai lietai divi nosaukumi ar pilnīgi līdzīgu nozīmi, tur viens nosaukums ir pirmatnīgāks, senāks un otrs jaunāks par piem. *āzis* un *būks*; *vērsis* un *bullis*. Pirmais ir īstais senais nosaukums, otrs turpretim jaunāks no vācu valodas pieņemts. Tāpat *gandrs* ir mūsu pareizais senais stārķa nosaukums, bet stārķis vēlāk no vācu valodas pieņemts. Senais debess nosaukums bija *dievas* (senāk *daivas*), vēlāk tai vietā stājās *debess*, kas. no sākuma apzīmēja mākonī un jaunākā laikā mākons stājies *debess* vietā.

Tātad būtu jādoma, ka viens no abiem aitas nosaukumiem *avs* jeb *pekus* bijis papriekšu pieņemts un vēlāk to otrs nosaukums izskaidis. Pārņemts no citas valodas nekatrs no šiem vārdiem nav, jo abi ir sensenī indoeiropiešu vārdi. Par *peku* mēs jau runājam un salīdzinājam attiecīgās vārdu formas gandrīz visās indoeiropiešu valodās, sākot no senindu līdz mūsu ciltsbrāļu leišu un senprūšu valodai. Mūsu latviešu valodā šis senais vārds izskausts no jaunāka nosaukuma „*lops*”, kas vēlāk, lai gan arī ļoti sen atpakaļ, pie mums izcēlies.

Tagad salīdzināsim vārda *avs* formas dažādās indoeiropiešu valodās. Mūsu latviešu *avs* saskan pilnīgi ar *l e i š u v ā r d u*, kas tur uzglabājies senākā pilnīgākā formā — *a v i s*. Mūsu valodā tik vokals *-i-* gala zilbē izkritis, laikam dēļ līdzskaņas ar daudzskaitļa nōminātīvu un akuzātīvu. Leišu valodā tai vietā izšķirības labad radīta cita forma. *K r i e v u* vārds *ovca*, *ovec*, kā redzams drusku attālinājies no baltiešu valodu formas caur to, ka mūsu *a-* vietā parādās *o-* un pielikts ir sufikss *-ec* jeb *-ca*. Šis sufikss ir deminutīva galotne tā pati kā mūsu *-itis*, *-ite*. Tātad krievu *ovca* būtu tas pats kā mēs latviski sacīsim: *avīte* jeb *aitiņa*. *L a t ī ņ u* valodā mūsu vārds skan *o v i s* un kā redzams

pilnīgi sakrīt ar mūsu, sevišķi ar leišu formu, tikai mūsu a- vietā tur iestājas o- tāpat kā krievu valodā. G r i e ķ u valodā mūsu vārds ir saīsināts, jo viņi jau senos laikos zaudējuši v- skani. Citādi viņu avs vārds saskan ar latīņu vārdu: ovis — gr. oīs. Arī seno ķeltu valodā atrodam mūsu kopējo avju nosaukumu, kur tas vēl vairāk saīsināts, kā jau vispāri šī valoda ir sakropļota, un tur skan: öi. V ā c u valodā senais avju vārds ir izzudis un tā vietā ieviesies jauns nosaukums: Schaf. Bet senākās ģermāņu valodās un izloksnēs vēl tas vārds ir atrodams. Senvācu izloksnē tas uzglabājies arī ļoti saīsinātā veidā: ou, kas cēlies no senākā ov, kur galotne —is atkritusi. Tā p. p. tur atrodams komposits: ou vist t. i. avju kūts. Gotu valodā atrodams vārds oveti no senāka ou viti t. i. avju bars.

Bet nu visinteresantāki būs palūkot vaj arī s e n i n d u jeb sanskritu valodā mūsu avju vārds vēl uzglabājies un kā tas tur skan. Tiešām, tas tur uzglabājies gan un skan pilnīgi līdzīgs leišu vārdam: a v i s. Ka šis avju nosaukums senindu valodā uzglabājies, tas ir no vislielākā svara nevien tamdēļ, ka tas liecina no sensenajiem laikiem, kad indoeiropiešu tautas vēl dzīvoja kopā, bet vēl jo interesantāks ir tas apstāklis, ka sanskrita vārda forma avis saskan pilnīgi ar leišu vārdu avis, jo caur to kā arī vēl caur daudziem citiem tādiem līdzīgi skanošiem vārdiem top pierādīts, ka mūsu baltiešu tautām ar senindiem ir bijusi tuvāka radniecība nekā ar citām tautām. Leišu valodā atrodas arī vairāki atvasinājumi no avs p. p. aviena, aviniena, arī avinčana aitas gaļa, avīne un avikīne avju kūts, avinīča avniecība, avininkas avju gans jeb kas vispāri ar avīm nodarbojas, avininis pie avīm piederīgs etc. Redzams ka leiši ir vairāk visādus avju nosaukumus uzglabājuši nekā mēs, kā jau vispāri viņu valoda ir bagātāka un senāku forma pilna nekā mūsu.

Interesanti ir, ka tomēr arī latviešu valodā ir uzglabājies viens sens atvasinājums no avs proti — auns jeb arī senākā formā avens. Tas pats atvasinājums atrodams arī leišu valodā — avinas ar to pašu nozīmi, kā pie mums. Šis atvasinājums ir tāpēc atzīstams par ļoti senu, ka tas līdz ar baltiešu seno lop- un zemkopību pārgājis arī finnu valodās. Somu valodā tas skan: oinas. Šis vārds stāv tuvu leišu formai avinas, no kuŗas mūsu vārds avens ir saīsināts un no tā vēl vairāk saīsināts — auns. Somu valodā mūsu vārdam pārejot -v skanis ir izkritis un mūsu diftongs ai- pārgrozīts par oi, tāpat kā mūsu sviests no senākā svaids-tas somu valodā sagrozīts par voita.

Bet mūsu valodā uzglabājies vēl viens interesantāks vārds, kas ir visu svarenākais, proti pats avs nosaukuma saknes vārds — a u t. Tas pats atrodas arī leišu valodā: auti un top tur tāpat pilnā mērā un tai pašā nozīmē lietots kā pie mums. No aut kā leišu tā mūsu valodā atvasināti autas = mūsu auts un vēl citi vārdi kā avalas, autavas, avalīne = mūsu apavas, aveti — apavas valkā, avinēt iterātīvs no aut. Kā visi šie vārdi ar avi stāv sakarā, tas katram saprotams. Leišu valodā auti nozīmē tikai kājas apģērbts un autai = mūsu apavas, bet mūsu valodā aut nozīmē arī vispāri apģērbts, tāpat auti ir dažādi: kāju auti, priekškaŗamais auts, galvauts, galdauts, priekšauts etc. No šo vārdu nozīmēm var vērot, ka cilvēki pirmās kultūras sākumos avju ā d a s kā mazākais būs lietojuši vispirms kāju a p a v a m un vēlāk, kad tie sāca vilnu izlietot, mācījās vērpt, aust un šūt, tad tie izgatavoja autus drēbju apģērbiem.

Kad nu beidzot atgriežamies pie augšējā jautājuma, kuŗš pirmatnīgāks nosaukums bijis, avs jeb pekus, tad gan liekas, ka avij būs jādod priekšroka. Ja Šradera izskaidrojumam taisnība, ka pekus atvasināms no saknes pek- ar nozīmi vilnu izplūkt un pekus no iesākuma būtu nozīmējusi noplūktu ādu un tik vēlāk šis nosaukums pārcelts uz avi, tad tas varēja notikties tik vēlākā laikā, kad jau sen avju ādas tapa izlietotas apavam.

Tā lūk mūsu latviešu un leišu senkultūras nosaukumi salīdzinot ar citu radu tautu vārdiem ir ļoti interesanti, tāpēc ka mūsu valodas vārdos uzglabājušās pa lielākai daļai vissenākās formas un nozīmes, kas mums dod iespēju ieskatīties pašā sirmajā cilvēces senvēsturē. Mūsu vārds a i t a ir jaunlaiku darinājums, tas ir deminutīvs no avs — avita, kur -v- skanis ir izkritis. Mums vajadzētu atkal godā celt un sākt vairāk izlietot seno vārdu avs, kuŗš saskan ar sanskrita vārdu avis. Arī j ē r s liekas būt jaunāks vārds. Leišu valodā tas skan eras, laikam ir radniecīgs ar latīņu avies —

auns un krievu jarici (no jaru pavasars) un vācu Jahr. Jērs tāpat būs senāk apzīmējis jau paaugušus apm. kādu vasaru jeb gadu vecus avenus. Bet lamps būs senāk apzīmējis mazos jērus (vāc. Lamm). Pekus turpretim būs apzīmējis vispārīgi avju lopus t. i. avis, aunus, jērus un lampus kopā saņemot pie kuŗiem vēl pievienojas ir kazas un cūkas, ko tagad mēdz apzīmēt ar vārdu mazlopi. Ar laiku nozīmes mainījās. Jērus un lampus (lopus) vairs neizšķīra, tā ka beidzamais nosaukums palikās lieks. Bet tā kā tam bija mazlopa nozīme, tad tas tapa lietots blakus pekus vārdam un ar laiku ir šo vārdu izskaudis. Leišu valodā turpretim lampas ir izzudis un eras vien palicies kā mazo avēnu nosaukums. Līdz ar to viņu valodā uzglabāties senais otrais avju un mājlopu nosaukums pekus.

Tā lūk arī vārdi valodā savā starpā cīnās un viens otru izskauž tāpat kā stādi un dzīvnieki. To mums vajag ievērot un savu valodu kopt, labos un derīgos vārdus saudzējot un attīstot, nederīgos turpretim atmetot, tāpat kā to dara dārznieks un lopkopis.

II.

Tagad atgriezīamies atpakaļ pie augšāk minētā jautājuma par varbūtēju govs pirmatnību, t. i. vaj senatnē mājlopus audzinot nevarēja būt jau agrāk govs pie mājas pieradināta nekā a v s.

Jau vecākā senakmeņu laikmetā pirmcilvēku māju vietās līdz ar uguns atliekām atrodami iedeguši b i z o n a kauli. Kā zināms bizons līdz ar sumbru un buivolū uzskatāmi par mūsu māju govslopu senčiem. No tam daudz ko varam domāt un vērot par senkultūras sākumiem.

No minētā atraduma protams vēl nevar spriest, ka tik sirmā senatnē, kur pirmcilvēkiem vēl nebija ēku-mājas, bet tie alās jeb mežu būdās dzīvoja, jau bizons būtu kā māju-lops audzināts. Bet to gan varam domāt, ka pirmcilvēki tuvākā sakarā būdami ar zvēriem būs labi viņu īpašības novērojuši un mācījušies priekš sevis tos izlietot, kas viņiem likas būt derīgāki. Augšminētā vecā senakmeņu jeb trešā ledus laikmeta pirmcilvēku nometnēs līdz ar bizonu kauliem atrastas tādas pašas citu zvēru atliekas kā zirgu, lāču, degunradža, mamuta, aļņa (brīža) etc., bet ne avju un citu mazāku lopu kauli. No tam var vērot, ka pirmcilvēkiem ir vairāk interese bijusi medīt uz lielākiem zvēriem nekā uz mazākiem. Šo lielo zvēru produkti cilvēkiem jau no sākuma likās vairāk vērtīgi nekā tie, ko ieguva no avīm un citiem mazākiem zvēriem. No lielajiem zvēriem ieguva nevien vairāk gaļas, bet arī lielākas un caur to labāk izlietojamas ādas, kaulus, virves etc., nekā no avīm. Ka jau pirmcilvēki bija spējīgi šos lielos zvērus pārvarēt tas no augšminētām atliekām iz aizvēsturīgajiem senakmeņu un senledus laikiem ir redzams. Daži aizvēstures pētnieki ir tais domās, ka pirmlaikos zvēri no cilvēkiem tā nav bijušie kā tagad, bet aiz ziņkārības nākuši cilvēkiem klāt, tā ka viegli tos varējuši g ū s t ī t un vest uz cilvēku nometnēm.

Ja tas tā bijis, tad nav saprotams, kāpēc cilvēki papriekš meža avis būtu ņēmuši kopšanā kā pirmo mājlopu un ne labāk meža govī, kas viņiem daudz vairāk labumu ienesa. Jo to jau arī pirmcilvēki pie meža govīm varēja ievērot, ka tās bez citiem labumiem bij vairāk p i e n a devīgas. Jādomā, ka avis sencilvēki kā jau pieminējām sākuši lietot sevišķi v i l n a s iegūšanas dēļ, kas notikās tikai vēlāk, kad tie mācījās drēbes pagatavot. Bet šais pirmlaikos sencilvēki varēja bez avs no cita zvēra bagātīgu vilnu dabūt, jo no tā paša laika atrastas arī d e g u n r a d ž a atliekas, kuŗš nesa kuplu v i l n a i n u s p a l v u. Tāpat avs pirmlaikos cilvēkiem nemaz nebija tik vajadzīga un tik derīga kā govs un citi meža lopi. Tāpēc man liekas, ka g o v s b ū s p i r m a i s m ā j l o p s bijis, ko sencilvēki sākuši mājās turēt un audzināt. Kad tas iesācies, vaj jau sensenajā jeb tikai jaunākā akmeņu laikmetā, tas protams nav pierādāms. Ka jaunakmeņu laikā jau govīs kā mājlopi lietotas, tas ir zināms, bet varbūt tas jau noticies agrākos laikmetos. Ka indoeiropiešu tautas pirms savas šķiršanās Eiropā jau govīs kā mājlopus turējušas, tas caur valodu salīdzināšanu ir pierādāms, bet k a d viņas izšķīrušās, tas nav tik viegli izzināms.

Salīdzināsim govslomu nosaukumus dažādās indoeiropiešu valodās. Mūsu latviešu valodas vārds govs gan citās valodās pārmainījies, bet to vēl var skaidri pazīt. Latīņu valodā senais g-pārvērties par b- un tā tur govs nosaukums skan bōs senāk bijis bōvs, jo ģenitīvā un citos kasos parādās atkal celma piederīgais -v-: bovis, bovi, bovem daudzsk. boves etc. Arī mēs savā valodā gan -v- rakstām: govs, bet mūsu izrunā to nedzirdam, jo runājot mēs izsaucam: gōs. Grieķu valodā senais -g- tāpat kā latīņu valodā pārvērties par -b- un senais -v- ar iepriekšējo -o-savienojies par tumšo ditongu ou-, tā ka govs nosaukums grieķu valodā skan: bou s gandrīzi = būs, ģen. boōs, dat. boi, daudzsk. boes. Doriešu izloksnē -ou- vietā iestājies gaṛais ō, tā kā tur govs nosaukums skan līdzīgi latīņu vārdam: bōs. Ģermāņu valodās, kā zināms senie konsonanti sagrozījušies. Tā arī govs nosaukumā pirmatnējs -g- senvācu valodā pārgrozīts par ch un tas vārds tur skan chu o, jo nōminātīva galotne -s tur ir atkritusi. Jaunvācu valodā iesākuma konsonants vēl tālāk pārgrozīts par k- un tur govs nosaukums skan: Kuh. Arī ķeltu valodā atrodas tas pats govs nosaukums vairāk līdzīgs latīņu vārdam, tik vēl vairāk saīsināts caur galotnes -s atkrišanu: bō. Krievu valodā šis mūsu kopīgais vārds izzudis un tai vietā ieviesies cits nosaukums: korova slav. krava. Bet slavu valodā atrodas arī govs nosaukums govedo, no kuṛa atvasināts krievu vārds govjadina — govs gaļa. Tātad arī krievu valodā šis vārds būs bijis, tik vēlāk no otrā nosaukuma korova (krava) ir ticis izskausts.

Bet nu visinteresantāki ir salīdzināt, kā mūsu kopīgais govs nosaukums skan senindu valodā. Tur vispirms parādās mūsu pirmatnīgais vārda iesākuma burts g-, kuṛš citās eiropiešu valodās izņemot seno slavu vārdu, kas tagad vairs netop runāta. Tātad šis pirmatnējs skanis uzglabājies tikai latviešu un senindu valodā. Bet nu mūsu diftonga -ō- un grieķu un latīņu vokala -b- vietā ar sekošo -v- senindu valodā stāv diftongs -au- tā ka tur govs nosaukuma celms skan: gau un ar galotni -s, gaus. Tā nu gan vokalu ziņā šie izceļas maza starpība. Bet jāzin, ka senindu valodā diftongs au īsti vairs kā tāds nepastāv un netop nemaz tā izrunāts, bet top izrunāts kā gaṛš vokals ō t. i. tā kā latgalieši izrunā mūsu gaṛo a = ō p. p. brālis — latg. brōlis etc. Tātad senindu valodā gaus jālasa — gōs, tā kā šis vārds nāk tuvu mūsu vārdam govs, jo -v- priekš konsonanta netop izrunāts, bet saplūst kopā ar iepriekšējo diftongu ō-. Tātad mūsu govs=gōs skan gandrīz līdzīgi senindu vārdam gōs.

Tā nu redzam, ka govs nosaukums, kas uzglabājies gandrīz pie visām indoeiropiešu tautām no Indijas līdz Atlantijas okeānam un Baltijas jūrai, ir visu šo tautu sensenais kopīpašums, kuṛu tie no pirmlaikiem sākot ir lietojuši. Tikai savādi, ka blakus krievi mūsu brāļu tauta leiši un arī senie prūši šo mūsu seno govs nosaukumu savā valodā nav uzturējuši bet to ir pazaudējuši un tai vietā pieņēmuši citu nosaukumu. Leišu valodā govs vietā atrodas krievu vārdam līdzīgi skanošs nosaukums — karve un prūšu valodā — kurvis. Senprūšu valodā, kā zināms, no vāciešiem uzrakstītie vārdi ir ļoti sakropļoti, tā ka jāpieņem ne „kurvis” bet laikam karvis par pareizo vārda formu. Tomēr nav jādoma, ka leišu un prūšu vārdi no krieviēm pārņemti. Tādā gadījumā tie citādi skanētu. Jo slavu valodās ir citāda skaņu kārta nekā baltiešu valodās. P. p. mūsu vārds galva krievu valodā skan golova un senslav. glava. Te redzam, ka krievu vārdos konsonants stāv vidū un tam katrā pusē vokals o, senslavu vārdos konsonants papriekšu un tam seko vokals a, bet baltiešu vārdos stāv vokals a papriekšu un tam seko konsonants. Tādu piemēru ir ļoti daudz: latv. un leit. barda — kriev. boroda slav. brada etc. Tādā pašā skaņu kārtā stāv leišu un prūšu karve, kr. korova uu slav. karva. Tādēļ jāuzskata leišu un prūšu vārdus karve un kravis ne par pārņemtiem no krievu valodas, bet par patstāvīgiem baltiešu vārdiem, lai gan radniecīgiem ar slavu valodām. Ja tie būtu pārņemti no krievu valodas, tad leišu izrunā tie būtu skanējuši vaj nu karava pēc krievu jeb krava jeb krova pēc slavu jeb poļu valodas. Tā p. p. no slavu valodas pārņemts leišu valodā karaļus, kas izrunāts pēc krievu vārda koroļ, un kraļus, kas izrunāts pēc poļu vārda kroļ. Ja tas turpretim būtu patstāvīgs radniecīgs leišu vārds, tad leitiski skanētu karlas.

Beidzot papētīsim pēc govs vārda p i r m n o z ī m e s. Te atkal ir interesanti konstatēt, ka nevienā citā valodā nav uzglabājies kāds s a k n e s v ā r d s, no kuŗa govs nosaukumu varētu atvasināt, kā vien tik latviešu un leišu valodā un proti īsākā un garākā forma. Šie vārdi ir latv. g ū t, leit. g u i t i un latv. g a u t un tāpat leit. g a u t i. Šie vārdi norāda uz sirmo senatni, uz pirmcilvēku mednieku laikiem, kur mežlopus gūstīja un iegūtos sauca par guvim jeb gavim. Diftongs au ir paplašināts no vokala u, kā tas parādās daudzos vārdos p. p. grūt — graut, brukt — braukt, kļūt — kļaut, lūst — laust, kust — kausēt etc. etc.

Otrais govs nosaukums, kas uzglabājies baltiešu un slavu valodās: karve, krava, korova protams būs izcēlies jaunākā laikā t. i. šo tautu starpā, kad tās vēl nebija izšķīrušās. Interesanti ir atkal ievērot, ka arī šā otra govs nosaukuma pirmnozīmi varam izskaidrot no kāda mūsu valodas saknes vārda proti : ķert, senāk kart, no kā vēl uzglabājies komposits aizkart. Tātad karve un govs nozīmē to pašu, tie cits nekas nav kā sinonimi vārdi.

Kad nu visu augšāk apcerēto ievērojam un pieņemam klāt jau agrāk izskaidroto trešo govslomu nosaukumu n a u d a, kas ir plašāk izplatīts nekā karve un tādēļ kā s e n ā k s v ā r d s uzlūkojams, bet arī no leišu valodā uzglabāta s a k n e s v ā r d a n u s t i (nustu, nudau) atvasināms, tad šis nosaukums vēl jo vairāk apstiprina mūsu domas par govs lietošanu kā pirmo un ievērojamāko mājlopu. Leišu valodā nusti nozīmē iekārot, bet ģermāņu valodā geniessen, nützen etc. nozīmē baudīt, lietot. Varam sev labi priekšā stādīt, ka mežagovis pirmcilvēkiem bija sevišķi iekārojamas, baudāmas un visādi lietojamas sevišķi saldā gardā piena dēļ un vēlāk kultūras sākumā pie braukšanas un aršanas etc.

Leišu valodā atrodas vēl viens interesants lopu nosaukums — banda, kas top lietots arī plašākā nozīmē: manta, ienākums, peļņa. Latviešu valodā bandas apzīmē zemes gabalu kā algu līdz ar citiem ienākumiem. Tātad banda liekas būt sinonims vārds ar naudu. Banda var etimoloģiski sakarā stāvēt ar baudu un tādēļ arī ar naudu tapt lietots līdzīgā nozīmē.

Senprūšu valodā atrodams vēl viens govs nosaukums— Klente. Šā vārda etimoloģija ir tumša. Līdzīgi vārdi neatrodas nevienā no radniecīgām valodām. Tādēļ tas uzskatāms par vietēju nosaukumu, kas jaunākā laikā prūšu valodā izcēlies.

Zirga nosaukums.

I.

Senais zirga nosaukums indoeiropiešu valodās nav tā vispārīgi uzglabājies, kā govs nosaukums. Sevišķi pie mums ziemeļniekiem ir dažādi, katrai tautai savādi vārdi, ar kuŗiem tagad zirgu nosauc. Pat latviešu un leišu valodā zirgu nosaukumi ir citādi, jebšu šās tautas ir vistuvākās radnieces un senie vārdi gandrīz visi viņu valodās ir kopīgi. Arī vāciešiem un krieviem ir katriem savāds zirga nosaukums, kas ne ar mūsu ne ar citu tautu nosaukumiem nesaskan. No tam varam vislabāki pārlicināties, kad šos dažādos nosaukumus sastatam kopā: latv. zirgs, leit. arklīs, vāc. Pferd, kriev. лошадj. Kā redzam, šiem vārdiem savā starpā nav ne mazākās līdzības nei pieskaņas. Arī latīņu vārds ekvus un grieķu hippos nesaskan ar mūsu ziemeļnieku tautu vārdiem un neliekas arī paši savā starpā būt līdzīgi. To ievērojot var celties šaubas, vaj zirgs maz indoeiropiešu tautu kopīpašums no senlaikiem t. i. vaj tas maz bijis pazīstams mūsu kopīgai pirmtautai, kad tā vēl nebija nodalījusies un pēc savām izloksnēm izšķīrusies, no kuŗām izcēlušās tagadējās indoeiropiešu tautas un valodas. Jo tad jau vajadzēja no pirmlaikiem būt palikušam tik svarīgam kopējam zirga nosaukumam, kā to redzam no govs un avs vārdiem, kas no šiem senlaikiem uzglabājušies gandrīz visās mūsu radniecīgās valodās.

To ievērojot tāpat šaubas var celties, vaj zirgs no pirmlaikiem Eiropā bijis, atradies, kā meža lops, no kuŗa mūsu sensenči kopīgi būtu varējuši izaudzināt mājlopu. Liekas it kā indoeiropiešu tautas tik vēlāk būtu ar zirgu iepazinušās, kad tās jau bija izšķīrušās; no tam varētu izskaidrot dažādos zirga nosaukumus pie mūsu radniecīgām tautām, ko katra tauta par sevi zirgam devusi, kad tā ar to iepazīnās.

Līdz šim arī tiešām domāja, ka zirga pirmdzimtene nav Eiropa, bet Āzija, sevišķi Centrālāzija, no kurienes tas izplatījies vēlākā laikā uz Eiropu. Tā p. p. arī Viktors Hehns savā slavenā grāmatā: „Kultūrpflanzen und Haustiere in ihrem Uebergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa”. Hehns gan pieved vairāk ziņas no latīņu rakstniekiem un arī ne vēlākiem vidus laikiem, no kuŗiem redzams, ka meža-zirgi visur pa Eiropu bijuši izplatīti, pieved pat ziņas par ziemeļ apgabalēm un arī par Prūsiju un Lietuvu, ka arī tur vēl līdz 16. gadu simtenim tie bija šie atrodamie. Bet Hehns tomēr domā, ka meža-zirgi Eiropā ieviesušies no Āzijas, Eiropā izplatījušies un tur izkopti kā māju lopi.

Šās Hehna un citu zinātnieku domas beidzamā laikā ir apgāztas caur jaunākiem senatnes pētniekiem, kas mums atvēruši pavisam citādus uzskatus par Eiropas aizvēsturīgiem laikiem. Caur beidzamā laika izrakumiem tagad ir zināms, ka zirgs līdz ar cilvēku Eiropā bijis jau trešā leduslaikmetā t. i. vairāk nekā 120 tūkstoš gadus pr. Kristus. Protams, ka zirgs tai laikā vēl nebija māju, bet meža-lops. Uz meža-zirgiem cilvēki senlaikis tāpat ir medījuši, kā uz citiem zvēriem. Tā p. p. Dienvidus Francijā Solūtrejā izrakumos atrasta vesela kaudze meža-zirgu kaulu no leduslaikmeta ap 30000 gadu pr. Kr. Zirgu galvas atrastas pāršķeltas, no kuŗām medinieki laikam smadzenes izņēmuši un ēduši.

Par semītu tautām ir zināms, tāpat arī par seniem ēģiptiešiem, ka viņi pašos senākos laikmetos zirgus nav lietojuši. Tā p. p. Ēģiptē zirgu zīmējumi nav atrodamie agrāk kā tik sākot no apm. 1700 g. pr. Kr. No tā laika zirgi top lietoti karā. Jāšanai semītu tautas lietojušas tik ēzeļus un kamieļus. Tātad zirgi uzskatāmi īsti kā indoeiropiešu īpašums, uz kuŗiem tie pirmlaikos medījuši un vēlāk tos pusmežonju laikā ķēruši un kultūras sākumu laikmetā pieradinājuši pie savām mājām un tā tos par mājlopiem izaudzinājuši.

Bet kā nu būtu izskaidrojams, ka zirga nosaukumi pie indoeiropiešu tautām tik dažādi, kur mēs labprāt gribētu atrast kopīgu šā visu tautu mīluļa nosaukumu. Zirga nosaukums mums atgādina miežu nosaukumu, kuŗš arī parādās gandrīz pie katras tautas savāds un tomēr atliekas no senā kopējā vārda uzglabājušās senindu, grieķu un arī leišu un latviešu valodās. Tāpat atrodam arī seno zirgu nosaukumu vēl vairākās āriešu jeb indoeiropiešu valodās. Sevišķi šie krīt svarā senindu jeb sanskritu vārds *aśva*, kas saskan ar latīņu vārdu *ekv*us. Tikai starpība pastāv abos iesākuma burtos: *ek-* un *aś-*, galotne *-vas* un *vus* ir zināms tā pati cēlusies laikam no senākā *-os*, kas sanskritā pārvērties par *-as*, latīņu valodā par *-us*. Jautājums paliek, kuŗa saknes forma ir pirmatnīgāka: *aś-* jeb *ek-*. Agrāk sanskrita valodas formas visas uzskatīja par vissenākām un pirmatnīgākām, no kuŗām citas āriešu valodu formas attīstījušās. P. p. vokals *a* ļoti bieži sastopams sanskrita vārdos apmēram tāpat kā latviešu valodā. Sanskritā daudz div- un trīszilbīgi vārdi, kuŗos visās zilbēs ir vokals *a*, kā pie mums *adata*, *vasara*, *dāvana* etc. Tā arī agrāk uzlūkoja sanskrita zirga nosaukumu *aśvas* par pirmatnīgo formu. Tad būtu latīņu vārds *ekvus* no *aśvas* tā jāizskaidro, ka iesākuma vokals *a-* būtu sašaurinājies par *e-*. Tas gan būtu iespējams. Bet grūti izskaidrojams, ka pirmatnējs *-ś-* varēja pārvērsties par *-k-*. Būtu jādomā, ka šis vispirms pārvērties par *ch* jeb *h*, kā to redzam finnu un arī dažās āriešu valodās p. p. latv. *siens*, senāk *seinas* fin. *heina*, latv. *siksna*, senāk *sisna* fin. *hihna*, zoss senāk *zansis* fin. *hanhi*; tad *ch* jeb *h* varēja pacietināties par *k*. Varēja arī otrādi iet attīstība. Pirmatnējs skanis varēja būt *ch* jeb *k* (*ķ*) un tas pārvērsties par *s* jeb *š*. Jau senāriešu laikā šī pārvēršanās ir notikusies, caur ko āriešu tautas dalījušās divās lielās šķirās: vienā kas pieņēmusi *s-* un otrā, kas paturējusi vairāk *k*-skani. Pie pirmās šķiras pieder senindi, persieši, slavi un baltieši,

pie otrās grieķi, latīņi, ģermāņi un ķelti. Pirmā ir s- šķira otrā k- šķira. P. p. suni pirmās šķiras tautas sauc: senindi šuan latv. suns, leit. šun (senāk šunis) prūs. sunis: otrās šķiras tautas grieķ. kūon ģen. kūnos, lat. kanis, vāc. hund. I šķ. Senind. satam, pers. sata, slav. sto (sot), lat. simts. leit. šimtas. II šķ. grieķ. hekaton, lat. centum, sen. kentum, vāc. hundert etc.

Interesanta parādība latviešu valodā ir tā, ka pie mums dažos vārdos vēl uzglabājusās abas formas ar k un ar s p. p. suns un kuņa, akmens un asmens, tesmens no tekmenis (no verba tecēt, es teku), slēpt un klēpis, varbūt arī kaime, (kaimiņš, apkaime) un saime, salms un kalme, klons un slānis no klāt, klausīt, kriev. slušatj.

Tātad sanskr. vārds ašvas un latīņu ekvus ir etimoloģiski tas pats vārds. Par to nav ko šaubīties. Bet nu nāk grieķu vārds h i p p o s. Par to gan varētu šaubīties, vaj tas ar sanskrita un latīņu vārdu ir radniecīgs, jo te saskan tikai galotnes, bet sakne izklausās pavisam savāda. Tomēr arī šis grieķu vārds ir tas pats, tik ļoti sakropļots. No tam varam pārlicināties, kad grieķu izloksnēs atrodam no šā vārda citu formu, kas latīņu vārdam jau daudz tuvāku stāv, proti — i k k o s. Grieķu un arī latīņu valodā vairāk vārdi atrodami, kuŗos senākais k pārvērties par p p. p. ops no senāka oks, lat. okulum lat. acs, leit. akis etc. Grieķu valodās zirga nosaukums ikkos senāk bijis vairāk līdzīgs latīņu vārdam ekvos — ikkos: e sašaurinājies par i- un -kv- sakusis kopā par vienkāršu -k-.

Vācu valodā senais zirga nosaukums ir izzudis un tai vietā ieviesušies citi vārdi: Pferd un Ross. — Pferd nav vācu vārds, bet pārņemts no vidus laikā sajaukta pus grieķu un pus latīņu un ķeltu vārda: paraveredus t. i. no grieķu prepozīcijas para, pie blakus, un ķeltu vārda reda, rati, un nozīmē blakus skrējēju jeb lieko zirgu. No tam sakropļots un saīsināts iznācis tagadējs vācu vārds Pferd, kas vācu valodai nav nekāds jauns nosaukums.

II.

No ģermāņu valodām ievērojama seno gotu valoda, kuŗā vecais zirga nosaukums uzglabājies, jebšu sabojātā veidā: a i h v s, kas līdzinās vairāk latīņu vārdam ekvus, jo ai- gotu valodā jāizrunā: ē, tā ka abi vārdi viens otram stāv tuvu. Tikai cietā k vietā gotu vārdā atrodas mīkstais -h- un galotnes vokals ir izkritis. Arī ķeltu valodā senais zirga nosaukums ir uzglabājies, bet vēl vairāk sakropļotā īsā formā: ech. No šā vārda redzams tuvāks sakars starp šām rietuma t. i. starp ģermāņu, ķeltu un latīņu valodām, jo ech, aihvs t. i. echvs un ekvus viens otram ir vairāk līdzīgi nekā citu tautu senie zirga nosaukumi.

Tagad nu esam atraduši seno zirga nosaukumu sākot no Indijas līdz Atlantijas okeana krastiem, t. i. no senindiem līdz ķeltiem, un esam no tam pārlicinājušies, ka mūsu āriešu pirmtautai zirgs ir pazīstams jau no tiem laikiem, kad tie vēl nebija izšķīrušies. Tātad arī senindi kad tie no Eiropas uz Āziju nogāja, paņēma no šejienes zirgu līdz uz savām jaunajām dzīves vietām.

Bet kā nu stāv ar slaviem un baltiešiem? Kā tas nākas, ka mūsu valodās nav līdzīgu vārdu, kas ar augšminētiem seniem citu āriešu tautu kopīgiem zirga nosaukumiem saskanētu? Slavu valodās senais zirga nosaukums ir izzudis. Lošadj ir jaunāks vārds, kas vēlāk iespiedies un seno vārdu izskaudis. Koņ ir vecāks vārds, kas laikam saskan ar mūsu vardu kumeļš.

Latviešu un leišu valodā arī gan senais zirga nosaukums ašvas netop lietots un tā vietā iespiedies cits vārds proti tagadējs — zirgs, leit. žirgas un šā leišu vārda vietā iespiedies viņu valodā vēl jaunāks nosaukums — arklis, kuŗš gandrīz žirgu jau izskaudis. Bet tomēr leišu valodā sensenais vārds no pirmlaikiem nav pavisam izzudis, bet vēl uzglabājies un skan pilnīgi burtu pa burtam līdzīgs sanskrita vārdam, proti a š v a un nozīmē leišu valodā ķēvi. Arī sanskritā ašvas ir zirgs un ašva ķēve. Senprūšu valodā uzglabājies vārds asvinan, kas nozīmē ķēves pienu. No šiem vārdiem nu redzam senseno sakaru, kuŗā stāvējuši mūsu senči baltieši ar senindiem, jo ne vienas citas tautas

zirga nosaukums nestāv tik tuvu sanskrit valodai, kā mūsu vārds. To pašu mēs jau redzējām arī pie citiem nosaukumiem kā govs, avs etc. Tikai savādi ir, kā maskulīna forma ašvas — zirgs pie mums izzudis, bet feminīna forma ašva uzglabājusies. Tāpat savādi, ka senais tēva nosaukums — paters mums izzudis, bet mātes vārds uzglabājies.

Ļoti savāds ir latviešu valodas vārds ķēve. Tas ir grūti izskaidrojams. Varbūt varētu to sakarā vest ar a š v a: Jau augšāk pakavējāmies pie latīņu vārda e k v u s. Šā vārda forma nestāv tālu mūsu ķēves nosaukumam. Iesākuma vokals a-, kas atrodas sanskrita un leišu vārdā ašvas un ašva jeb sašaurināts e-, kas atrodas latīņu vārdā e k v u s varēja mūsu vārdam atkrist, kā tas noticies mūsu vārdam tēvs, kuŗam senāk bijusi priekšzilbe a- tā ka tas vārds agrāk skanējis atevs, kā to redzam no radniecīga latīņu vārda atavus un krievu vārda otec, senāk atevēc. Tātad ķēve būtu saīsinājums no senākas pilnīgākās formas — aķēve. Vokals e- pēc k varēja ieviesties caur k mīkstinātu izrunu. Pieņemot šo hipotezi mums latviešu valodā būtu uzrādāms atkal viens ļoti interesants vārds jebšu saīsinātā veidā, kas piederētu pie vissenākiem vārdiem un būtu uzglabājis seno pirmatnīgo k-skani un būtu pieskaitāms augšāk pievestajiem vārdiem, kuŗi parādās paralēlajos k- un s- skaņos.

Pameklēsim nu vēl pēc mūsu senā zirga nosaukuma pirmnozīmes, sevišķi vaj viņa saknes vārds vēl nebūtu izejams latviešu jeb kādas citas āriešu tautas valodā. Saknes vārds atrodas gan vairākās valodās un proti abās formās tiklab ar k- kā arī ar -s- skani, kā jau katrā valodā piederīgs. Latīņu un grieķu valodā atrodam sakni ak-, jo šās valodas pieder pie k- šķiras. Latīņu valodā no šās saknes atvasināti daudz vārdi p. p. akus, asums, smaile; akutus, ass etc., tāpat grieķu valodā akis, akme ar to pašu nozīmi. Latviešu un leišu valodā, kuŗas pieder pie š- šķiras šī sakne parādās s- jeb š veidā p. p. latv. ass un ašs leit. aštrs, kriev. ostrūj. Bet mums ir uzglabājusies arī agrākā k- forma vārdos akmens un akots. Vislielākā interese šē piegriežama latviešu vārdam ašs, kuŗam ir modificēta nozīme no ass, proti ļ o t i ā t r s. Tātad senais nosaukums ašvas apzīmē zirgu kā visāšāko jeb visātrāko kustoni, kas tiešām arī ir viņa raksturīgā īpašība.

Bet kā nu izskaidrosim mūsu tagadējos nosaukumus „zirgs” leit. žirgas un arklis? Zirgs arī ir ļoti interesants un sens vārds, īpatnējs baltiešu valodu piederums un no mūsu pašu saknes atvasināts. Latviešu valodā ir pazīstams adjektīvs žirgts, leišu valodā verbs žirgti ātri iet, žirgļoti ar plaši izplestām kājam iet. Tātad zirgs tā top apzīmēts ne kā skrējējs, bet kā gājējs, soļotājs ar platām kājām. Un tas lūk pilnīgi saskan ar to, kas vispirms ar šo mūsu latvisko jeb baltisko nosaukumu ž i r g a s ir bijis nosaukts un senos laikos šo vārdu ir nesis, proti tas bija v ē r s i s. Jā gan, z i r g s ir vispirms bijis v ē r š a nosaukums tai laikā, kad zirgu vēl pie mums sauca par ašvu, par skrējēju, kad arī viņu vēl ne ara ne brauca, bet tikai jāja. Tai laikā p i e a r š a n a s l i e t o j a v ē r š u s un tos par z i r g i e m t. i. par soļotājiem sauca. Ka tas tā patiesībā bijis, to pierāda tas interesantais fakts, ka finni senis laikis no mums aršanas mākslu pieņemdami, ir pieņēmuši no mūsu senčiem arī vērsi un līdz ar to viņu toreizējo nosaukumu mūsu valodā, proti — žirgas, ko viņi tā laika sakropļotā izrunā vēl tagad uzglabājuši h e r g a. Tas ir noticies ļoti senos laikos, kad finni šņākšošos skaņus z, ž, s, š, pārņemdami izrunāja ar h. Vēlākā laikā, kad ašvu arklā jūdza un piespieda pie aršanas, tad tas dabūja a r ā j a v ē r š a t. i. z i r g a n o s a u k u m u, kuŗu viņš no tā laika pieņēmis un savu seno vārdu mūsu un leišu valodā zaudējis. Vēl vēlākā laikā leišu valodā a r ā j u zirgu nosauca a r k l ī s un zirgs palikās vairāk par dzejisku nosaukumu kā mūsu tautdziesmās kumeliņš.

Šis beidzamais nosaukums leišu valodā protams ir ļoti neveikls, jo tas maz atšķiras no arkla un valodas ziņā ir aplams sagrozījums. Mūsu instrumenta sufikss -kls jeb -klis leišu valodā tāds pat kā pie mums, īsteni ar vienkāršo -l- un lokāms pēc a- deklinācijas, kā p. p. arkls, arkla, arklam. Mūsu sufikss -klis ir jaunākā laikā sašaurināts no senākā -klas. Tā leišu valodā šis sufikss arī parādās ar šo pilno seno galotni p. p. arklas, irklas, tinklas, latv. tīkls etc. Tātad zirga nosaukums no arkla iztaisīts — arklis ar gaŗo ī gala zilbē, ir mākslīgs atvasinājums, lai zirgu izšķirtu no arkla. Arī ir nejauki, ka šo seno cēlo kultūrlopu ar tādu nosaukumu pazeminājuši it kā par aŗamo r ī k u.

Arī mūsu vispārējs nosaukums zirgs nav jauks un noderīgs, jo tas atgādina seno vērša vārdu; tikpat viņam ir sava kultūrvēsturīga nozīme. Arī nav pareizi dzejiskā valodā saukt zirgu par kumeļu. Ja mēs gribam tāpat kā citas tautas starpību taisīt d z e j i s k ā un prōziskā izteiksmē p. p. vāc. Ross un Pferd, kriev. koņ un lošadj, tad varam labāki atjaunot savu senseno vārdu ašvas, ar sašaurinātu galotni a š v i s, un tā to atkal godā celt. Jo žēl, ka tāds liecinieks no mūsu kultūras pirmlaikiem paliktu aizmirsts un atmests, kur citi mūsu mājlopu senie nosaukumi govys un avys mums vēl ir lietojami.

Piens, sviests un siers.

I.

Ka mūsu senči sensenos laikos govys un ķēves pienu lietojuši un no tā sviestu darījuši un sieru sējuši, tas liekas pats par sevi saprotams no tam, ka viņi jau no pirmkultūras sākumiem, vismaz, kad indoeiropieši vēl nebija izšķīrušies, šos mājlopus audzinājuši. Taču tik vienkārši šis jautājums nav izskaidrojams. Var no otras puses sacīt: taisni caur to īsteni būtu pierādīts, ka mūsu senči minētos kustoņus kā mājlopus turējuši, ja būtu ziņas, ka tie viņu p r o d u k t u s lietojuši un pat apstrādājuši. Kopīgie šo lopu nosaukumi mūsu radniecīgās valodās, kuŗus jau agrāk pārrunājām, kā pekus un nauda, gan uz to norāda, ka jau pirmajos izšķīra mājlopus no zvēriem, tāpat kā govys nosaukums norāda uz i e g ū t u lopu, ko mājās turēja, tomēr viss tas ir lielāka vaj mazāka varbūtība jeb sacīsim laikamība. Tāpēc jāmēģina dabūt skaidrāku, faktisku pierādījumu, kas būtu taisni piena vaj piena produktu lietošana, caur ko būtu pierādīta tiklab mājlopu turēšana, kā arī šās pirmās kultūras sākšanās pie mūsu senajiem senčiem. Tādēļ derēs papētīt par šo produktu nosaukumiem. Varbūt tie varēs dot mums kādus norādījumus par šiem kultūras sākumiem. Vispirms pameklēsimies par p i e n a n o s a u k u m u mūsu un radniecīgās valodās.

Kad nu attiecīgos vārdus pa mūsu radu tautu valodām sameklējam un salīdzinām, tad izliekas, it kā tiem savā starpā maz būtu līdzības. Latviešu vārds piens gan saskan ar leišu vārdu p i e n a s, kas pats par sevi saprotams, jo latvieši un leiši senlaikis reiz bijuši viena tauta. Bet tālāk senatnē atpakaļ šis baltiešu vārds nesniedzas, jo visām citām indoeiropiešu tautām ir citādi piena nosaukumi. No tam var spriest, ka šis vārds izcēlies pie mūsu baltiešu senčiem, pēc tam, kad citas tautas no tiem bija atdalījušās un proti ne tik vien, ka atdalījušies ārieši, senindī, grieķi, latīņi un ķelti, bet arī ģermāņi un slavi, kuŗi vēl kādu laiku ar mūsu senčiem dzīvoja kopā, kad pirmminētās tautas jau no tiem bija aizgājušas. No tam varētu domāt, ka indoeiropiešu tautas savā kopdzīvē vēl nemaz pienu nav pazinušas, ja pat ne ģermāņi, slavi un baltieši, jo citādi viņiem būtu kopīgs piena nosaukums.

Bet kad salīdzinām tālāk krievu nosaukumu m o l o k o, slav. m l e k o pirmslav. m a l k o (sakne mlk) ar vācu vārdu Milch, senāk Milk got. Miluks un piederošo verbu melken un Molken, tad redzam, ka šie vārdi savā starpā pilnīgi saskan. Tāpat ķeltu īriešu valodā melg. Tālāk varētu ar šiem vārdiem sakarā vest arī latīņu vārdu lak, kuŗu var izskaidrot kā sakropļojumu no mlak caur iepriekšējā m- atkrišanu, tāpat kā no vilks (vulks, sakne vlk) izcēlies grieķu valodā lūkos un latīņu valodā lupus caur iepriekšējā v- atkrišanu. Grieķu valodā piena nosaukumi ir: gala, ģen. galaktos un glagos. Arī šos vārdus varētu izskaidrot kā sakropļojumus jeb izveidojumus no saknes mlk caur iesākuma m- pārvēršanos par g-. Tikai traucējoši šai salīdzinājumā ir -k-burts, kuŗš ir raksturīgs ģermāņu valodās: melken, Molken, kas izcēlies caur skaņu maiņu no senākā g. To redzam, kad salīdzinām latīņu un grieķu vārdus. Melken, slaukt, grieķu valodā apzīmē ar vārdu a m e l g o, latīņu valodā m u l g e o. Mums gan attiecīgais vārds ir zudis, bet leišu valodā uzglabājies un tur top pilnīgi un vispārīgi lietots proti: m e l ž u, inf. m i l ž t i. Kad še leišu valodā latīņu un grieķu

-g- vietā atrodas -ž-, par to nav ko brīnīties. Pavisam otrādi. Tam tā vajag būt. Tas taisni pierāda, ka tas ir sensenais mūsu vārds. Jo tāpat kā rietumu tautām t. i. grieķiem, latīņiem, ģermāņiem un ķeltiem ir raksturīgais k un g, tā mums austrumniekiem, senindiem, senpersiešiem, slaviem un baltiešiem tai vietā ir s jeb š un z jeb ž. Ja latviešu valodā šis vārds nebūtu izzudis, tad viņš skanētu līdzīgi leišu vārdam, tikai ne ar ž, bet z t. i. melzu, inf. milzt. Šā zudušā vārda vietā mēs tagad lietojam jaunāku vārdu — slaukt. Slavu valodā arī šis pats senais vārds atrodams proti mlužu. No tam redzam, ka sensenos laikos mūsu eiropiešu radu tautām bijis kopīgs s l a u k š a n a s nosaukums. Kad pameklējam s e n i n d u valodā, tad arī tur atrodam līdzīgu verbu — mrož, kas nozīmē braucīt, kas protams ir slaukšanas pirmnozīme. Šā sanskrita vārdā gan -l- vietā atrodas -r-, bet tas tur no senākā -l- izcēlies. Šo pārmaiņu redzam arī pie citiem vārdiem p. p. mūsu vārds vilks leit. v i l k a s, sanskritā skan v r k a s, kas izskaidrojams no senākā vlkas. Jo visās citās indoeiropiešu valodās tai vārdā atrodas -l-; tāpēc jāpieņem, ka arī sanskritā no sākuma tur bijis -l-, bet vēlāk -l- pārvērties par -r-.

Tā ka nu acīm redzot slavu un ģermāņu piena nosaukumi moloko un Milch — Molken, Miluks — atvasināti no slaukšanas vārda melken, tad liekas, ka slavu vārda forma ar -k- būtu iespaidota no ģermāņiem. Jo slavu vārdam īsti taču vajadzēja būt atvasinātam no slaviska slaukšanas vārda mlužu un tā tad skanēt ne m l a k o, kriev. m o l o k o, bet m l a ž o kriev. m o l o ž o. Tāpēc Šraders domā, ka slavi savu piena nosaukumu m l a k o, m o l o k o no ģermāņiem pieņēmuši.

Tomēr tas nav īsti ticams. Ja jau slaviem tāpat kā citām indoeiropiešu tautām bija tas pats kopīgais slaukšanas vārds un proti īpatnēji pēc savas izloksnes izveidots, tad jau viņi pēc tā varēja nosaukt arī pašu izslaukumu t. i. pienu. Kāpēc lai viņi to būtu saukuši pēc ģermāņu izloksnes, -ž- jeb senākā g- vietā pieņemdami -k ? Tādas parādības nekur nava. Ja jau pārņem no citas valodas, tad viss tas vārds pāriet ar visu savu formu otrā valodā, bet ne tikai kāds burts puslīdz līdzīgā vārdā. Ja slaviem piena nosaukums nemaz nebūtu bijis, tad viņi to varēja jau no ģermāņiem pārņemt. Tad viņi to vārdu būtu pārņēmuši ģermāņu izloksnē un būtu varējuši arī vēl pārgrozīt pēc savas izloksnes. Tā p. piem. igauņi un somi pārņēmuši no mums piena nosaukumu mūsu senākā formā un mūsu vārdā -n- pārgrozījuši par -m- turklāt vēl galotni -s atmezdami, tā ka mūsu vārds pienas senak pīnas igauņu valodā skan: pīma. Tad vēl Šradera domām pretim stāv attiecīgo ģermāņu vārdu nozīmes. Gotu valodā piena nosaukums skan m i l u k s. Ja to slavi būtu pārņēmuši, tad tas skanētu: miļuk un ne mleko jeb moloko. Slavu vārdi, kā redzams, vairāk saskan ar vācu vārdu Molken, kas nozīmē sūkalas, nekā ar paša piena nosaukumu — Milch. Tā tad Šradera domas par slavu piena nosaukuma pārņemšanu no ģermāņiem nav pieņemamas.

Mūsu latviešu valodas vārds m a l k s acīm redzot arī stāv sakarā ar slavu vārdu mleko jeb mlako — moloko t. i. viņš no tās pašas saknes atvasināts. Bet katrs sapratīs, ka tas nevar būt pārņemts no vācu saknes vārda melken. Kā šo skaņu maiņu slavu un mūsu valodā izskaidrot, kā mūsu senais -g- (-z) varēja pārvērsties par k- tāpat kā ģermāņu valodās, kas šinī gadījumā noticies neatkarīgi no ģermāņu iespaida, tas ir grūti atbildams jautājums. Varbūt šē ir tik tāds nejaušs gadījums. Latviešu valodā tādi nejauši senāka -g- pacietinājumi par -k- ir, p. piem. māku kr. mogu, maķenīt — maģenīt, likums kā dažos apvidos saka = līgums. Krievu valodā mak — latv. magone.

Latīņu piena nosaukuma lac=lak beidzamais burts arī ir ciets, bet to var vienkārši izskaidrot kā fōnētisku pacietinājumu, jo šā vārda citos kasos parādās pie tā -t- ģen. laktis, dat. lakti etc. Tā tad lac (lak) varētu rakstīt arī ar g: lag, ģen. lagtis, dat. lagti. Tāpat var arī grieķu vārdā gala, ģen. galaktos, dat. galakti cieta -k- izskaidrot kā fōnētisku pacietinājumu -g- vietā. Jo priekš cieta -t- burtā iepriekšējs g- nevar citādi tapt izrunāts kā cieti t. i. kā -k-. Tā arī mūsu valodā p. p. mēs rakstām gan etimoloģiski lūgt, bet izrunājam fōnētiski = lūkt, degt = dekt, segt = sekt etc.

II.

Jau iepriekšā rakstā redzējām, ka piena nosaukums eiropiešu tautām senos laikos būs kopīgs bijis, tik vēlāk ar laiku ir sakropļots. Baltiešu valodās gan senais nosaukums izzudis un tai vietā pieņemts —piens. Tomēr senais s l a u k š a n a s vārds uzglabājies leišu valodā, kas protams arī senajiem latviešiem bijis, tā ka tas visām eiropiešu tautām ir bijis k o p ī g s, pat arī senindiem. Un tā ka no slaukšanas vārda dabīgi atvasināts piena nosaukums, tad caur to pierādīts, ka mūsu sensenči savā pirmdzimtenē vēl kopā dzīvodami pirms savas izšķiršanās ir mājlopus turējuši, tos slaukuši un viņu pienu lietojuši.

Bet nu palūkosimies vēl s a n s k r i t valodā, kāds tur ir piena nosaukums. Eiropiešu tautu slaukšanas saknes vārds, kā jau augšāk pievests, senindu izloksnē m r d ž tur gan atrodas, bet īsti tas netop tā lietots. Turpretim ir cita verba sakne, d u h-, no kuŗas ir atvasināts senais meitas vārds: duhitar — grieķ. thygater, vāc. Tochter, kriev. dočj (senāk doktj), leit. dukte t. i. īsti slaucēja. No tam redzam, ka pirmā laikā ir lietoti vairāki slaukšanas vārdi. Bet senindu valodā arī no šā celma (d u h-) nav atvasināts piena nosaukums. Tur atrodam pavisam savādu vārdu — d a d a n. Te varētu šaubīties, vaj tiešām mūsu sensenčiem, kad tie vēl nebija izšķīrušies, jau vispāri piens bijis lietojams. Jo piena nosaukumam atrodam trīs jeb pat četras vārdu rindas: 1) slavu-ģermāņu-ķeltu mleko (moloko) — miluks (Milch) — melg. 2) latīņu grieķu lak-gala. 3) leišu-latviešu pienas-piens. 4) senindu dadan. Bet nu visinteresantākā lieta ir tā, ka arī vienā no mūsu baltiešu valodām, proti s e n p r ū š u valodā, pienu tāpat sauc kā sanskritā gandrīz burtu par burtam — d a d n a s.

Caur to nu ir pierādīts, ka pirmlaikos mūsu sensenči pienu ir gan pazinūši un lietojuši, jo senindu un senprūšu vārds ir skaidrs liecinieks no šiem pirmlaikiem. Ne prūši šo vārdu pārņēmuši no Indijas vaj turenieši no mūsu cilts radiniekiem, kuŗiem vēsturīgos laikos nav bijis vairs nekāds sakars, bet šis vārds ir k o p ī g s piena nosaukums no aizvēsturīgiem laikiem. Jādomā, ka šis vārds būs pats pirmatnīgais bijis un senāk arī pie mums un leišiem bijis lietojams, bet vēlāk no jaunāka vārda „piens” izskausts. Tāpat arī vēlāk pie slaviem, ģermāņiem, ķeltiem un pie grieķiem, latīņiem ieviesušies citi augšminētie nosaukumi.

Tomēr arī mūsu latviešu-leišu vārds pienas ir ļoti sens un interesants. Tas pierādāms no tam, ka tas līdz ar citiem kultūrvārdiem ļoti senā laikmetā, kā jau augšāk pieminēts, pārgājis finnu valodās. Arī pats vārds pārgājis tik senā formā, ka latvieši un leiši to tagad vairs neizrunā proti — pīma. Šā vārda sakne gan latviešu valodā izzudusi, bet leišu valodā uzglabājusies proti — pīt, piju p. p. karve papijusi t. i. govs atrievējusī. Tātad pīt nozīmē to pašu, ko mūsu rietēt, tecēt un piens būtu rietējums jeb tecējums. To pašu sakni atrodam arī grieķu valodā: p i ō n tauks, neutrs p i ō n sevišķi tauks piens t. i. krējums. Varbūt ar to stāv sakarā arī krievu vārds p i t j - un grieķu p i n o — dzert, jo rietējums un dzēriens kā arī mūsu vārds malks ir radniecīgi jēdzieni. Arī sanskrita p a j a s un senpersu p a j a h še pielīdzināmi. No tam varam vērot, ka arī mūsu vārds piens jebšu jaunāks, tomēr sniedzas tālu, tālu atpakaļ sirmā senatnē. Var būt, ka jau pirmlaikos, kur indoeiropieši vēl dzīvoja kopā kā viena tauta, tiem jau izcēlās dažādi piena kā arī citu lietu nosaukumi kā katra apgabala izloksnes. Tā jau redzam arī tagad vēl notiekam, ka pie mums, tā arī citām tautām izceļas dažādi vietēji nosaukumi, Caur to rodas arī sinonimi vārdi. Vietēji nosaukumi un sinonimi izplatās un cīnās ar citiem nosaukumiem. Tā daži vārdi cits citu izskauž un caur to iznāk, ka daži sensenie ir izzuduši un citi uzglabājušies.

Interesantas ziņas mums uzglabājušās par irāniešiem, skutiem un baltiešiem proti, ka tie sevišķi ķ ē v e s pienu lietojuši un pratuši no tā reibinošu dzērienu pagatavot, uz ko arī norāda augšminētais senprūšu ķēves — piena nosaukums — asvinan.

Sviesta nosaukumi. Kad sviesta nosaukumus radniecīgās indoeiropiešu valodās salīdzinām, tad dabūjam citādu ainu nekā to no piena nosaukumiem esam iemantojuši, bet pa daļai

arī kaut ko tam līdzīgu. Mūsu latviešu vārds atkal pilnīgi saskan ar leišu vārdu — *s v i e s t a s* un senajiem prūšiem ir savs īpatnējs nosaukums — *a n k t a n*. Bet savādi ir, ka vāciešiem pavisam trūkst vārda no savas valodas, jo tas, ko viņi tagad lieto *t. i. B u t t e r*, tas nav viņu, bet aizņemts no latīņu valodas — *b u t y r u m*. Vēl savādāki iznāk, kad tālāk pakāļ meklējam. Jo izrādās, ka tas arī nav latīņu vārds, bet latīņi to aizņēmušies no grieķiem, kur tas skan *b u t y r o n*. Un vēl savādāki ir, ka šis vārds arī nemaz nav īsts grieķu vārds, bet ka grieķi to savukārt pārņēmuši no *s k u t i e m*. Savādi ir, ka grieķi un romieši, šās slavenās senās kultūrtautas, sviestu nemaz nav pazinuši, bet lietojuši eļļu. Ziemeļnieku tautas, kā skutus un citus, viņi sauca par *b u t y r o f a g i e m t. i.* par sviestēdējiem.

Krieviem ir gan savs sviesta nosaukums — maslo pareizāki rakstāms — mazlo, jo tas vārds atvasināts no mazatj, tept (smērēt). Tāpat arī šis nav īsts sviesta vārds, bet īsti nozīmē tepi (smēri) un top arī vēl tagad lietots šai divējādā nozīmē proti — salbe, jeb eļļa un arī sviests. Tātad iznāk, ka krieviem nav no iesākuma sviesta nosaukuma bijis, bet viņi vēlāk par tādu pieņēmuši savu tepes jeb smēres vārdu. Tas zināms ir neveikli un uzskatāms par valodas nabadzību, kad jālieto kāds vārds divējādā nozīmē, kā *p. p.* krievu, grieķu un latīņu valodās trūkst „valodas” nosaukums, kuŗas vietā viņi lieto „mēles” nosaukumu: *jazyk*, *glōsa*, *lingua*. No tam var vērot, ka arī krieviem tāpat kā grieķiem un romiešiem senos laikos sviests nav bijis pazīstams. Viņi to būs lietojuši vairāk šķidrā veidā, kā jau viņu vārds to izsaka kā smēri. Ir zināms tāpat no grieķiem, ka tie tādu šķidru sviestu, piena taukus, lietojuši tā kā svaidīšanai slimības gadījumos, sevišķi vāšu dziedināšanai, bet ne ēšanai.

S a n s k r i t ā ir divi sviesta nosaukumi: ādžja no senāa *a n d ž j a* upursviests un *s a r p i s* šķidrā sviests. Pirmais vārds saskan ar augšminēto senprūšu vārdu *a n k t a n*, ar latīņu *unguentum* un senvācu *anho*; otrais ar kypriešu *elfon*, angl. *s. sealf* un vācu *Salbe*. Par indiešiem ir ziņas, ka tie lieli sviesta producenti bijuši un to izveduši uz Sarkanjūras ostām.

Turpmāk nu apcerēsim skutu un baltiešu sviesta nosaukumus, kas sevišķi ir interesanti un liecina, ka šās tautas senos laikos ir laikam pirmās bijušas, kas sviestu pagatavojušas cilvēku barībai.

III.

Kā jau agrākā rakstā sacīts, romieši un grieķi sviestu nepazīna, bet tai vietā lietoja olīvu eļļu. Ziemeļu tautas, sevišķi skutus, viņi sauca par *butyrofagiem t. i.* sviestēdējiem. Herodots un Hipokrāts par skutiem tā raksta: Tā skutī dara no zirgu piena: proti ielējuši pienu caurā kokā, *s v a i d a*; tā maisīts tas *p u t o* un nošķīrās, un taukums, ko viņi sauc *b u t y r o n*, augšā nodalās viegls būdams, bet smagais un biežais apakšā nostājas, kuŗu viņi nošķirdami sautē. Anaksimandrs tāpat arī trāķiešus sauc par sviestēdējiem. Hipokrāts pieved frīģiešu sviesta nosaukumu — *pikerion*. Plinius par ziemeļniekiem vispāri saka, ka tie no piena dara sviestu, nosaukdams to ar to pašu vārdu — *butyrum*.

Šās ziņas no grieķu un latīņu rakstniekiem mums ir ļoti interesantas un svarīgas. Par skutu un trāķiešu valodu mums ļoti maz kas zināms, tāpēc mums grūti nāksies viņu sviesta nosaukumu kaut cik noteikti izskaidrot. Bez tam nevar zināt, vaj grieķu un pie tiem latīņu rakstnieki viņu vārdu pareizi uzrakstījuši. Kā zināms, vārdi no svešām valodām uzrakstīti pa lielākai daļai sakropļoti. Ja *butyron* būtu grieķu valodas vārds, tad to varētu sadalīt divās daļās: (*bu-* (*bou-*) no *bous* — govys un *tyron* (*tyros*) — siers; tātad *butyron* vienkārši nozīmētu sieru no govys piena. Bet tādu izskaidrojumu nevar pieņemt, jo pirmkārt grieķu rakstnieki to pieved kā skutu un trāķiešu vārdu, ar kuŗu tie *s v i e s t u* nosauc bet ne *s i e r u*; otrkārt Herodots saka, ka skutī sviestu dara ne no

govs, bet z i r g u piena (ek tou hippeiou galaktos). Pameklēsim tāpēc kādu labāku izskaidrojumu, kas vairāk pārliecinātu un būtu drīzāk pieņemams, jebšu drošu pierādījumu šē nevar dot.

Ka butyron nav grieķu vārds un ka viņam nav sakara ne ar govi (bous) nei ar sieru, to pierāda nevien jau pieminētā pretruna, ka zirgu pienu nevar saukt ar govs vārdu un sviestu jeb vieglāko taukumu nevar dēvēt par smagāko biezāko sieru, kas paliek apakšā, kā jau pats Herodots skaidri apraksta, bet var to jau arī novērot no šā savādā vārda galotnes: proti — o n. Grieķu valodā sieru sauc nevis tyron bet t y r o s. Ja tad šis vārds būtu no bous un tyros sastādīts, tad jau grieķu rakstnieki, kas savas valodas formas ļoti labi zinājuši, nebūtu to aplam rakstījuši boutyron, bet boutyros.

Lai tiktu šā interesantā vārda etimoloģijai uz pēdām, tad pieņemsim vērā grieķu rakstnieka Galena paskaidrojumu par to. Viņš saka: es domāju, ka to pēc g o v s piena sauc par boutyron. Tādas „domas” jaunākā laikā nosauc par „tautas etimoloģiju” t. i. kā vienkārši ļaudis, kas nezina valodas zinātnes likumus, tikai pēc auss skaņas izskaidro kāda vārda etimoloģisko nozīmi. Tā p. p. ļaudis izskaidro Kurzemes nozīmi pēc jautājuma: Kur zeme? jeb Vidzemi: Vidus zeme, kas vidū starp Kurzemi un Igaunzemi; Maskava, kur maz kāva; Pleskava, kur plēsa un kāva. No iesākuma tādām tautas etimoloģijām nepiegrīza nekādu vērību un uzskatīja tik par jokošanos. Bet tagad šai parādībai piegrīz nopietnu vērību, tāpēc ka tai ir zināms iespaids uz vārdu sabojāšanu. Krievu valodā minētās pilsētas nemaz tā nesauc, kā mēs tās latviski pēc savas mēles esam pārgrozījuši, bet viņu vārdi skan: Moskvā un Pskov. Tāpat tautas mutē pārgrozās protokols par prātakuli, kamiles par kumelītēm, boznica par bāznica etc. Un pie tam pievienojas ļaužu etimoloģija: bāznica no bāzt, kumelītes no kumeļa etc.

Tāpat varēja notikties arī ar trāķiešu jeb skutu vārdu butyron. To grieķi pārņemdami savā valodā būs pie savas izloksnes pārveidojuši un tam kādu etimoloģisku nozīmi piedomājuši, kā augšminētais rakstnieks to paskaidro. Kā īsti skutu vārds skanējis, tas grūti būs uzminams. Bet tā ka visādas hipotezes ir atļautas un vislielākie zinātnieki nekautrējas izsacīt dažkārt ļoti šaubīgas varbūtības, tad lai arī mums būtu atļauts uzstādīt sekošu varbūtību.

Man liekas, ka varēsim skutu vārdu uzminēt, ja ievērojam, ko jau arī valodnieki atzīst, proti ka skutiem un trāķiešiem ir radniecīgi sakari ar slavu un baltiešu tautām un ka mēs varētum viņu sviesta nosaukumu izskaidrot no mūsu valodas. Lai nu uzminamo vārdu atrastu, mums jāievēro, kā Herodots apraksta skutu sviesta darīšanu, proti tie pienu ielējuši koka traukā to svaida un tā „m a i s ī t s t a s p u t o” un nošķīras. Šo virsējo putojošo taukumu tie nu nosauc butyron. Šē nu vistuvāki un vienkāršāki domāt pie mūsu un leišu valodas vārdiem: putas, putēt un putot, putra, leitiski arī putera un puteris un arī pie krievu vārda putatj — maisīt. Pie šiem vārdiem varam rekonstruēt skutu jeb trāķiešu vārdu: puturan. Šo tādu vārda formu tāpēc jāuzstata, ka latīņu valodā, kā jau augšāk pieminēts, uzglabājusies blakus forma buturum. Senais galotņu — n latīņu valodā, tāpat pie mums un arī sanskritā pārvērties par — m p. p. augšam senāk augšan, kā vēl 17. gadusimtenī Fūrekērs dzied: Krists ar lielu traukšan Agri cēlies augšan; tāpat lēnam senāk lēnan, gaŗam senāk gaŗan, pirmam kārtam ne pirmām kārtām, senāk pirman kārtan etc. Vēl uzglabājies pie mums patlaban. Šās ir mūsu senās neutra formas, kas mūsu valodā vairs netop lietotas. Bet prūšu valodā tās vēl pilnam uzturējušās. Senās galotnes — os un — on vietā, kā zināms baltiešu un sanskritā ir uzglabājies vokals — a — un tā pie mums un sanskritā šās galotnes skan: — as un — an jeb — am. Varbūt ka šē vokals — a — ir pirmatnīgāks nekā — o —, jo feminīnā arī grieķu un latīņu valodā parādās nevis — o —, bet — a — p. p. deuterōs — deuterā — deuteron, otrais, agrāk jādōmā deuterās, deuterā, deuteran. Tā arī jādōmā skutu un trāķiešu valodā neutra galotne — an, ko grieķi pārgrozījuši vēlākā izloksnē par — on. Liekas ka skutu un trāķiešu valodā sviesta vārds bijis neutra formā, kā citādi grieķi to būtu šai formā pieņēmuši? Varbūt tas bija adjektīvs:

puturas, putura, puturan, no kuŗa grieķi pārņēma neutra formu, tāpēc ka viņu valodā tiklab piena vārds gala, ģen. galaktos kā arī tauku nosaukums pion ir neutri.

Varbūt skutu-trāķiešu vārdam bija īsāka forma ne putura jeb puturan, bet putra, putran un — u — starp t — un — r ir tikai kā palīgskanis iekļūvis vidū. Varēja arī abējādas formas būt. P. p. otrs leit. antras, bet antarninkas, otrinieks, lat. uter, gr. deuterios; kriev. vtoroi, leit. putra un putera, puteris; katrs, kriev. kotorij. Mūsu pašu valodā atrodas un top pie vārdu atvasinājumiem lietoti abējādi sufiksi ar — r —: vienkāršais, īsākais p. p. mitrs, kūtrs, katrs, putra, sutra etc., un garākais ar iepriekšēju vokalu p. p. pumpurs, bumburs, pudurs, čiekurs, mugura etc. Tā varēja arī no putēt, putas atvasināt vārdus ar abējādiem sufiksiem: putra jeb putura.

IV.

Kā zināms, daudz vārdu pirmnozīmes visās valodās ar laiku pa ilgajiem gadsimtiem un gadu tūkstošiem stipri ir pārgrozījušās, tā ka pie dažiem vārdiem viņu pirmnozīmes izzināt nav lāga iespējams; p. p. mūsu vārds gulbis un krievu golubj ir etimoloģiski tas pats vārds, kuŗa nozīme tam pirmatnīgā: gulbis jeb balodis, tas grūti būs izskaidrojams. Tā putas krievu valodā nosauc par „pienu”, grieķu valodā trūkst nevien sviesta nosaukums, bet arī īpašs vārds, kā nosaukt krējumu, ko viņi nosauc vispāri par piena taukumu. Arī pion un pinos, kas etimoloģiski saskan ar mūsu piena nosaukumu, grieķu valodā nozīmē taukus. Tāpat arī latīņu valodā neatrodas krējuma nosaukums, ko viņi nosauc aprakstīdami par piena ziediem: flos lactis.

Kad nu mūsu vārds putra tagad gan vairs nenozīmē piena putas jeb krējumu, tad tomēr nav ko šaubīties, ka tas senāk gan to būs nozīmējis un vēlāk šis vārds tapis lietots visāda šķidruma nozīmē. Krējuma un sviesta nojēgumi viens otram stāv tuvu. Vispirms mūsu senči taču būs iepazinušies ar krējumu un pēc tam tik daudz vēlākā laikā ar sviestu. Indoeiropiešu pirmtautā gan droši būs jau pienu pazinuši, bet sviesta darišanu tie vēl nebūs atraduši. To pierāda, kā jau augšāk uzrādīts, grieķi un romieši, kas līdz pat vēsturīgiem laikiem nav sviestu pazinuši un to no skutiem un trāķiešiem pieņēmuši. Varētu gan atsaukties uz prūšu vārdu anktan un senvācu sviesta nosaukumu anho, kuŗi saskan ar sanskrita vārdiem ādžja no andžja (senāk angja un andžana (senāk angjana), bet šie vārdi apzīmē ne īsto cieto, bet šķidro sviestu un būs laikam senie krējuma nosaukumi bijuši. Var būt, ka krējumu gan mūsu pirmsenči būs jau pazinuši, uz ko nupat pievestie vārdi norāda.

Interesants ir mūsu valodas vārds kriet t. i. krējumu no piena noņemt. Tas vārds ir ļoti sens, no kuŗa atvasināts krietns, par ko vairs neviens nedomā, ka tam ar kriešanu un krējumu būtu kāds sakars. Ka tas ir sens vārds, to pierāda leišu valodas līdzīgais nosaukums grieti, kas to pašu nozīmē, no kuŗa atvasināts gan grējums, bet arī patstāvīgs substantīvs grietine. Ka mūsu vārds iesākas ar cietu (k), leišu vārds ar mīkstu konsonantu (g-), tas neiztaisa nekādu lietišķu starpību. Pie tās pašas skaņu sugas piederošie burti dažkārt mainās p. p. latv. purna leit. burna etc. Pie dažiem vārdiem nav viegli izzināt, kuŗš burts pirmatnīgāks, pie dažiem var to puslīdz droši pierādīt. Mūsu vārdam kriet iesākuma burts k- laikam nav vis pirmatnīgs, bet pacietināts no senāka g-, kas uzglabājies leišu valodā. To pierāda, ka sanskritā šis pats vārds atrodams grtas, kas tur apzīmē sviestu. Šis sanskrita vārds saskan ar leišu vārdu grietine, kuŗam pielikts tālāks atvasināms sufikss -ine, un arī ar mūsu vārdu krietns, kuŗam pielikts tālāks atvasināms sufikss -ns. No šā salīdzinājuma varam spriest, ka mūsu pirmsenči, iekāms tie vēl nebija izšķīrušies, vismaz senindi un baltieši, jau krējumu būs pazinuši. Sanskrita vārds zināms pirmlaikā būs nozīmējis tā kā pie mums nevis jau sviestu, bet krējumu, bet vēlākā laikā pieņēmis sviesta nozīmi. Šis novērojums ir tāpēc sevišķi interesants, ka tas uzrāda kādus mūs baltiešu valodu vārdus, kas uzglabājuši vēl pirmatnīgāku nozīmi, nekā sanskrita.

Var nu pacelt jautājumu, kurš burts pirmatnīgs bijis senā skutu sviesta nosaukumā p. jeb b. t. i. vaj tas vārds īsti skanējis butura (n) jeb putura (n). Varētu jau būt, ka pirmbaltieši to izrunājuši ar mīksto b- un vēlākā laikā tas pacietinājies par p-. Tomēr lielāka varbūtība būs otrāda proti, ka grieķi seno skutu vārdu pārņemdami to būs sakropļojuši iesākuma p- burtu pamīkstinādami par b-. Uz to norāda krievu vārds putatj kas taču ar mūsu vārdu putēt stāv sakarā. Pie svešu valodu vārdu uzrakstīšanas tas jau vispāri ir ievērots, ka tie nav tik skaidri noklausīti un tāpēc sakropļoti ir uzrakstīti. Še klāt varēja pievienoties klāt augšāk pieminēta ļaužu etimoloģija, lai svešajam vārdam dotu vairak grieķisku skaņu. Tā skutu vārds puturan jeb putura grieķu izrunā viegli varēja pārveidoties par būtyron: t. i. govs-siers.

Šī hipoteze, ka skutu sviesta nosaukumam ar mūsu vārdu putra ir saskaņa, top caur to pastiprināta, ka par skutiem un senbaltiešiem ir zināms, ka tie lietojuši ķēves pienu, no tā pagatavojuši reibinošu dzērienu un arī ka tie mācējuši sviestu darīt. Sevišķi to pastiprina vēl sviesta darīšanas veids, ko Herodots apraksta pie skutiem, kas pilnīgi saskan ar mūsu senču sviesta darīšanas veidu. Šinī ziņā ir, ka ļoti interesants ievērojams mūsu sviesta nosaukums, kurš taisni senā grieķu rakstnieka aprakstu apstiprina.

Šraders gan saka, ka mūsu nosaukums s v i e s t s ir vienmaļš t. i. ka tam nav neviena radnieka citās valodās un ka viņa etimoloģija esot tumša. Vienmaļš mūsu vārds gan ir, kādi atrodas arī citās valodās, bet tas tomēr ir ļoti svarens un viņa etimoloģija nemaz nav tumša. Vienmaļi ir p. p. arī miežu nosaukumi eiropiešu un arī mūsu baltiešu valodās, bet taisni šis mūsu miežu nosaukums ir ļoti interesants un svarens senlaiku liecinieks, kā to jau agrāk uzrādījām. Tāpat arī mūsu sviesta nosaukums ir ļoti sens un liecina, ka mūsu pirmbaltieši ir sviestu darījuši, pie kam vārda etimoloģija ir ļoti vienkārša un nozīmīga. Sviesta nosaukums ir atvasināts no vārda s v i e s t senāk svaist, jo mūsu diftongs -ie- ir attīstījies no senāka -ai- p. p. biedēt no senāka baidīt, ciemiņš no senāka kaimiņš, šķiet no senāka skait etc. Kā jau augšāk Herodota aprakstā par skutiem sacīts, proti ka tie sviestu darot caur piena sviešanu jeb svaidīšanu caurā kokā, tad vienkāršāku un dabīgāku nosaukumu, kā sviestu mūsu senči nevarēja pieņemt, ka to t. i. rezultātu no piena sviešanas, caur ko krējums un sviests izceļas. Man liekas, ka Herodots savā aprakstā būs pienu ar krējumu, un atkal krējumu ar sviestu samainījis. Jo pienu nemaz nevajag sviest jeb svaidīt, lai krējums no tā nodalītos, tas jau pienam stāvot pats saceļas un nostājas augšā. Tik jaunlaiku separātors caur centrifugālu izsviešanu piena tauku daļas nošķir, bet senis laikis tamlīdzīgas mašīnas nezināja. Tāpēc jādomā, ka skuti un mūsu baltiešu senči gan krējumu būs tā svieduši jeb svaidījuši un no tā sviestu izgatavojuši. Ka tas jau ļoti senos laikos noticis, to pierāda atkal mūsu sviesta nosaukums, kuŗu ļoti senā formā no mūsu senčiem pārņēmušas finnu tautas. Kā jau pieminēju, mūsu sviesta vārda senākā forma bijusi svaists, ar pilno galotni svaistas. Bet vēl senāka forma bijusi s v a i d t a s, kur -d- priekš -t- vēl nebija pārvērties par -s-. No šās pirmatnīgās formas nu finnu tautas uzglabājušas savas valodas piemiņu. Viņas pieņēmušas sviestu un līdz ar to viņa nosaukumu mūsu vārda senākā forma svaistas, tikai atmesdamas iesākuma -s-, jo finni nevar vārda sākumā divi konsonantus izrunāt, bez tam galotne -s atkritusi un diftongs -ai- pārvērties par -oi-, tā ka finnu valodā iznācis saīsināts vārds — voita.

Senais s i e r a nosaukums p r ū š u valodā skan s u r i s no adjektīva sūrs, tāpat arī l e i š u valodā. Tātad tas arī ir sensenais baltiešu tautu vārds. Tas saskan arī ar grieķu vārdu t y r o s, krievu s ū r, lat. s e r u m un sanskr. s ā r a s. Tātad liekas, ka jau pirmlaikos āriešu tautas arī sieru būs mācējušas pagatavot. Pie senlatviešiem sieram ir bijusi liela nozīme arī reliģiozā ziņā, kā to redzam no mūsu Jāņu jeb līgu dziesmām: Jāņu māte sieru sēja deviņiem stūrīšiem. Apaļais deviņstūrains siers bija s a u l e s simbols.

Tik savāda ir latviskā „siera” vārda forma. Īsti mūsu vārdam vajadzēja saskanēt ar leišu un prūšu vārda-formu: suris. Liekas, it kā tas būtu pārņemts no krievu vārda sūr, kuŗa -ū- pārvērsts par -ie-

tāpat kā krievu vārds mir pie mums pārņemts un -i- par -ie- pārvērties. Bet var būt arī, ka mūsu senais vārds suris caur pārskauņu pārgrozījies vispirms par sūri jeb siri, tāpat kā dubens par dibenu un sudrabs par sidrabu un tad sīrs beidzot pārgrozījies par sieru.

C ū k u n o s a u k u m i .

Mūsu cūku nosaukumi ir dažādi un grūti saskaņojami ar citu mūsu radu tautu nosaukumiem. No tam var celties domas, ka āriešu tautām pirmlaikā vēl kopā dzīvojot cūkas nebija pazīstamas. Tas tā liekas savādi, kad ievērojam, ka citi mājlopu nosaukumi, kuņus jau apcerējām, gandrīz visām mūsu radu tautām ir kopīgi. Pat zvēru nosaukumi, kā p. p. vilks, ir visās āriešu tautu valodās tie paši atrodami, tikai pie savām izloksnēm sagrozīti: lat. vilks, sanskr. vrkas, kr. volk, vāc. Wolf, grieķ. lūkos lat. lupus. Sanskritā -l- sacietināts par -r-, vācu un latīņu valodā -k- pārvērties par -f- jeb -p-, grieķu un latīņu valodā iesākuma v- atkritis. Bet paz'it tos vārdus tomēr var, ka tie no vienas pirmformas vlkas ir izveidojušies. Tāpat vajadzēja arī cūkas nosaukumam būt līdzīgam mūsu āriešu valodās, jebšu tā vēl nebūtu tik drīz kā mājlops audzināta t. i. vēl ne tik agri, kā govs, avs un zirgs. Taču mežacūkas mūsu sensenčiem vajadzēja būt pazīstamas no pirmlaikiem tāpat kā citi zvēri. Arī citus minētos mājlopus viņi jau pazina papriekš kā mežalopus, iekāms tos sāca mājās audzināt. Jo no senakmeņu laikmeta, kur cilvēki vēl alās dzīvojuši, ir mums attiecīgas ziņas uzglabājušās, proti zīmējumi uz alu sienām, no kuņiem redzams, kā šie sencilvēki medījuši visādus zvērus, starp tiem arī mežacūkas.

Tā kā l o p k o p ī b a papriekš būs attīstījusies un tik vēlāk z e m k o p ī b a, tad jādomā, ka mūsu sensenči vispirms būs sākuši audzināt govis, avis un zirgus, arī kazas, un tik vēlāk cūkas, kad jau zemkopība sācās, jo šās taču tapa audzinātas sevišķi gaļas labad. Nodarbojoties ar zemkopību vairs nebija tik daudz vaļas medībās iet, tad cūka tika par jo cienītu mājlopu, kas deva tik vērtīgu tauku gaļu un šai ziņā pārspēja visus citus meža un māju lopus.

Kad nu salīdzinām dažādos cūku nosaukumus, tad vispirms savādi izliekas, ka pat mūsu abu tuvāko radu tautu valodās t. i. mūsu un leišu valodā šie nosaukumi nesaskan, jo leišu vārds — k a u l e nemaz ar mūsu vārdu cūka nav salīdzināms. Tie ir vārdi katrs no savas saknes. Tāpat ne katrs no šiem vārdiem nav radniecīgs nei sakarā vedams ar krievu vārdu s v i ņ j a nedz ar vācu vārdu S c h w e i n.

Tomēr, kad šos abus beidzamos vārdus sviņja un Schwein salīdzinām, tad redzam, ka tie savā starpā gan saskan, jo tie sastāv no tiem pašiem skaņiem ar ļoti maziem pārgrozījumiem. Iesākumā s un sch (š) ir viens un tas pats skanis, jo īsteni šie ir tik izloksnes starpība. Augšvācu izloksnē vārdu sākumā priekš konsonanta vienkāršo s- izrunā kā š. Tātad Schwein pareizāki izrunājams kā citās izloksnēs, svein, un tā vācu un krievu vārdi stājas viens otram itin tuvu. Vācu vārds ir tikai saīsināts, jo vācu valodā galotnes ir atkritušas un vokals -i- paplašināts par -ei-.

Kad tālāk salīdzinām latīņu un grieķu vārdus, tad tur atrodam tādu pašu līdzību. Latīņu vārds skan sūs, grieķu hūs un blakus tam kā senāka forma sūs. Ka s pārvēršas par h, tā jau ir parasta parādība dažās valodās, sevišķi ģermāņu un arī grieķu un pat sanskritā. Caur ko šī pārmaiņa notikusies, no kam iespaidota, tas vēl nav izskaidrots. Līdzīgu parādību sastopam finnu valodās sevišķi senākā laikmetā, kuņā mūsu vārdi tur pārņemti un tanīs mūsu s jeb š pārvērties par h. Vaj nebūtu minētās valodās šī skaņu maiņa tā izskaidrojama, ka tur senlaikis notikusi maisīšanās ar finnu jeb tiem līdzīgām tautām? Grieķu vārdā -ū- skanis ir cēlies no senāka -u- caur pārskauņu. Tātad latīņu vārds sūs un grieķu hūs jeb sūs ir viens un tas pats vārds, tikai grieķu valodā tas sakropļots caur jaunāku izrunu.

Te nu redzam divas līdzības, slavu-ģermāņu un latīņu-grieķu. Bet salīdzināsim šās abas savā starpā un palūkosim, vaj tās nevar vienotrai tuvināt. Latīņu-grieķu vārds sūs ir īsāks, tāpēc liekas, ka tas būs pirmatnīgāks, nekā slavu ģermāņu vārds. Kad paņemam nost galotni -s, tad paliek saknes vārds su-, to pašu sakni atrodam, kad slavu un ģermāņu vārdam paņemam nost pagarinājuma sufiksu inj- jeb ein. Tad paliek kā sakne sv-, kas zināms ir tas pats, kā su-, jo u un v viens ar otru tā mainās, ka u stāv priekš konsonanta un v priekš vokala p. p. grūt un grūva, kļūt un kļūva, kaut un kāva etc.

Kad pameklējam pakal šim pagarināmajam sufiksam ein- jeb inj-, kas atrodas vācu un krievu vārdos, tad liekas, ka tam būs bijusi arī kāda nozīme, jo bez nozīmes neliks klāt sufiksu un nepārgrozīs vārdu to pagarinot, ja uz to nav nekādas vajadzības. Kāda nu šī nozīme varētu būt bijusi? Uz šo jautājumu dabūjam interesantu izskaidrojumu, kad pie šā salīdzinājuma pieņemam klāt kādu attiecīgu latviešu vārdu. Cūkas nosaukums mūsu valodā gan cits un nesaskan ar ģermāņu-slavu un latīņu-grieķu nosaukumu, bet mūsu vārds sivēns ar tiem pilnīgi saskan un tāpēc tas ir ļoti interesants liecinieks no senseniem laikiem, kas mūsu valodā uzglabājies. Senkultūras vēsturnieki jau arī domā, ka tādā ceļā šī kultūra sākusies, ka sagūstīto mežacūku gan nokāvuši, bet sivēnus audzinājuši. Tāpēc arī sivēnu nosaukums ir ļoti ievērojams — jo tas norāda tālu tālu atpakaļ sirmajā senatnē. Bet tas pierāda arī, ka senais kopīgais cūkas nosaukums, kas uzglabājies latīņu un grieķu valodā, proti sūs, arī mūsu valodā ir b i j i s, jo citādi nebūtu mums no tā atvasinātais vārds sivēns. Kā zināms, šā vārda vecākā forma ir s u v e n s, kas vēl rietuma Kurzemē top lietota. Vidusforma sūvens laikam vēl būs dzirdama Augškurzemē, tāpat kā no turieniešiem esmu dzirdējis: rūdens — rudens. No tā paša senā vārda ir atvasināts un vēl vispāri lietojams vārds s u ķ i s.

Tātad mūsu senais cūkas nosaukums ir bijis sūs jeb pilnīgā forma s u v s, no kuŗa kā deminutīvs ir atvasināts suvens. Tādi paši deminutīvi jeb p a m a z i n ā m i v ā r d i ir v ā c u S c h w e i n n o s e n ā k a s u v e i n un krievu svinja no senaka s u v i n j a. No tās pašas saknes suv ir arī vācu vārds Sau. Kādēļ gan mūsu pirmatnējais vārds suvs izzudis? Varbūt, tādēļ, ka tas tuvu saskan ar — zuvs; kas ir senāka forma no zivs. Valoda labprāt negrib uzturēt tuvu skanošus vārdus un cenšas skaņas un vārdus vairāk diferencēt, lai tie viens no otra labāk atšķirtos. Tādēļ viens no līdzīgi skanošiem vārdiem top atmests un tā vietā radīts jauns. Tā p. p. senais dēla nosaukums sūnus būs atmests tāpēc, kā tas skanēja gandrīz tāpat kā suns. Atmestā vārda vietā stājās cits, pa laikam kāds sinonims. Tā arī atmestās suvs vietā iestājas pie leišiem ķaule, pie latviešiem cūka. Varbūt tie ir senī sinonimi. Ķaule varbūt ir no tās pašas saknes kā kuilis.

Mūsu vārds cūka stāv acīm redzot sakarā ar zviedru vārdu suga, angļu sakšu sugu, varbūt arī ar afgāņu chug, senpersu hû, kurdu chu un sanskr. sūkara, kas tur nozīmē mež-kuili. Mūsu vārds cūka norāda uz senāku sakni ķu- ar sufiksu -ka. Varbūt, ka abas saknes, su un ķu- sensenos laikos bija paralēlas. Viņu pirmnozīme, protams, tagad vairs nav izzināma, jo mums trūkst pirmatnīga vārda, ar kuŗu to varētu vest sakarā.

Leišu valodā suvens ir izzudis un tai vietā jau no senu laiku ieviesies un līdz šim uzglabājies — p a r š a s, kuŗš saskan ar latīņu vārdu p o r c u s, kas tur nozīmē jaunu mājcūku. Tātad sūs no sākuma būs nozīmējusi mežcūku. Paršas leišu valodā ir ļoti sens nosaukums, jo tas pārgājis arī finnu valodā.

No visa augšāk izskaidrotā varam spriest, ka āriešu tautām cūkas gan bijušas pazīstamas jau sensenos laikos, bet mājās koptas tās būs tik pie sanskritiešu un irāniešu aiziešanas, kad pie eiropiešiem jau plašāki sāca attīstīties zemkopība. Daži šai ziņā augšminētos latīņu un leišu vārdus porcus un paršas, arī grieķu porkos, ved sakarā ar vācu Furche — vaga un domā, ka cūkas lietotas izsētos graudus iemīt vagās.

Āzis un kaza.

Interesants un pie visnenākajiem mājlopu nosaukumiem pieskaitāms ir arī āzis, tāpēc ka tas atrodas mūsu senākās radu valodās, proti pie senindiem, grieķiem un arī armeņiem. Turpretim kazas nosaukums tik tālu nesniedzas. Vistuvāk mūsu vārdam āzis stāv sanskrita vārds ā d z a s, leišu valodā tas vairāk ir pārgrozījies, jo tur gaṛais ā pārvēršas par gaṛo ō, tātad tur skan: ōžis. Interesanta ir grieķu vārdu forma aigs ģen. aigos. Tur parādās konsonants -g- mūsu z jeb ž un sanskrita dž vietā; tas pilnīgi saskan ar šo valodu īpatnībām, kā tas parādās arī citos vārdos. Tā par piem. mūsu vārds zināt saskan ar grieķu vārdu ginosko, mūsu zobš senāk zambš, leit. žambas — grieķu gomfos. Arī mūsu pašu valodā un salīdzinot ar leišu valodu redzama tāda pati konsonantu pārmaiņa, par piem. maz, senāka forma mağ, mağenīt, ko vēl tagad lietojam un sevišķi biblijas valodā sastopam; leit. gintaras, latv. dzintars un arī zītarš; leit. gīle latv. zīle — etc. Kad salīdzinām sanskrita, mūsu un grieķu āža nosaukumus, tad no visām trim vārdu formām varam izlobīt un rekonstruēt pirmatnējo formu. Jo nevienā no minētajām valodām nav pirmatnēja forma uzglabāta un grūti sacīt, kuŗa no viņām senāka, kuŗa jaunāka, jo vienai ir šai, otrai citā ziņā dodama priekšroka. Mūsu un sanskrita vārds: āzis un adzas gandrīzi vienādā vecumā uzskatāmi, tikai sanskrita vārdam -as būs jāuzskata kā pilnīgāka un tāpēc drusku senāka galotne nekā mūsu -is. Jo mūsu galotne -is ir sašaurinājums no senākā -as, par piem. tēvis, patēvis — senāk tēvas, kā redzams leišu valodā, arklis — senāk arklas etc. Galotne -is latviešu valodā ir tomēr senāka nekā vienkāršais -s. Mēs varam sacīt, kā -i- stāv senākā -a- vietā, bet vēl pareizāki, ka -i- stāv senāka -ja- vietā. Par piem. brālis ir saīsināts no senākā brāljas — brāļas, jo ģenitīva formā tas skaidri redzams: brāļa, tāpat arī citos kasos: brālam, brāli, brāļu etc. Vēl skaidrāki to redzam tādos vārdos, kuŗos atrodas konsonants, kas ar -j- nesavienojas p. p. gulbis, ģen. gulbja, gulbji, gulbju etc. No tā redzam, ka senā nōminātīva forma ir bijusi gulbjas un -ja- ir sašaurinājies par -i-. Tātad mūsu vārds āzis ir senāk bijis azjas.

Grieķu vārds aigs ir saīsināts un tāpēc jāuzskata par jaunāku formu jeb par sakropļojumu. Arī tas caur to ir sagrozīts, ka pirmā zilbē no galotnes ienācis iekšā -i- un caur to tā vairs nav uzglabājusies pirmatnējā veidā adz- jeb až- kā sanskritā un latviešu valodā. Tomēr citādā ziņā grieķu vārds ir interesants caur to, ka viņš uzglabājis vienu senāku skani, kas sanskritā un mūsu valodā ir pārgrozījies, tas ir konsonants -g-. Nōminātīva forma grieķu valodā ir saīsināta un g-skani tanī nemaz nav priekš galotnes -s dzirdams, bet ģenitīvā un citos kasos priekš vokāliem -g-skani atkal skaidri izceļas: nom. aigs (grieķiski īsti raksta aix), ģen. aigos, dat. aigi, ak. aiga etc. Mūsu skanis z jeb ž nav pirmatnīgs, bet cēlies no senāka g, kā jau augšāk pieminējām. Tāpat sanskrita dž-skani nav pirmatnīgs, bet cēlies no senāka g. Tātad grieķu vārds gan nōminātīvā sakropļots, bet citos kasos tas uzglabājis pilnīgāku formu un par visām lietām pirmatnīgo g-skani. Šai ziņā grieķu vārdam ir uzglabājusies viena senāka īpašība nekā mūsu un pat sanskrita vārda formai. Kā grieķu vārdam pirmā zilbē iespiedies vokals -i-, tā atkal ir jaunāka parādība. Šī parādība sastopama arī dažās mūsu izloksnēs, proti kā -i-, no gala zilbes pāriet iepriekšējā zilbē p. p. spanis — spainis, upīte — uipīte; pēc — peic, sēdies — seidies etc. Tātad grieķu vārds aigs — aigos cēlies no senāka agios — agjos jeb agjas. Šī nu tad būtu arī mūsu un sanskrita vārda pirmatnīgā forma, ko šitādā veidā varam rekonstruēt. No šās pirmformas — agjas izcēlies caur i- jeb -j- neskaņa grieķu vārds aigs — aigos, caur gi- pārvēršanos par dž sanskritā adžas un caur g- priekš -i- jeb j- pārvēršanos par z un -ja- sašaurināšanos par -is mūsu valodā. Leišu vārda forma ōžis ir jaunāka nekā latviešu forma āzis. Armeņu vārds aits ir vēl vairāk sakropļots nekā grieķu nōminātīva forma.

Citas tautas kā latīņi, ģermāņi un slāvi ir savu seno āža nosaukumu pazuļējuši un citus vārdus pieņēmuši: lat. caper (kaper) — capra, kas var būt ļoti sens nosaukums no capere ķert, gūt, tāpat kā pie mums govs un leišu karve abi ir ļoti seni nosaukumi no gūt un ķert atvasināti. Vācu vārds

Ziege arī var būt ļoti sens vārds no senākas formas dīge — dīke, kas saskan ar mūsu vārdu dīks, kriev. dīkij, mežonīgs, un norāda uz senākiem laikiem, kad kazas vēl bija meža lopī un vēl nebija pie mājām pieradinātas. Jeb šis nosaukums arī izsaka to kazu īpašību, ka tās palaistas no cilvēka apgādības ļoti ātri paliek mežonīgas. Slavi āža nosaukumu pazaudējuši un nav citu vārdu radījuši, bet no kazas atvasinājuši tā nosaukumu kozjol.

Ko gan āža nosaukuma sakne ag-, jeb agj- varētu nozīmēt, tas grūti būs izdibināms. Valodnieki domā, ka āža pirmnozīme būtu lekšana. Latīņu un grieķu valodā sakne ag nozīmē dzīt, vest un atvasinājumi kā agilis kustīgs, viegls žigls norāda uz tādu ātru kustību. No tās pašas saknes var būt atvasināts lat. agnus, jērs un mūsu vārds agrs.

Savāds ir mūsu k a z a s nosaukums, kas nemaz nesaskan ar āža vārdu. Tas sastopams tikai mūsu un krievu valodā un nav līdz šim izskaidrots. Arī leišu valodā tas nav atrodamšs. Tuvu stāv domāt, ka tas pie mums būtu pārņemts no krievu valodas, jo izplatīts tas ir arī pa citām krieviem radniecīgajām slavu valodām. Bet arī tur šā vārda etimoloģija ir tumša. Atvasināts tur ir no kazas vārda kožuch — kažoks, kas pie mums no krievu valodas pārņemts. Īpatnējs kazas nosaukums ir tik slavu un ģermāņu valodās (Ziege), no kuŗas atvasināts āža vārds kozjol un Ziegenbock. Citās valodās abi nosaukumi ir no tā paša vārda maskulīna un feminīna forma: lat. caper — capra, gr. aigs izšķīrāms tik ar mask. un ferm. artikulu, leišu valodā ožis — ožka. To ievērojot varētu domāt, ka mūsu valodā senāk kazai nav bijis savs īpatnējs nosaukums, bet apmēram tāds kā leišu valodā kas atvasināts no āža vārda. To visu ievērojot liekas, ka mūsu tagadējs nosaukums kaza varbūt pie mums pārņemts no krievu valodas un mūsu seno nosaukumu izskaudis.

Tomēr šām domām pretim stāv fakts, ka mūsu vārds kaza pārgājis finnu valodās ļoti senā laikā, t. i. priekš krievu un ģermāņu periodes, ko pierāda šā vārda senā forma kaha, kuŗa tur uzglabājusies un savādā varbūt arī senā nozīmē, proti alne jeb briede (briežu māte). Tāpēc grūti domājams, ka mūsu vārds kaza būtu no krieviem pārņemts, uz ko nebija nekāda iemesla. Nav mums jau arī no citiem mājlopiem un kultūrstādiem no turienes kādi pārņemti. Varētu būt kaza slaviem un baltiešiem sens kopīgs vārds, varbūt tas pat ir radniecīgs ar vācu vārdu Hase, senģerm. kasa. Senās nozīmes ar laiku varēja pārmainīties. Vietu vārdi: Kazdanga un Kazupe arī norāda, ka kaza ir mūsu pašu sensenais īpašums.

Sunis un gailis.

Par suni vēl netikām rakstījuši, ne tāpēc ka viņš pie cilvēku mājām būtu vēlāk pieradināts nekā citi iepriekš aprakstītie dzīvnieki. Par tiem tikai tādēļ papriekš rakstījām, ka tie pie pirmkultūras izcelšanās un vēlākās attīstības bija svarenāki nekā suns. Laika ziņā turpretim suns ir d a u d z a g r ā k pie cilvēka pieradinājies nekā citi māju kustoņi. To ievērojot sunim piekrtī pati pirmā vieta mājlopu starpā kā v i s e n ā k a j a m . Tas redzams arī no viņa stāvokļa, kādu viņš ieņem cilvēku māju dzīvē. Tas ir tā sakot tāds privilēģēts. Jo suns starp citiem mājlopiem cilvēkam stāv vistuvāk: viņš cilvēkam visur iet līdz, guļ viņa tuvumā, dabon pa kumosam no viņa galda un ēd atliekas no viņa ēdiena. Tāpēc suns arī ir visvairāk no cilvēka mācījies un ir inteligentākais no visiem kustoņiem. Viņš šo stāvokli arī uzticīgi un apzinīgi izlieto kā cilvēka draugs un aizstāvis pret svešiniekiem, kā varbūtējiem cilvēka naidniekiem un arī pret citiem kustoņiem, uz kuŗiem viņš rej un tos dzen no cilvēka nost.

Tad vēl jāievēro, ka suns kā cilvēka draugs un palīgs ir dažādus amatus iemācījies. Viņš ir māju sargs, gans, mednieks, ziemeļos arī ievērojams vezuma vilcējs, jaunākā laikā pat policists. To visu viņš nav ieguvis īsā laikā, bet tas ir sasniegts daudz gadu tūkstošos. Tātad suņa kultūrai attīstībai ir sava ilga sena vēsture, kas sniedzas atpakaļ varbūt līdz pat ledus laikmetam, kad mūsu suns vēl

atradās mežonīgā stāvoklī un bija zināma vilku suga. Jaunakmeņu laikmeta sākumā, kuŗu pieņem ap 10 tūkst. gadu pr. Kr., suns jau stāvējis sakarā ar cilvēku. Tas vērojams no atradumiem gliemežu ēdēju cilvēku atliekās Baltiešu jūras piekrastē.

Šai interesantā suņa senvēsturē nebūs bez intereses arī papētīt dažādus suņa nosaukumus mūsu āriešu radu valodās. Varbūt būs iespējams arī no tiem kaut ko novērot un caur tiem kādu skatu laist mūsu sen-sentēvu dzīvē. Sastatīsim vispirms šos nosaukumus kopā un salīdzināsim tos, caur ko izrādīsies, vaj tie ir līdzīgi t. i. no vienas saknes izskaidrojami, caur ko būtu pierādīts, ka senāriešu pirmtautai jau kopīgs suņa nosaukums ir bijis, kas vēlāk cilšu jeb tautu izloksnēs un vēlākās valodās dažādi tapis sagrozīts.

Suņa nosaukums sanskritā ir *śva* un *śuna*s, senpersu valodā *spa* un *sun*s, armēņu valodā *šun*, kriev. *sobaka*, leit. *šuo ģen. šuns* arī *šunis*, prūs. *sunis*, latv. *suns* un *sunis*, grieķ. *kūon*, ģen. *kūnos*, lat. *kanis*, *keltu*, vāc. *Hund*. Dažādi nu gan šie vārdi izskatās un izklausās, viens otrs pat pavisam savādi un svešādi, sevišķi senpersu vārds *spa* un krievu *sobaka*, bet lielākā daļa no tiem taču jau uz pirmā acu uzmetiena liekas būt radniecīga. Suņa nosaukums pieder pie tiem interesantiem vārdiem, kuŗos nošķirās āriešu tautas divās lielās šķirās proti austrumiešos un rietumiešos t. i. kuŗas to pašu vārdu izrunā ar *k-* jeb *s-* skaņu. Austrumāriešu valodās parādās *s-* bet rietumiešos *k-* skanis. Pie austrumiešiem pieder senindi, senpersi, armeņi, slavi un baltieši, pie rietumiešiem grieķi, latīņi, ģermāņi un ķelti. Jautājums būtu, kuŗš skanis ir pirmatnīgāks *k-* jeb *s* (š). Agrāk domāja, ka sanskrita valodā visas formas un visi skaņi būtu vecāki nekā citās āriešu valodās, tāpēc ka viņa atzīta kā visvecākā no šām valodām. Bet tagad atzīst, ka ir daži skaņi, kas citās āriešu valodās uzglabājušies senākā veidā nekā sanskritā. Tā tas ir arī ar *k-* un *s* (š) skani.

Austrumiešu t. i. sanskrita, senpersu un baltiešu suņa nosaukumi saskaņojami viegli. Sevišķi interesanti, ka sanskrita vārda īsaka forma *śva* t. i. šua pilnīgi saskan ar leišu īsāko formu *šuo* un tāpat garākā forma *šunas* (ģen.) ar leišu un mūsu formu *sunis*. Senpersu vārds *spa* arī ar to pilnīgi saskan, tikai -v- pārvērties par p-, kas senpersu valodā bieži notiekas, kā p. p. mūsu vārds *svēts* — leit. *šventas* — pers. *špentas*.

Savāds ir krievu suņa nosaukums *sobaka*, kas nemaz šē neder klāt un nemaz nesaskan ar citu austrumāriešu nedz ar rietumiešu vārdiem, bet liekas būt kāds svešs no citurienes aizņemts, varbūt pat no kādas neāriešu valodas. Tomēr arī šis ērmais vārds ir viegli izskaidrojams. Protams tas nav krievu nedz slavu vārds no seniem laikiem tāds uzglabājies un savādi izveidojies. Taču viņš no tās pašas saknes ir izcēlies. Krievi un citi slavi savu seno suņa nosaukumu ir pazaudējuši un pieņēmuši to no senpersiem. Jo *sobaka* ir izcēlies no persiešu vārda *spa-* ar deminutīvo sufiksu -ka t. i. *spaka*. No šāda vārda tad caur krievu izrunu ir izcēlies sakropļojums: *sobaka*.

Tāpat kā austrumiešu, tā arī rietumiešu valodās suņa nosaukums acīmredzot pilnīgi saskan. Jo grieķu vārds *kūon* ģen. *kūnos* ir līdzīgs latīņu vārdam *kanis*, un ģermāņu *Hund* un ķeltu *ku-* ir uzskatāmi kā sakropļojumi no senākas vārda formas *kunis*. Ķeltu valoda jau vispār ir ļoti sakropļota un visus savus senos sufiksus un galotnes pazaudējusi. Ģermāņu vārdam senākā *k-* vietā izveidojies *h-* un sufikss -d stāv senākā -t vietā. Arī šis sufikss ir saīsināts no senāka -it, kas līdzināms mūsu deminutīva sufiksam -itis. Tātad vācu vārds *Hund*, senāk *kunt*, vēl senāk *kunit* saskan ar mūsu vārdu *sunītis*.

Kāda nu būtu pieņemama par suņa nosaukuma pirmatnīgāko formu? Jeb papriekšu prasīsim, kāda uzskatāma par rietumiešu un kāda par austrumiešu pirmformu, no kuŗas viņu dažādie vārdi izveidojušies. Maza nesaskaņa ir starp grieķu un latīņu vārdu vokaliem: *kūon-kūnos* un *kanis*. Šē jāievēro, ka nevien ģermāņu vārdam *Hund*, bet arī ķeltu vārdā atrodas vokals -u-, tāpat arī visās austrumāriešu valodās uzglabājušies u- skaņa, tad latīņu vārdā *kanis* -a- ir atsevišķi izveidojies. Un tā kā grieķu valodā *ū* (y) agrāk tapis izrunāts kā -u-, tad jāpieņem, ka rietuma-āriešu saknes vārds

pirmatnīgi ir skanējis *k u n* no kuņa viegli izskaidrojas grieķu vārds *kūon* — kūnos, lat. *kanis*, ģerm. *Hund*, ķeltu *ku*.

Tāpat par austrumāriešu vārdā pirmformu varam pieņemt *š u n* jeb *s u n*, no kuņas vienkārši izskaidrojas sanskrita, persu un baltiešu valodu izveidojumi, kuņi tik daudz viens no otra neizšķīras kā rietumiešu vārdu formas.

II.

Savā pirmā apcerējumā caur valodu salīdzināšanu esam atraduši, ka suņa nosaukuma pirmforma austrumāriešu valodās bijusi *sun*, bet rietumiešu — *kun*. Ja nebūtu vēl daudz citi līdzīgi vārdi abēju tautu šķirās, kur tāpat *k u n* s skaņas mainās kā suņa nosaukumā, tad varētu šaubīties, vaj šuns un kuns ir tas pats vārds. Bet tā kā vesela rinda ir tādu vārdu, tad neviens cilvēks, kas daudz maz iepazīsies ar āriešu valodu salīdzināšanu, nešaubās, ka kuns un suns ir gan tas pats vārds, tikai jau senenos laikos dialektiski pārgrozīts un proti jau tad, kad mūsu pirmsenči senārieši vēl nebija sadalījušies atsevišķās tautās, bet vēl dzīvoja kopā. Kuņa vārda forma uzskatāma par pirmatnīgo: *šun*—*jeb kun*, par to valodnieki arī nešaubās. Saprotama lieta, ka suņa nosaukuma pirmatnīgākā forma ir *kun* —, jo no *k* — skaņa gan var izvērsties *s* — jeb *š*, bet ne otrādi *s* jeb *š* pārvērsties par *k*. To jau redzam savā pašu valodā, ka *k* ir nepastāvīgs skanis un pārvēršas par *ķ* un par *c*, citās valodās arī par *č* un vēlāk par *š*. Tā mūsu valodā tai pašā vārdā *k* pārvēršas par *c* p. p. vilks — vilciņš, pulks — pulciņš etc. Tāpat latīņu valodas *k* vēlāk jaunlatīņu laikā sāca izrunāt kā *c*, italieši to tagad izrunā kā *č*, bet franči jau kā *š* jeb *s*. P. p. latīņu *fascis* (kas nozīmē sainis, savienība) tapa izrunāts — *faskis*, jaunlatīņu laikā *fascis*, italieši to izrunā *fasčis*, no kuņa atvasināts *fascisti* t. i. savienībnieki, bet franči to izrunā *fasšisti*. Tātad *k* pārvēršanās skaņu rinda ir sāda *k*—*ķ*—*č* jeb *c*—*š*—*s*. Rietumiešu tautās šī *k* pārvēršanās par *c* un *s* notikusies jaunākā laikā un tikai pie romāņu ciltīm un arī pie angļiem t. i. kur bija latīņu valodas iespaids. Bet senos laikos tā izcēlusies tik austrumiešu izloksnēs, pie kuņām pieskaitāmas arī baltiešu valodas. Bet mūsu latviešu valoda tai ziņā sevišķi interesanta, uz ko jau senākos rakstos esmu uzrādījis, proti ka mums dažos vārdos uzglabājušās blakus jaunākām *s* — formām arī vēl senākās formas ar pirmatnīgo *k u n* pat vidus formas ar *c*. P. p. *a k m e n s* un *a s m e n s*, kas ir liecinieks no seniem akmens laikmetiem; *s i r p e* un *c i r p e* no cirpt leit. *k i r p t i*, *s a r m a* un *č a r m a* no senāka *ķ a r m a*. Sevišķi interesants šinī ziņā ir mūsu suņa nosaukums, jo tam blakus top lietots fēminins *k u ņ a*, kas taču ir no tā pašā vārda saknes. Tādu parādību mēs neatrodam nevienā citā valodā. Pat leišu valodā kuņas vārds vairs nav uzglabājies ar pirmatnējo *k* — skani. No tam varam vērot, ka baltiešu ciltis, sevišķi latvieši, senāriešu laikā būs atradušās pašā *c e n t r ā* starp rietumiešu un austrumiešu ciltīm, kur *k* — skaņa izrunāšana mainījās. „Kuņa ir senākās formas vārds, kas saskan ar rietumiešu valodām, „suns” atkal jaunāks pārgrozījums, kuņš saskan ar austrumiešu valodām. Kuņa caur *k* — skani ir senāks vārds nekā sanskrita *šva* un *šunas* un caur pirmatnējo vokalu —*u*— senāks par grieķu un latīņu vārdiem. Tātad mūsu vārda forma kuņa ir *v i s s e n ā k ā*, kas āriešu valodās uzglabājušies.

Jaunākā forma *sunis* izcēlusies no senāka maskulīna kuņas (*kunjas*). Še —*j*— iespaidojis *k u n* ar to sajaucies to mīkstinādams par *ķ*, kuņas (*ķunjas*) ar vēlāk sašaurinātu galotni *jas* — *is*: *ķunis*. Vēlāk *k* pārvērties par *č*: *čunis* un beidzot par *š* jeb *s*: *šunis* jeb *sunis*. Visas šīs vidus jeb pārejas formas zināms arī pie mums nav uzglabājušās, bet dažos vārdos kā augšāk uzrādīts, tās vēl blakus top lietotas.

Kāda nu varētu būt bijusi suņa jeb senā kuņa vārda pirmnozīme t. i. ko gan varētu būt nozīmējusi mūsu pirmsenču jeb senāriešu valodā vārda sakne *kun*? Protams ka te nevar būt runa par drošiem

pierādījumiem, bet tikai par lielāku jeb mazāku varbūtību. Kad meklējam āriešu valodu vārdu grāmatās attiecīgas saknes, tad tur nekādas noderīgas neatrodam, kas uz suņa īpašībām varētu zīmēties. Tik leišu valodā atrodas līdzīgi vārdi kunas, kas nozīmē miesu un kuna ar nozīmi maita. Tas gan varētu zīmīgs būt uz suņa īpašībām. Jo mums ir zināms, ka suns sensenos laikos ir bijis maitas ēdējs un cilvēku ēdienu atlieku notīrītājs. Tā viņš jau vēl mežonīgā kārtā būdams kā vilks jeb meža-suns cilvēku nometņu tuvumā ir uzturējies, turklāt nācis, lai ko ēst dabūtu, un pa nakti izdzisušā ugunskura vietā sildījies. Tā viņš mācījies, ka viņam no cilvēka nāk labums, un pats pamazām pie cilvēka pieradinājies.

Tomēr liekas, ka šī nozīme nebūs bijusi galvenā, pēc kuņas suns (kunis) no iesākuma tapis tā iesaukts. Jādomā, ka mūsu pirmsenči taču to būs ievērojuši kā suņa svarenāko īpašību, ka viņš r e j un caur to citus zvērus aizdzen. Caur to viņš cilvēkam tapa ļoti noderīgs un labprāt viņa mājā jeb nometnē pieturēts. Lai pašam būtu labums, viņš turējās pie cilvēka un aizsargāja to no citiem zvēriem un ienaidniekiem. Tā ir izcēlusies draudzība starp suni un cilvēku. Tāpēc jādomā, ka suņa (kuņa) pirmākā nozīme būs bijusi — r ē j ē j s. Bet skaņa „kun” īsti neizklausās pēc suņa riešanas. Suņa tāpat kā vispāri lopa neartikulēta balss skaņa gan nav tik noteikta, kā to ar cilvēkiem konsonantiem un vokāliem varētu skaidri un pareizi apzīmēt, tomēr viņa riešana skan vairāk pēc „vau” „vau” nekā pēc „kun” „kun” skaņas.

Bet te ir jāpieved kāds interesants pētnieku novērojums, ka suņa riešana ar laiku ir pārmainījusies, proti ka tā no iesākuma nav bijusi īsta riešana kā tagad, bet vairāk līdzīga vilka k a u k š a n a i. Tātad jādomā, ka viņš arī nebūs iesaukts par rējēju, par k a u c ē j u. Te nu latviešu un leišu valodā ir piederīgs un ļoti zīmīgs skaņu vārds kaukt, kāds citās valodās neatrodas, kas acīm redzot, cēlies no puskaukšanas un pusriešanas skaņu zīlēm: kau-kau, varbūt vēl pirmatnīgāki: koū koū jeb — kū.

Kad to ievērojam, tad varam izskaidrot savādo skaņu parādību, ka grieķu vārdam pēc celma vokala ū (senāk u) pieskan klāt otrs vokāls —o—: kuon un latīņu valodā no senāka kuon izcēlies kanis. Caur to izskaidrojas arī sanskrita šva jeb šua un leišu šuo. Ka šī hipoteze būs pareiza, to pastiprina šinī ziņā interesantais ķīniešu suņa nosaukums kau. Interesanti ir varbūt šē vēl piezīmēt, ka mazo sunēnu nosaukums daudz valodās saskan ar mūsu vārdu kucēns tā p. p. slav. kučika, alb. kutš, pers. kučak, oset. khuts, igauņu un votjaku valodā no mums pārgājis kuts, kuta vengru v. tutja, turku küçük. Kucēna vārds acīm redzot arī atvasināts no saknes ku, kas nozīmē kaušanu.

Kad tā pieņemam kaušanas skaņu par pašu pirmatnīgo suņa uosaukuma saknes vārdu, tad otras zilbes konsonants —n— būs uzlūkojams kā sufikss s, kas visās āriešu valodās top lietots darinātāja nozīmei p. p. pērkonis, leit. perkunas, klaidonis, ģībonis etc. Varbūt ķeltu vārds ku ir vispirmatnīgais suņa nosaukums bez sufiksa — n pielikšanas.

Dažam lasītājam varbūt šī vārda analīze būs bijusi garlaicīga. Bet tai ziņā viņa taču ir interesanta, ka caur to redzam, ka vislabāki no latviešu valodas pirmatnīgiem vārdiem un skaņām var izskaidrot kā citu mājlopu tā sevišķi suņa nosaukumu pirmnozīmi un caur to pierādīt, ka mūsu senči bijuši senāriešu centrā un līdz ar to mūsu senās kultūras galvenie cēlēji.

III.

Suņa nosaukumus salīdzinādami esam redzējuši, ka visās āriešu valodās tas pats senais vārds uzglabājies, tik katrā tautā pēc savas izloksnes tas savādi izveidojies. Tas pierāda, ka jau senārieši, kad tie vēl neizšķīrušies pie Baltiešu jūras dzīvoja, suni pazina un proti kā rējēju jeb kaucēju, par kādu viņš tapa izlietots sargājoties pret zvēriem un uzbrucējiem.

Šo savu uzdevumu kā māju sargs sunis jau sensenos laikos ir izpildījis divējādā ziņā, pirmkārt pret redzamiem un otrkārt pret neredzamiem uzbrucējiem. Caur to viņš ir iemantojies pie visām āriešu tautam lielu atzīšanu un cienīšanu, sevišķi pie senajiem persiešiem, kuŗi suni par svētu turēja, domādami, ka viņam ir augstākas spējas un vara nekā citiem radījumiem. Šitāds uzskats zināms dibinās uz savādu iedomu jeb māņu-ticību, kas senos laikos vispāri ir bijusi izplatīta un varbūt vēl tagad šur tur ir uzglabājusēs.

Agrākos laikos, kad vispāri dvēseļu kults pastāvēja, ļaudis ticēja, ka mirušo gari daudzkārt arī parādoties, tikai ne vienmēr un ne visiem. Bet to ticēja, ka sunis gan vienmēr garus varot redzēt. To ļaudis domāja no tam, ka sunim ir tik smalka spēja pēdas pazīt, cilvēkus pazīt, kas labs, kas ļauns, kuŗam viņš rej un kuŗam nē, ka viņš var novērot, kuŗš cilvēkam draugs un kuŗš ienaidnieks. Tad vēl ievēroja, ka sunis dažreiz rej, un kad paskatās, tad tur nekā nava. No tam domāja, ka tur taču laikam kam vajaga būt, tikai mēs to neredzam. Bet sunim sevišķa tāda augstāka spēja, ka viņš redz, ko mēs neredzam t. i. kādas garīgas būtnes. Šās garīgās būtnes senie cilvēki domāja tāpat divējādas, kā jau paši cilvēki ir, proti labas un ļaunas, draudzīgas un naidīgas.

Mirušo ļauno cilvēku garus domāja sevišķi pa nakti nākam, visādas kaites, sērgas un nelaيمي atnesam. Bet domāja arī, ka sunis tādus pa nakti redz un rej uz tiem, senāk vēl kaukdams, caur ko tie izbīstas un aizbēg. Caur to nu sunis ir tapis iecienīts droši vien jau pie mūsu pirmsenčiem, senāriešiem, kā jau augšāk aizrādīts, citādi šī māņticība nebūtu izskaidrojama kā visu āriešu tautu īpašums. Tā p. p. to atrodam arī pie senajiem grieķiem Homēra laikā t. i. vairāk nekā 1000 g. pr. Kr., kur šis slavenais dzejnieks saka, ka suns pie ugunskura kā mājas sargs redz ļaunos garus, kas naktī pa tumsu lien ar ļaunu nodomu, un tos caur savu riešanu aizbaida. Bet kad labie gari nāk, sevišķi mirušie senči, kuŗus cilvēki ar savām vājām acīm neredz, arī tos sunis redz un kā labus draudzīgus garus, kā labu un svētību nesošus pazīst. Uz tiem viņš nerej, bet izrāda savu prieku jeb cienību.

Tā Odisejā stāsta, ka Palada Atene cilvēkiem neredzot parādās Itakā. Ne Odiseus ne viņa dēls Telemachs kaut ko mana no viņas rādīšanās:

„Jo nevis visiem redzot tie laimīgi parādās dievi.
Suņi tik redzēja to un nerēja, pāri bet skrēja
Smilkstot un drebot priekš tās, uz sētas otraju malu”.

Dažos apgabalos vēl tagad pastāv māņu-ticība, kad sunis naktī kauc un nekas tur nav redzams, tad uz to pusi, kur sunis kaukdams skatās, kāds cilvēks mirst. To ļaudis izskaidro tā, ka sunis tur redz kādu garu kā nāves nesēju un grib tam cilvēkam to ziņot.

Senpersiešu likumgrāmatā otrā gadu tūkstoī pr. Kr. izsacīts, ka caur suņa gudrību pastāv pasaule, jo caur viņa modrību un balsi ļaunums top iznīcināts, viņš palīdz ļaunos garus uzvarēt, kas cilvēkus un lopus samaitā.

Tā kā sunis senāriešu laikmetā vispirms Baltiešu jūras piekrastē pie cilvēka pieradinājies, tad būtu interesanti mūsu baltiešu suņu sugu novērot un izkopt, jo var domāt, ka tā būs pirmatnīga, tipiska un savā ziņā ievērojama. —

Gailis. Gaiļa nosaukumi ir ļoti dažādi, var sacīt, gandrīz pēc katras tautas savādi: grieķ. αλεκτορ, lat. gallus, vāc. Hahn, kriev. петух, latv. gailis, leit. gaidis. No tam spriež, ka gailis nepieder pie senāriešu kopīgas mantas un nav mūsu senajiem senčiem pirmlaikos bijis piederīgs, bet tik vēlāk āriešu tautām ticis pazīstams, kad tās jau bijušas izšķīrušās. Tāpēc katra tauta tam devusi savu atsevišķu nosaukumu. Tāpat spriež, ka senāriešu pirmsdzimtenē Eiropā t. i. Baltiešu jūras tuvumā, tāds meža putnis nav dzīvojis, no kuŗa mūsu senie senči varēja māju vistas izaudzināt. Tā kā meža vistas atrod Indijā, tad domā, ka tur tās vispirms pie mājām pieradinātas un

no turienes uz citurieni izplatījušās. No seniem rakstiem un pieminēkliem redzams, ka ne senie grieķi no semīti, ne ēģiptieši gaili un vistu nav pazinuši. Visā žīdu biblijā pirms Kristus tās nekur nav pieminētas. Tik Jaunā Derībā tās nāk priekšā. Cik zināms, vistas no persiešiem pārnākušas uz Grieķiju ap 6. g. s. pr. Kr. un tālāk izplatījušās pie romiešiem, pie kuŗiem tās nāca lielā cieņā kā nākamības noteicējas. Svētās vistas būrī vienādi līdz veda kaŗā, lai no viņu ēšanas izzinātu, kad laimīgu kauju iesākt, kad nogaidīt.

Kad augšminētos gaiļa nosaukumus salīdzinām, tad tomēr tik daudz saskaņu starp tiem atrodam, ka baltiešu, slavu un ģermāņu vārdu nozīme ir viena un tā pati — proti dziedātājs. Mūsu vārds gailis ir jaunāka forma no gaidis, kā to redzam leišu valodā. Pie mums tāpat kā latīņu valodā, senākais d- dažos vārdos pārvērties par l-. Vārda senā sakne ir gaid-, kuŗa pārvērtusies jaunākā formā gied-, kas tagad top lietota leišu valodā vārdam dziedoti un mūsu valodā dziedāt. Tāad gaidis — gailis ir dziedātājs. To pašu apzīmē krievu vārds pietuch, kas atvasināts no pietj — dziedāt. Vācu vārdu Hahn un vispāri ģermāņu valodu hani ved sakarā ar latīņu vārdu kano — dziedāt.

Grieķu nosaukums alektor atvasināts no alekso, atgaiņāt, kas apzīmē gaili kā atgaiņātāju pret ļauniem gariem tāpat kā suni. Kā tāds arī gailis tapis iecienīts, kā Indijā un Persijā, tā ar pie grieķiem un visām citām āriešu tautām. Gailis ir gaismas saucējs un no viņa dziedāšanas ļaunie tumsības gari bēg tāpat kā no suņa riešanas. Arī pie senajiem latviešiem gailis ir bijis cienīts kā svēts putnis un tapis Ūsiņam ziedots pavasara svētkos.

Savāda saskaņa parādās starp senpersiešu gaiļa nosaukumu karkha un ķeltu vārdu kerk, kas to pašu nozīmē. Tas norāda uz kopīgu īpašumu. Tāpat arīgi saskan latīņu vārds gallus, kas līdz šim vēl nav izskaidrots, ar mūsu vārdu gailis. Tā jau var gan būt tik nejauša saskaņa, bet var tai būt arī sakars, jo kā jau augšāk minēts, latīņu valodā arī dažkārt d- pārvēršas par l- p. p. filius no senāka fidius. Ja tāds sakars še būtu pierādāms, tad no tā varētu pieņemt, ka gailim varētu būt sava pirmdzimtene arī pie mums Eiropā neatkarīgi no Āzijas.

Ka gailis ir bijis gaismas saucējs un sargs pret ļauniem gariem jau sen pirms Kristus piedzimšanas Indijā un Persijā, tad jādoma, kas tas vēlāk kā gaismas simbols ir pārņemts no turienes kristīgā ticībā. Ar to stāv sakarā ieradums, ka uz daudz senlaiku baznīcām gailis kā tāds gaismas simbols ir likts uz torņa. Še nav nekāds sakars ar apustuli Pēteri, bet tikai ar minētiem senlaiku uzskatiem par gaili.

Z o s s u n p ī l e.

Zoss un pīles nosaukumi ir visām āriešu tautām kopīgi un caur to tie liecina, ka šie mājputni no mūsu senčiem ir pirmāk kultūrā ņemti, nekā vistas. Kuŗā laikā tas būs noticies, vaj jau senāriešu pirmdzimtenē jeb vēlāk, kad tautas bija izšķīrušās, tas droši nav nosakāms. Tas pats nosaukums jau ir kā māju tā arī meža zosij un pīlei. Ja māju zosij un pīlei būtu cits nosaukums un arī tas būtu āriešu tautām kopīgs, kā p. p. govs no gūt t. i. ko ieguvuši, tad varētu to ņemt par pierādījumu, ka mūsu pirmsenči jau kopā dzīvodami šos māju-putnus būtu audzinājuši. Bet tagad viņu kopīgie nosaukumi tik to pierāda, ka senārieši šos putnus protams vispirms kā meža iemītņiekus pazinuši, tos savā pirmāriešu valodā ar kopīgu vārdu nosaukuši un vēlāk, kad viņi tos mājās audzinājuši, arī turpmāk ar to pašu vārdu ir saukuši. Tā tie nosaukumi vēl līdz šim laikam uzglabājušies.

Daži pētnieki domā, ka zosis un pīles, kā ūdens-putni un sava ilgāka perējamā laika dēļ, varēja tik vēlākā laikmetā tapt audzināti cilvēku mājās, kad tie no lopkopības bija pārgājuši uz zemkopību un jau bija nodibinājuši pastāvīgas māju vietas kāda ūdens tuvumā, jo bieži dzīves vietas mainot šādus putnus nevarēja tā līdzī vadāt kā māju kustoņus. Bet no līdzšinējiem apcerējumiem esam

mācījušies, ka senārieši vēl kopā dzīvodami nebūt nav nomadi bijuši kā āziāti, bet jau ir zemkopību pazinuši un pirmās divi labības miežus un pūrus varbūt ir zirņus audzinājuši. Tātad viņiem jau arī savas pastāvīgas mājvietas bijušas un viņi varējuši arī mājputnus audzināt. Kā zosis un pīles ir ūdens-putni, tas arī tam nemaz pretim nerunā, jo mājas pa laikam dibināja kāda ūdens tuvumā, kas nevien putniem, bet galvenām kārtām pašiem cilvēkiem un lopiem bija vajadzīgs.

To ievērojot var pieņemt, ka mūsu senārieši jau līdz ar mājlopu audzināšanu drīz vien būs ieaudzinājuši arī māju putnus, zosis un pīles. Tas viņiem jau nemaz nenācās grūtāki kā meža lopus gūstīt un mājās pieradināt. Puisēni jau uzmeklēja ligzdas un pārnesa mazos zoslēnus un pīlēnus, kuņģiem vēlāk lielākiem paaugušiem spārnu spalvas ielauza jeb apgrieza, lai tie nevarētu aizlaisties projām.

Zināma lieta, kamēr meža putnu bija daudz un tos viegli varēja medīt, mūsu senčiem nebija tādas vajadzības tos mājās audzināt. Bet tas pats jāsaka par meža lopiem. Tomēr sava interese bija medīt un sava interese bija lopus un putnus arī mājās turēt. Tātad nav nekāda īsta pamata spriest, ka māju putni būtu daudz vēlāk ieaudzināti, nekā māju lopi. Ir gadījumi novēroti, ka meža zosis mājās ieaudzinātas gan aizlaižas rudenī uz dienvidiem, bet pavasarī atgriežas mājās atpakaļ.

Še klāt vēl jāievēro, ka zosis un pīles dabā visvairāk pa Viduseiropu līdz Skandināvijai dzīvo un tik pa ziemas laiku dodas uz dienvidiem, tad taisni tas jau bija mūsu senāriešu pirmdzimtenes apgabals, kur tie šos meža-putnus ikdienas sastapa un tā viņus jau no pirmslaikiem varēja gūstīt un mājās audzināt. Tātad jebšu trūkst pierādījumu par, tad atkal no otras puses nav īstu iemeslu pret zoss un pīles ieaudzināšanu kā mājputnus senāriešu laikā.

Sastatīsim nu kopā un apcerēsim viņu nosaukumus āriešu valodās, varbūt varēsim no tiem kaut ko interesantu novērot.

1. **Z o s s n o s a u k u m i**: Sanskritā: hansas-hansi, liet. žansis, prūs. zansi, latv. zoss, ģerm. Gans, slav. gansi, kr. gušj, ķelt. gōs, lat. anser, gr. chēn senāk chan ģenit. chenos (chanos). Tuvāk stāv sanskrita un baltiešu vārdi, pie kam jāatzīst leišu formu kā senāko. Sanskrita vārdā h- cēlies no senāka ž jeb z, latviešu vārdā diftongs o (uo) izcēlies no senāka -an- tāpat kā roka no ranka, protu no prantu etc. Ļoti uzkrītoši, ka slavu vārdā iesākuma burts ir g, kur vajadzēja z būt, tāpat kā pie mums. Tāpēc daži valodnieki domā, ka slavi zoss nosaukumu pārņēmuši no ģermāņiem. Bet var arī pielaist izņēmumu, kur slavu valodā pirmatnīgais g kāda iemesla dēļ nepārgāja z- skaņā, bet savu pirmskaņu uzglabāja. Grieķu vārds chēn (chān) un latīņu anser ir sakropļoti. Grieķu vārdā chēn (chān) pirmatnējs saknes skanis laikam gh, pamīkstināts par ch un sufikss -s atkritis; latīņu vārdam anser šis senais iesākuma skanis pavisam atkritis, galotne -er varbūt sakropļota no senākā -is.

No šā valodu salīdzinājuma varam spriest, ka grieķu un latīņu vārdi sakropļoti tāpēc, ka viņi attālinājušies no senāriešu pirmdzimtenes un dienvidos ar citām tautām maisījušies. Var būt, ka tie aiziedami mājputnus nav līdz ņēmuši, caur ko arī viņu pirmatnējs nosaukums viņiem neuzturējās tik pareizā pirmatnīgā formā.

Tad vēl interesanti ievērot, ka mūsu baltiešu zoss nosaukums pārņemts finnu valodās, kas noticies ļoti senos laikos, kad finni mūsu s- skaņus savos pieņemtos vārdos pārvērtā par h- skani. Tā arī mūsu zoss nosaukums, kas leišu valodā uzglabājies vēl savā senā formā „žansis”, finnu valodās skan: hanhi.

To ievērojot jādomā, ka zosis kā māju putni no mūsu sensenčiem ieaudzinātas jau sirmā senatnē.

P ī l e s n o s a u k u m i. Sastatīsim kopā pīles nosaukumus, kādi tie sastopami mūsu radniecīgās āriešu valodās. Sanskritā: āti no senākas formas anti, leišu valodā: antis, vāc. Ente, slav. anty no tā kriev. utka (senāk antka), lat. anas ģen. anatis grieķ. nēssa latv. pīle.

Kā redzams, lielākā daļa vārdu saskan, tikai grieķu vārds ir sakropļots un mūsu vārds pīle ir savāds, kas ar citiem nestāv nekādā sakarā. Vissenākā forma parādās atkal leišu vārdā antis, kuŗš

ir pirmatnīgāks nekā sanskrita āti, jo sanskrita vārdam ir nazālais -n- izkritis, kas leišu valodā uzglabājies. Tāpat tas uzglabājies latīņu vārdā anas no senāka anats ģen. anatis ar -a-pieskaņu. Senvācu valodā atrodas -u- pieskaņa: anut, jaunvācu valodā iesākuma a- sašaurināts par e-: Ente. Slavu valodās nazālais -n- ir vāji uzturējies un vēlāk izkritis, pie tam a-skaņu par -u- pārvērsdams. Visvairāk sakropļots ir grieķu vārds: nēssa no senāka nētja, vēl senāka anatia, kas līdzīgs bijis latīņu vārdam.

Latvieši ir seno kopīgo pīles nosaukumu pazaudējuši, kuŗam mūsu valodā vajadzēja skanēt ots. Tā vietā ieviesies vēlāks vārds pīle. Arī leišu valodā šis vēlākais vārds atrodas, bet tikai Mēmeles apgabalā, kur senāk latvieši dzīvoja, tādēļ tas tur laikam no latviešiem būs pieņemts. Tomēr pīle nav uzskatāms par visai jaunu vārdu, jo latvieši tur dzīvojuši senos laikos. Pīle būs bijis sinonīms no antis jeb ots, tāpat kā leišiem karva sinonīms no govs.

Ko gan zoss un pīles (antis) nosaukumi pirmlaikos nozīmējuši? Liekas, ka tie būs bijuši skaņu saucieni, tāpat kā to ievērojam pie suņa nosaukuma. Zoss sauciens ir gan: ani, bet laikam no iesākuma bijis ga(n) jeb gha(n). Varbūt pirmā laikā zosis un pīles kopīgi ar tādu saucienu apzīmēja. Vēlāk izšķīra un vienus sauca: gan, otru ar saīsināto vārdu: an. Latīņiem palikusies saīsinātā sakne priekš abiem nosaukumiem a n s e r un anas. Latviešu un arī leišu valodā uzglabājies pīles sauciens pil—pil, kas pirmā laikā būs zīmējies uz m a z a j i e m pīlēm, kuŗi tam līdzīgu skaņu izdod. Vēlāk tas būs pārnests uz dižākajām pīlēm un tā šis vārds pirmāko nosaukumu anti jeb oti izskaidis.

Pie šiem skaņu saucieniem ir mums atvasināti vārdi gāgans jeb gāgars, kas apzīmē tiklab zosi kā arī pīli, gāga vairāk pīli, bet arī zosi, gāgat kā zosis brēkt.

Ja šās manas domas ir pareizas, proti ka zoss un pīles nosaukumi cēlušies pēc šo mājputnu skaņām, tad tas pastiprinātu to otro varbūtību jeb laikamību, ka šie putni jau no mūsu pirmsenčiem mājās ieaudzināti, jo tur vairāk viņu saucieni atskanēja un cilvēkus pamudināja šos putnus pie viņu skaņām iesaukt.

Bite un medus.

I.

Apbrīnojami gudrās un darbīgās bites ar savu skaisto saldo produktu, medu, ir jau sensenos laikos bijušas pazīstamas un proti nevien senlatviešiem jeb baltiešiem, bet jau arī senāriešiem, kad tie vēl nebija izšķīrušies, bet dzīvoja kopā kā viena tauta. To varam pierādīt caur to, ka salīdzinām āriešu radu valodas, kuŗās attiecīgie nosaukumi uzglabājušies.

Protams, ka abi nosaukumi, bite un medus, sader kopā un vajadzētu tāpēc tiem abiem arī kopā mūsu āriešu radu valodās būt atrodamiem. Tomēr tas tā nava. Medus gan uzglabājies no pirmlaikiem visās āriešu valodās, bet senais bites nosaukums liekas būt aizmirsts, jeb teiksim, nevar vairs izzināt, kāds tas no iesākuma pie pirmāriešu tautas bijis. Še divas varbūtības iespējamās. Varbūt, ka senais nosaukums pavisam izzudis, jo kopīgs vārds, kā medus, tagadējo āriešu tautu valodās vairs neatrodas, kāds protams no iesākuma tam tāpat būs bijis, kā medus. Jeb var arī būt, ka viens no tagadējiem nosaukumiem, kuŗus lieto mūsu radniecīgās tautas, atzīstams par tādu, kas uzglabājies no pirmlaikiem. Jo ar bites nosaukumu varēja tāpat notikties, kā par piem. ar seno miežu nosaukumu (jvas), kas uzglabājies tik leišu un sanskrita valodā, bet citas āriešu tautas šo pirmvārdu pazaudējušas un pieņēmušas daždažādus nosaukumus, kas viens ar otru nemaz nesaskan.

Salīdzināsim šo dažādu tautu vārdus, ar kuŗiem tās nosauc biti un medu. Vispirms iepazīsimies ar medus nosaukumu, jo tas ir visām mūsu radu tautām kopīgs senlaiku uzglabāts mantojums un ir tāpēc sevišķi interesants. Vēl jo interesantāks tas būs, kad mēģināsim pameklēt, kuŗas tautas vārds

būs uzglabājis senāku pirmatnīgāku formu. Varbūt varēsīm ar lielāku jeb mazāku varbūtību novērot šā nosaukuma pirmnozīmi.

Vispirms interesanti ir novērot, ka mūsu latviešu vārds medus pilnīgi burtiski saskan ar l e i š u un tāpat ar s e n p r ū š u (mado) vārdu — m e d u s. Tātad visās trijās baltiešu valodās tas ir vienāds. Tas jau norāda, ka šī vārda forma ir lietota no mūsu senčiem, senbaltiešiem, kad tie vēl nebija nodalījušies.

Tuvu mūsu baltiešu vārdam medus stāv arī krievu vārds mjod, kas ir sakropļojums no m e d- un no senāka slavu vārda m e d u. Šim vārdam ir tikai atkritusi senā nōminātīva galotne -s, kas slavu tautām ir pazudusi. Citādi baltiešu vārda forma medus un slavu medu — pilnīgi saskan.

Turpmākā radniecībā ar mūsu vārda formu stāv s a n s k r i t a vārds: m a d u (s), tāpat skan arī senpersiešu medus nosaukums. Kā redzams, starpība starp mūsu un sanskrita vārda formu pastāv pirmās zilbes vokala ziņā, kur sanskrita vārdā parādās -a- bet mūsu vārdā -e-. Kuŗš vokals no tiem ir pirmatnīgākais un kuŗa vārda forma uzskatāma par senāku, mūsu jeb sanskrita? Agrāk domāja, ka vokals -a- būtu bijis vispirmākais skanis un -e- un citi vokali jaunāki, kas vēlāk izcēlušies jeb no -a- attīstījušies. To vēroja no latīņu valodas, kur daudz vārdiem pirmatnīgā formā parādās vokals -a- un atvasinātos vārdos -e- un -i-. Par piem. ago — dzīt, ēgi (preteritā), abigo aizdzīt un tā daudz vārdi. To pašu ievērojam arī latviešu valodā. Mūsu vārds dzīt senāk dzinti un dzenu ir atvasināms no saknes gan-, no kuŗas mums ir vārds ganīt un gans.

Sanskritā nu parādās vokals -a- ļoti daudz tāpat kā latviešu valodā un tā kā sanskrits ir no mūsu āriešu valodām vissenākā, tad agrāk domāja, ka visas šās valodas formas un skaņas arī pieņemamas par vissenākām. Tā domāja arī, ka medus nosaukums sanskritā uzglabājies savā pirmatnējā formā: madu(s) un citu āriešu valodu šā vārdā formas ir jaunākas. Bet ar laiku salīdzināmā valodniecībā izcēlies cits uzskats. Tagad atzīst, ka vokals -a- nav tā šabloniski visās sanskrita vārdu formās jāatzīst par pirmatnīgu, no kuŗa citu valodu vārdi ar e- jeb o vokalu būtu jāuzskata kā jaunāki izveidojumi. Tagad atzīts, ka e un o un citi vokali ir tikpat pirmatnīgi un senī, kā a. Dažos vārdos ir a pirmatnīgs un citos vārdos e jeb o. Tā latviešu valodā daudz vārdos -e- ir pirmatnīgāks p. p. vest, vedu papriekšu bijis un no tā atvasināts vadīt, vadāt, vadu, nest papriekšu bijis un no tā atvasināts nasta, papriekšu bijis vārds vest, vezu, vezums un no tā atvasināts vazāt etc.

To ievērojot jānāk pie pārliecības, ka sanskrita vārdā, „madu(s)” -a- nebūs vis pirmatnīgāks par -e- vokalu mūsu vārdā „medus” bet gan otrādi -e- šinī vārdā būs pirmatnīgāks skanis, no kuŗa sanskrita valodā vēlāk izveidojies -a-. Tātad arī mūsu latviešu un leišu vārds medu ir senāks par sanskrita vārdu madu(s) un līdz ar to jāatzīst par vissenāko šā vārdā formu visās āriešu valodās t. i. šis vārds mūsu valodā tādā formā ir uzglabājies, kā to senārieši izrunājuši. Arī mūsu vārdā galotne -us ir interesanta, jo arī tā uzglabājusies pirmatnīgā veidā. Sanskritā gan arī viņa ir tā pati, bet tur s tik vāji izrunājams, tā ka to gandrīz nevar sadzirdēt un gandrīz līdzinās h- skaņai. Varbūt medus vārdam no sākuma bijusi neutra forma -e-.

Ka medus nosaukums ir pirmatnīgs, to varam arī pastiprināt salīdzinot citu āriešu tautu vārdus, kuŗos tas pats ir uzglabājies. Grieķu vārds ir gan sakropļojies caur to, kā konsonants -d- jeb -dh- ir pacietināts par -th-, bet vokals -e- nav pārgrozīts un tā šis vārds viņu valodā skan: methū ar nozīmi vīns. Interesants pie tam ir seno trāķiešu jeb skutu medus nosaukums, ko mums grieķu rakstnieki uzglabājuši, kuŗš skan līdzīgi mūsu vārdam proti „medos”. Kā redzams, tas no mūsu vārda izšķīrās tik caur savu galotni -os. Te nu varētu domāt, ka šī skutu vārda galotne varētu būt senāka nekā mūsējā, jo mūsu valodā sevišķi galotnēs, kā arī leišu un sanskrita valodā, senais vokals -o- pārvērties par -a-. Bet taisni šis pārgrozījums pierāda, ka mūsu vārdā pirmatnējā galotne nav bijusi -os, bet -us, jo citādi tā būtu pārgrozījusies par -as un mūsu vārds neskanētu vis medus, bet leišu valodā medas, latviski saīsināts tagad medš un sanskritā mada(s). Ka grieķu rakstnieki pieved skutu vārdu medos ar galotni -os, tas noticies tādēļ, ka grieķu valodā senais vokals -u- pārvērties par ū,

jaunākā veidā ū-skaņa attīstījusies par diftongu ou, kas gaŗi izrunājams. Tā īso -u skaņu skutu vārdā grieķu rakstnieki labāki nezināja uzrakstīt, kā ar tuvāko tam līdzīgo skaņu -o-: medos.

No šā piemēra kā arī no dažiem citiem var vērot, ka trāķiešu un skutu tautas runājušas tādu valodu, kas vairāk līdzinājusies baltiešu valodām un tās būs laikam jāuzskata kā vidējas tautas starp baltiešiem un slaviem. Jo arī slavu vārdam bijusi senā galotne -us, tik -s atkritis un palicies medu. Tas redzams vēl no lāča nosaukuma krievu valodā: medvedj no senāka medu-edj t. i. med-ēdis.

II.

Vācu valodā gan medu tagad nosauc ar vārdu Honig, tā ka liekas, it kā viņiem senais nosaukums būtu pazudis. Bet tomēr viņiem tas ir gan uzglabājies, tikai tāpat kā grieķu valodā, ar modificētu nozīmi. Viņu valodas sakropļotā formā tas skan *M e t h* un nozīmē, tāpat kā pie grieķiem, medus dzērienu jeb vīnu. Tas izskaidrojams caur to, ka pirmā laikā medu un medus dzērienu nosauca ar to pašu vārdu, kā to redzam nevien krievu valodā, bet arī sanskritā. Tas pats bijis arī pie mūsu baltiešu tautām. Tagad gan leišu valodā izšķir medus dzērienu no medus, bet tas ir acīm redzot jaunākā laikā noticies, kad baltiešu tautas jau bija nodalījušās. Jo jaunais medvīna nosaukums ir no medus vārda atvasināts jeb sagrozīts un skan *m i d u s*. Tāpat arī latvieši vēlākā laikā liekas no medus vārda darījuši sevišķu nosaukumu medvīnam, lai to labāki no medus izšķirtu. Kādus 30—40 gadus atpakaļ Talsu apgabalā no kāda 80 gadu veca vīra esmu dzirdējis, kā medvīnu darījuši, pie kam viņš to no medus izšķirdams sauca — medis. Arī sanskritā medvīna nosaukumam ir cita galotne — mada. Vāciešiem šī izšķirība nav bijusi attīstīta no paša medus nosaukuma, bet viņi centušies to panākt citu vārdu pieņemdami. Bet nu tie darījuši otrādi, viņi nav atstājuši medum savu pirmatnējo vārdu *Meth*, kā citas āriešu tautas to uzglabājušas, bet piepaturējuši to medvīna nosaukumam, ko viņi laikam tāpat kā grieķi vairāk būs lietojuši nekā pašu medu. Caur to varbūt izskaidrojas, ka viņi medum devuši pavisam citu nosaukumu. Vārds *Meth* ir vēl vairāk sakropļots nekā grieķu vārds, jo tam ir visa senā galotne —us atkritusi, tāpat kā krievu vārdam, un bez tam tāpat kā grieķu valodā senais mīkstaiss *d*— jeb *dh* pacietinājies par *t*—.

Arī latīņu medus nosaukums ir sakropļots: senā galotne — us atkritusi un no palikušās saknes *med-* vēl —*d*— pārvērties par *l*—, kas netik latīņu valodā vēl pie dažiem citiem vārdiem noticies (p. p. *fidius* — *filius*), bet parādās arī mūsu valodā (p. p. *leit. gaidis* — *latv. gailis*, *latīn. gav(i)deo* — *latv. gaviļēja*). Tā sakropļots medus nosaukums latīņu valodā skan: *mel*, senāk *med*. Grieķu valodā atrodas tai līdzīgi sakropļota vārda forma, *meli*, ar nozīmi medus, izšķīrot to no *methū*, vīna.

Še vēl jāpiezīmē, ka ugro-finnu tautas medus nosaukumu no mums pārņēmušas. . . Tomsens, lielais dāņu valodnieks, domā, ka tas laikam noticies ļoti sensenos laikos un proti ne no vienas jeb otras āriešu tautas, bet no āriešu pirmtautas, kad tā vēl nebija izšķīrusies. Tas būtu interesants novērojums par āriešu tautu pirmdzimteni, kas būs meklējama ugro-finnu un baltiešu tautu apgabalos. Somu valodā medu sauc *mesi* no senāka *meti*, kur pirmatnējs —*d*— pacietināts par *t*— tāpat kā grieķu un ģermāņu valodās. Mordvīnu vārdā *med-* šis pirmatnējs — *d*— vēl uzglabājies. Vengru valodā tas pārvērties par *z*: *mez*.

Kad nu tā mūsu baltiešu valodās uzglabājusies medus nosaukuma visnenākā pirmatnīgākā forma, *p i r m a t n ģ ā k a p a t n e k ā s a n s k r i t ā*, tad tas ir vienalga, kā Tomsens saka, ka ugro-finnu tautas to pārņēmušas no āriešu pirmtautas jeb no senajiem baltiešiem, kuŗi dzīvoja viņu kaimiņos.

Bet nu pamēģināsim to vēl pastiprināt pataujādami, izdibināt medus nosaukuma pirmnozīmi. Kad citās valodās pēc tās meklējam, tad tur nekādas attiecīgas saknes nevaram atrast, no kuŗas varētu to atvasināt jeb ar to kaut kādi sakarā vest. Bet mūsu t. i. latviešu un leišu valodā atrodas

vārds, kas nevien ar medus nosaukumu saskan, bet norāda arī uz pirmlaiku bišu atrašanu un medus iegūšanu.

Leišu valodā atrodams vārds — m e d i s, kas nozīmē koku. Arī mūsu valodā tas atrodas tik drusku pārgrozījies un pieņēmis plašāku nozīmi, tas ir mūsu vārds — mežs. Abi vārdi ir saīsinājumi no senāka medjas. Leišu valodā —ja— nōminātīvā saīsināts par —i—, mūsu valodā nōminātīvā senais —a— izkritis un dj- sajaucies par —ž—, tāpat no briedis ģen. brieža, balodis — ģen. baloža, tā arī no senā medis ģen. meža, agrāk medja. Tātad medus pirmnozīme liekas bijusi koka jeb meža ieguvums. Koka vietā vēlāk pieņemts mūsu valodā — d r a v a leit. dravis un medus paturēja tā saldā satura nozīmi.

B i t e s nosaukums, kā jau augšāk pieminēju, nav tā vispārīgi uzglabājies āriešu tautu valodās, kā medus. Mūsu baltiešu valodās tas tomēr atrodas, kā kopīgs mantojums no senajiem laikiem, kad baltieši vēl bija viena tauta. Latviešu vārds bite saskan pilnīgi ar senprūšu vārdu — bite un tapat ar leisu vārdu bitis un bite.

Bet arī slavu tautas senlaikis lietojušas mūsu vārdam līdzīgu bišu nosaukumu. Krievu vārds p ĉ e l a mūsu vārdam bite gan nemaz līdzīgs neizskatās, bet kad pameklējam pakal viņa senākai formai senslavu valodā, tad atrodam tur interesantu bites nosaukumu — b i ĉ e l a, no kuŗa krievu vārds ir saīsināts un šī senākā vārda forma mūsu baltiešu vārdam bite stājas pilnīgi blakus. Acīm redzot bičela ir deminutīvs ar sufiksu —la un vidējais konsonants —č—, kā jau slavu valodās notiekas, izveidojies no mīkstā jeb jūtētā —t— —č— kā p. p. ģermāņu nosaukumos uz —ič un —ovič, kas cēlusies no senāka itj un -ovitj.

Tātad tik daudz jau varam nosacīt, ka baltiešu un slavu kopības laikā mūsu un viņu senčiem bija kopīgs bites nosaukums, kuŗš mūsu valodā ir nesagrozīts vēl uzglabājies.

Vācu vārds Biene, senvācu bini, vidusvācu bia etc. stāv mūsu vārdam tālāku, bet liekas, ka arī tie no tās pašas saknes atvasināti. Liekas, ka beidzamā zilbe —ne, —ni nav pie saknes piederīga, bet ir sufikss, tāpat kā vācu vārdā Sonne, kas ar mūsu vārdu saule saskan. Caur sufiksu —ne būs senais —t— nospiests jeb asimilēts, tāpat kā senais —l— saules vārdā.

To ievērojot varam iet soli tālāk un sacīt, ka baltiešu, slavu un ģermāņu kopības laikā, viņiem būs bites nosaukums bijis kopīgs un tas toreiz tā skanējis, kā tas mūsu valodā līdz šim uzglabājies.

Kad nu paskatāmies citās āriešu valodās, tad tur vairs radniecīgus bites nosaukumus neatrodam. Grieķu vārds melita atvasināts no meli, medus, tātad nav pirmatnīgs, bet jaunāks darījums, kas pierāda, ka viņiem senais nosaukums izzudis. Latīņu bites nosaukums ir ā p i s, kas laikam atvasināts no apo jeb apio ķert, satvert, var būt senāks sinonims vārds, kas laikam apzīmēja bites uzmešanos uz visādiem ziediem. Bet tas ir atsevišķs latīņu valodas darījums, kas ar citām valodām nestāv sakarā un ir vēlāk izskaudis seno bites nosaukumu.

Kad to visu ievērojam, tad nākam pie gala sprieduma, ka mūsu bites nosaukums laikam ir vissenākais, tāpat kā to pašu redzējām pie medus nosaukuma. Kas varētu būt bites vārda pirmnozīme, to zināms tagad vairs nevar noteikt, jo ne mūsu ne citā āriešu valodā neatrodas līdzīgas saknes vārds ar noderīgu nozīmi. Vaj trāķiešu ciltij „bitūniem” Mazāzijā kāds sakars bijis ar bites vārdu, jeb bites vārdu varētu atvasināt no saknes bi-, kas ir verbā bīties, par to tāpat neko nevar izsacīt. Pietiek mums to ievērot un uzsvērt, ka mūsu valodā uzglabājušies tik senī vārdi tik senās formās, kā liecinieki no mūsu senču sensenās kultūras.

Maizes nosaukumi.

I.

Liels jautājums ir, vaj senāriešiem, kad tie vēl kopā dzīvoja, jau maize bijusi pazīstama. Kā jau agrākos rakstos izmeklējām un pārliecinājāmies, lopkopība jau pie viņiem bija savos sākumos attīstījusies, govīs viņi jau mājās turējuši, pienu un krējumu lietojuši, tikai vēl sviestu nav mācējuši darīt. To iemācījušās tik skutu un senbaltiešu ciltis, kad jau senindi, grieķi, latīņi un ģermāņi no tiem bija atšķīrušies. Arī to jau agrāk esam pierādījuši, ka senārieši jau pirmās labības t. i. miežus un pūrus bija izkokuši, jo sanskritā atrodas tas pats senais pirmatnīgais miežu nosaukums *javas*, kā *leišu* valodā, kas atvasināts no mūsu vārda *jaut*, no kuŗa arī mums vēl uzglabājies *iejavs*. Bet ar to vēl nav pierādīts, ka senārieši no miežiem un pūriem jau arī mācēja maizi cept, lai gan sanskritā vārds *pūras* ir uzglabājies, kas apzīmē rausi t. i. pūru maizi, jo šī nozīme acīmredzot nevar būt pirmatnīga, bet ir vēlākā laikā attīstījusies.

Pat šaubas ceļas, vaj maz Eiropas ārieši pēc senindu un senpersu aiziešanas, kad tie vēl kādu laiku kopā dzīvoja, būs jau maizes cepšanu atraduši. Šās šaubas ceļas, kad ievērojam eiropiešu radu tautu maizes nosaukumus. Ir ļoti uzkrītoši, ka tie nemaz nesaskan, jo katra tauta maizi nosauc ar citu vārdu. Pat tik tuvu stāvošas tautas, kā latvieši un leiši maizi citādi sauc: mūsu vārdam maize *leišu* vārds nemaz nav līdzīgs, bet pavisam no citas saknes proti — *dōna* (*duona*). Vēl jo vairāk svešādi ir citu tautu maizes nosaukumi: krievu: *chleb*, vācu *Brot*, latīņu *panis*, grieķu *artos*.

To ievērojot būtu jādomā, ka maize mūsu sensenčiem viņu kopdzīves laikā vēl nemaz nav bijusi pazīstama, bet tik vēlākā laikā, kad tie bijusi izšķīrušies un atsevišķas tautas bija nogājušas katra uz savu pusi, tad katra pati maizes cepšanu būs caur mēģinājumiem izmācījusies un katra tāpēc to ar savas valodas vārdu nosaukusi, caur ko tad augšminētie dažādie maizes nosaukumi izskaidrojami.

Bet nu no izrakumiem top pierādīts, ka maize eiropiešu tautām jau ļoti senos laikos ir bijusi. Tā p. p. stabu mājās visnenākās vietās ir atrastas maizes no pūriem un erskiem. Šās maizes protams nav ceptas no miltiem, bet no stipri berzētiem jeb grūstiem graudiem, kas ar ūdeni samaisīti un likti uz karstiem akmeņiem un apsegti ar karstiem pelniem. Tādu primitīvu maizi gan varam iedomāties visnenākajos laikos. To mūsu sensenči jau varēja izgudrot, tiklīdz viņi bija pirmo labību izaudzinājuši. Tā kā uguni viņi jau daudz agrāk bija sākuši lietot, sevišķi aukstākos apgabalos, tad var domāt, ka viņi to izlietoja nevien lai gaļu ceptu, bet tāpat, arī graudus kaltētu jeb grauздētu, lai tie būtu garšīgāki. To jau mūsu instinkts un garša parāda, kas mums derīgāks un labāki sagremojami. Tā arī mūsu sensenči viegli būs nomanījuši, ka kaltētie jeb grauздētie graudi bija garšīgāki un tā barībai labāki derīgi. No graudu kaltēšanas tad jau vairs tik viens solis tālāk bija līdz cepšanai. Tad arī mēs zinām, ka jau pirmlaikos viņi graudus grūda jeb berzēja un no tādiem ēdienus sagatavoja, kā pie grieķiem *alfitu* un pie mūsu senčiem *grūdeni*. Tie bija laikam mūsu biezputrām līdzīgi.

Tādas biezputras jeb mīklas, ja tās biezākas iztaisīja, varēja, kā jau augšāk sacīts, viegli uz karstu akmeni likt un cept. Tamdēļ primitīvas maizes izgatavošana mūsu sensenčiem nemaz nebija tik grūti atrodama. Mūsu valodā uzglabājies šai ziņā ļoti sens un interesants vārds. Vispāri pazīstams ir *iejavs* no saknes *vārda* — *jaut* — *iejaut* t. i. miltus maizes cepšanai iemaisīt. No *jaut*, kā jau agrākos rakstos izskaidrojām, ir atvasināts pirmais senais labības t. i. miežu nosaukums *java-s*, kas līdzīgā pirmatnējā formā uzglabājies tikai sanskritā un *leišu* valodā. Bet arī mūsu valodā vēl atrodas pirmatnējais vārds *j a v-s* lai gan ne miežu jeb labības nozīmē. Tas izskaidrojams eaur biežo nozīmju pārmaiņu, kas visās valodās parādās. Jāvs mūsu valodā nozīmē — *jautiņ-miltus* t. i. tādu biezputru, ko zirgiem dod. Tā šis mūsu vārds ir liecinieks no senseniem laikiem, kad senindi bija kopā vēl ar mūsu sensenčiem un lietoja pirmo labību, miežus. Tos viņi papriekšu kaltējuši, piestās sagrūduši

un iejāvuši kā biezputru jeb grūdeni un tad no tāda java jeb iejava sākuši primitīvo maizi cept. Mūsu vārds kalst un kaltēt arī atrodas sanskritā: — kal, dedzināt, tāpat arī piestas un piestālas saknes vārdi. Visu to ievērojot gan nav ko šaubīties, ka mūsu senārieši, kas vismaz divas labības miežus (javus) un pūrus, varbūt arī zirņus bija izkokuši, arī jau būs tos lietojuši ne tik vien kā vienkāršus putru ēdienus, bet būs arī no tiem maizi cepuši. Augšminētos izrakumos atrastās primitīvās maizes protams bijušas bez rauga un tāpēc plānas un apaļas ne lielas. Tas jau viegli saprotams, jo uz karsta akmeņa citādas nevarēja izcept.

Še mēs atkal topam atgādināti, ka mūsu valodā atrodas vārds, kas šitādu maizes veidu apzīmē un tāpēc uzskatāms par ļoti senu t. i. r a u s i s. No šā vārda mums uzglabājies un ir vispāri lietojams arī verbs — r a u s t, kas tāpat atrodams arī leišu valodā un ar to pašu nozīmi.

Tātad mūsu vārds rausis jāuzskata par v i s s e n ā k o m a i z e s v e i d u, kas apzīmē viņas vispirmāko primitīvāko izgatavošanu. Kad arī tas citās valodās nav atrodams un tāpēc jāuzskata kā īpatnējs latvisks nosaukums, tad tomēr tas ir atzīstams par pirmatnēju vārdu no vissenākiem laikiem kā liecinieks no pašas pirmās kultūras. Tas pierāda, ka senlatvieši bijuši pie pirmās maizes cepšanas un ka viņi šo mākslu nav pieņēmuši jeb mācījušies no citiem, bet paši to ir atraduši un ar savu īpatnēju vārdu nosaukuši: i e r a u s u š i mīklu un to vienkārši pēc tā par rausi nosaukuši.

Kad tā nu īsti nemaz nevar šaubas būt, ka senārieši būs maizi savā primitīvā veidā pazinuši, tad vajadzētu arī būt kopīgam maizes nosaukumam. Bet kā lai izskaidrojam augšāk pievestos maizes dažādos nosaukumus eiropiešu valodās, kas nekādi nesaskan? Tos nu mums vajadzēs salīdzināt un izmeklēt, vaj tie ir visi jaunāki vārdi, jeb kāds no tiem varbūt uzglabājies no seniem laikiem. Var jau būt, ka pats pirmais nosaukums pavisam izzudis un vēlāk katra tauta maizi nosauca ar citu vārdu. Pirmais apzīmēja varbūt pašu primitīvo maizes veidu, bet vēlāk, kad iemācījās jau labāku maizi cept p. p. no miltiem, tad tai deva citādu nosaukumu. Tā p. p. sanskritā pūras, kā jau augšāk pieminēts, nozīmē baltmaizi. Tātad tas nevar būt pirmatnīgs, bet jaunāks nosaukums, kas no iesākuma nozīmēja pūru graudus. Dabīgi būtu, ka pirmatnējs maizes nosaukums bijis mūsu r a u s i s, jo tam ir vispirmatnīgākā maizes nozīme, kāda citu valodu vārdos nav atrodama. Bet tad tam vajadzētu atrasties arī leišu valodā. Tam līdzīgu vārdu tur gan atrodam: rausis no rausti, bet ar nozīmi izrausta vieta, ala. Tātad tas šē nepieder.

II.

Kad salīdzinām pirmā rakstā pievestos dažādos maizes nosaukumus, tad mums vācu vārds Brot jāliek nost, jo tas arī citu tautu vārdiem nav radniecīgs un grūti izskaidrojams. Liekas, ka tas būtu atvasināts no braten, cept; citi to grib izskaidrot no brauen, raudzēt, tā ka Brot būtu raudzējums un raudzēta maize. Tāpat atsevišķi stāv latīņu vārds pānis, kuŗa etimoloģija ir tumša un vēl nenoskaidrota. Varbūt tas ir atvasināts no pasko, ganīt, ēdināt, barot. Tā panis būtu lopu barība un vispāri barība. Grieķu vārds artos laikam atvasināts no art un no sākuma būs nozīmējis vispāri labību un vēlāk tik pieņēmis maizes nozīmi. Šie vārdi, kā redzams, ir īpaši darījumi un vēlākos laikos ievesti. Tos mums jāatstāj pie malas, jo tie mums nav interesanti, tāpēc ka tie nestāv ar mūsu citu radniecīgu tautu vārdiem nekādā sakarā.

Bet krievu vārds c h l i e b mums gan interesē, jo tas saskan ar leišu vārdu k l i e p a s, tapat ar mūsu vārdu k l a i p s un gotu b l a i f s. Šī vārdu rinda, kā redzams, ziemeļeiropiešu tautām, baltiešiem, slaviem un ģermāņiem ir kopīga sena manta. Daži gan domā, ka slavi savu vārdu būtu pārņēmuši no gotiem, jo šo tautu vārdu formas gan stāv vien otrai ļoti tuvu. Bet var būt, ka abas vārdu formas attīstījušās no kādas kopīgas pirmformas. Uz to norāda kāds l a t ī ņ u vārds, kas arī liekas ar šo mūsu vārdu rindu radniecīgs, proti l ī b u m, kas nozīmē r a u s i, Kuchen, Fladen. Šim

latīņu vārdam iesākuma k burts liekas būt atkritis, tā ka tas pa priekšu būs skanējis klībum. Kā zināms, no pirmatnīgas —i— skaņas vēlāk izveidojās diftongi —ai— —ei— —oi— un baltiešu un slavu valodās arī —ie—. Jautājums tik paliktos vēl, vaj šā vārda pirmformas beigu konsonants bijis —p jeb —b t. i. klīp jeb klīb. Daži gan pieņem —b— par pirmatnīgāko, dodot priekšroku latīņu vārdam, bet tā kā mūsu baltiešu valodās vispārī uzglabājušās senākas skaņas, nekā citās valodās, tad varam pieņemt, ka arī mūsu vārdā „klaips” būs meklējama pirmatnīgāka forma, nekā minētos citu tautu vārdos. Acīm redzot latīņu vārds libum ir sakropļots, laikam no kleipum un no vēl senāka klaipam. Gotu vārds hlaifs tāpat ir jaunāka forma no mūsu vārda formas klaips. Leišu vārda forma kliepas arī ir jaunāka, jo —ie— ir jaunāks diftongs, kas izcēlies no senāka —ai— tāpat kā Dievas no Daivas, kiemas no kaimas, lieta no laita etc. Ka mūsu vārds klaips ir ļoti sens, tas redzams no tam, ka tas sensenos laikos līdz ar citiem zemkopības nosaukumiem pārņemts finnu valodās p. p. somu leipa no senāka kleipas.

Ko nu šis vārds klaips, leit. kliepas, got. hlaifs, slav. chliebu, lat. lībum īsti nozīmē? Krievu un gotu vārdi nozīmē vispārī maizi, tā ka no tiem nekā nevar izzināt un tāpēc viņu valodās pirmatnējās nozīmes pēdas ir izzudušas. Bet mūsu baltiešu un arī latīņu valodās tās liekas vēl ir pazīstamas. Šinīs valodās maizes nozīme nav vispārīga, bet modificēta, speciāla. Latīņu vārds lībum nozīmē, kā jau augšā sacīts, rausi, Kuchen, Fladen, leišu vārds kliepas nozīmē vienu atsevišķu maizi īpaši g a r e n ā formā, mūsu vārds klaips — sevišķi lielu tādu maizi. Kad salīdzinām latīņu un mūsu baltiešu vārdu nozīmes, tad nav ko šaubīties, ka mūsu vārdiem piekrīt priekšroka. Liekas, ka mūsu vārdam sava lieluma dēļ būs sakars ar otru mūsu vārdu klēpis, t. i. ko mēs turam abām rokām. Bet kad nu visu šo vārdu rindu salīdzinām un vērā ņemam viņu pirmnozīmi, kā lielu garenu maizi, tad jāatzīst, ka šis maizes nosaukums nevar būt pirmatnējs, jo tas apzīmē īpašu maizes v e i d u un norāda uz vēlāku laiku, kad cepot jau dažādas maizes formas izveidoja.

Otrs tāds vārds, kas apzīmē izceptas maizes formu mūsu valodā, vēl ir — k u k u l s, kas tautā vispārī vēl top lietots, kamēr klaipu, kā liekas, pa daļai jau aizmirst. Ko gan kukuls īsti nozīmē? To varēsim izzināt, kad pameklēsim mūsu radu valodās, vaj tur neatradīsim līdzīgus nosaukumus. Vistuvāk mūsu vārdam stāv grieķu vārds kyklos, kuŗu senākā laikā izrunāja kuklos. Tas pats vārds atrodas arī latīņu valodā proti cyklus, ko agrāk arī ar k izrunāja: kyklus. Arī vācu valodā atrodam līdzīgu vārdu Kugel, kas drusku ir sakropļots un krievu valodā kukla. Kad visu šo vārdu nozīmes salīdzinām, tad atrodam, ka tanīs visās parādās apaļuma nojēgums. Tātad arī mūsu vārds kukuls nozīmē a p a ļ u m a i z i pretim klaipam. To diemžēl vairs jaunākā laikā neprot izšķirt un sauc jau par kukuli vispārī lielāku maizi, vienalga, vaj tai ir apaļa jeb garena forma. Tāpēc arī klaips maz top lietots. Bet to taču vajaga mums ievērot un neļaut šim mūsu sensenam vārdam aizmirstībā krist un izzust no mūsu valodas. Tātad lietosim joprojām mūsu senču mantojumu, abus maizes nosaukumus klaipu un kukuli.

Tagadējā vācu valodā arī vēl uzglabājies viens maizes nosaukums, Laib, kuŗš tādā pašā sakarā stāv ar mūsu vārdu klaips, kā Was ar mūsu kas un Weizen ar mūsu kvieši t. i. iesākuma k papriekšu pavājinājies par k, kā gotu valodā vēl redzams un tad vēlāk pavisam atkritis.

Interesants maizes nosaukums mums un tāpat leišu valodā uzglabājies ir — k e p a l s no saknes vārda cept, senāk kept. Tas var būt ļoti sens, uz ko norāda senais skanis k, kas citādi mums visgaŗām pārvērties c skanī. Tad vēl ievērojams savas skaidras primitīvas nozīmes dēļ, kas šai vārdā redzama. Leišu valodā šis vārds nozīmē vienu lielu maizi. Bet latviešu valodā kepalam ir sevišķa nozīme — u z o g l ē m k a l t ē t a m a i z e. Šī nozīme norāda uz senajiem laikiem, uz primitīvo maizes cepšanu. Šo vārdu tagad arī maz vairs dzird lietojam, tāpat kā klaipu. Bet tas ir nepareizi. Vajag to uzturēt kā sensenlaiku liecinieku. Kad tā mūsu maizes nosaukumus klaips, kukuls, kepals salīdzinām ar citu tautu vārdiem, tad redzam, ka tur nav tik seni interesanti vārdi uzglabājušies kā

mūsu valodā. Ja arī pie mums tagad vairs neceļ kepalus t. i. „uz oglēm kaltētas” maizes, tad ar šo vārdu varam nosaukt citu tam līdzīgu maizes veidu.

Savādi, ka mums trim baltiešu tautām nav kopīgs vispārējs maizes nosaukums. Latviešu vārds maize leišiem nav pazīstams, s e n p r ū š u valodā atrodas īpatnējs maizes vārds g e i t s un l e i š i e m ir atkal savs vārds dōna (duona). Senprūšu vārds geits, sk. geitan, stāv sakarā ar slavu vārdu žito no senākā gito un ir bijis vispirms graudu jeb labības nosaukums. Interessants ir mūsu vārds m a i z e. Tas ir atvasināts no senākas miežu vārda formas t. i. maizis, kā mēs to atrodam senprūšu valodā. Tātad maize īsti nozīmē miežu maizi. Tā jau arī vispirmākā maize ir bijusi un tāpēc šis mūsu nosaukums ir ļoti sens un sniedzas atpakaļ pašos pirmlaikos.

Bet visinteresantākais ir leišu vispārējs maizes nosaukums d u o n a, tāpēc ka tas saskan ar s a n s k r i t a vārdu d a n a. Šis vārds atvasināts no verba dot. Tātad viņa pirmnozīme ir — dāvana. Latviešu valodā to arī vēl lieto, bet tik speciālā nozīmē, nosaucot k l a i p a g a l u. Bet tas būs jaunākā laikā tā ieviesies. Dana sanskritā nozīmē arī graudus, tāpat kā geits senprūšu valodā, kas laikam bijis sinonims no danas jeb donas.

To visu ievērojot nākam pie interesantā gala iznākuma, ka senāriešiem ir gan bijusi maize pazīstama. To pierāda mūsu un leišu maizes nosaukums dona, kas uzglabājies arī sanskritā un tātad ir liecinieks no pirmāriešu laikiem; jo ne mēs to esam pārņēmuši no Indijas, vaj senindi no mums, bet tā ir k o p ī g a m a n t a no mūsu senbaltiešu un senindu kopdzīves sirmajā senatnē. Tāpēc mums arī šo p i r m a t n ī g o maizes nosaukumu dona vairāk vajag lietot nevien tikai kā klaipa galu, bet arī vispārējā nozīmē. It īpaši to var lietot dzejiskā valodā.

Vārds karaša nav izskaidrojams, vaj tas ir mūsu jeb no igauņu valodas pārņemts. Leišu valodā tas trūkst. Tai vietā var lietot augšminēto vārdu kepalš.

Pirmo darbarīku nosaukums.

I.

Kā zināms, jau pirmatnes cilvēki caur to atšķirušies no zvēriem un pacēlušies augsti pāri par tiem, ka viņi lietojuši visādus ieročus jeb darbarīkus, ko zvēri vēl līdz šim nav mācījušies. Interesanti ir papētīt par pašiem pirmajiem darbarīkiem un novērot, kā kultūra pie sencilvēkiem cēlusies un attīstījusies. Pats pirmais kultūras sākums zināms ir bijis u g u n s lietošana, ko zvēri arī vēl līdz šim nav spējuši piesavināties. Kur sensenlaiku izrakumos atrod uguns atliekas t. i. ogles, tur ir dzīvojuši cilvēki.

Bet interesanti ir izzināt, kurš pie uguns lietošanas sākuma varētu būt bijis pirmais darbarīks, ko sencilvēki atraduši un to sākuši lietot kā pirmo kultūras daiktu. To nu archaiologi jau gan ir izpētījuši un pierādījuši izmeklējami izrakumos sencilvēku nometnes, kur ogles atrodamas un līdzās tām arī senlaiku daikti, ko tolaiku cilvēki lietojuši. Pēc archaiologu domām šo sencilvēku atliekas sniedzas sirmajā senatnē ap 150—180 tūkstoim gadu priekš Kristus. Nav mans uzdevums šē rakstīt par archaioloģiskiem izrakumiem, bet rādīt, ka mēs arī caur valodu liecībām varam ieskatīties tālu tālu senatnē un ka sevišķi interesantas liecības mums dod taisni mūsu baltiešu valodas un ar dažu labu vārdu sevišķi mūsu latvju valodā. Caur to mūsu baltiešu valodas top ļoti ievērojamas citu valodu starpā un mūsu baltiešu cilts blakus senindiem parādās kā pati visnenākā no āriešu ciltīm. To mēs arī redzēsim salīdzinādami pašu pirmo darbarīku nosaukumus.

No izrakumiem jau sen bija zināms, ka pirmie darbarīki ir bijuši n o a k m e n s. Tāpēc kultūras vēsturē to visnenāko laiku nosauc akmens laikmetu, kad vēl metallus nepazīna un visus rīkus taisīja no akmens. Šis akmens laikmets ir bijis ļ o t i i l g s, un kā augšāk sacīts, sniedzies simtiem tūkstošis gadis priekš Kristus. Viņu iedala divās daļās: sen- un jaunakmeņu laikmetā. Ilgākais ir bijis senais

laikmets, īsākais jaunais, kuŗu skaita apm. 10 tūkstošu gadu priekš Kristus. Jaunakmeņa laikmetā darbarīki jau ir labāki izgatavoti, turpretim senajā laikmetā tie bijuši vēl ļ o t i p r i m i t ī v i un prasti, kuŗu lietošana bijusi ļoti grūta un aprobežota. Tādēļ īsta kultūra sevišķi zemkopība un māju būve varēja sākties tik jaunakmeņu laikmetā.

Kad salīdzinām atrastos pirmsenatnes akmens rīkus ar vēlākiem un tagadējiem, tad tos par tādiem lāga nevar pazīt, jo tie nemaz pēc rīkiem neizskatās. Tie izskatās kā vienkārši lielāki un mazāki akmeņi, kādus mēs vēl tagad šur tur zemē atrodam, tikai ne apaļi gludi, bet kantaini ar asu galu jeb malu, ar ko var kaut ko izsist, iegriezt, šķelt etc. Ir atrasti arī kādi akmeņi ar smailu galu, ar kuŗiem varēja caurumu ieurbt. Visvairāk tādi primitīvi rīki protams ir no viscietākiem akmeņiem, sevišķi no krama. Tādēļ par pašiem pirmajiem darbarīkiem no sensenā akmens laikmeta kā kultūras iesākuma lieciniekiem mēs nevaram vēl nemaz runāt par kādiem speciāliem daiktiem p. p. ka tie būtu bijuši cirvji, naži, svārpsti, arklu lemeši etc. Var tos tikai vispāri par a k m e ņ i m saukt, jeb ja grib kaut ko sevišķi apzīmēt, par šķautnēm jeb ķīļiem.

Bet nu mūsu latvju valodā uzglabājies ļoti interesants nosaukums, kas bez šaubu norāda uz primitīvo akmens laikmetu. Tas ir mūsu vārds a s m e n s, leit. ašmuo. Šis vārds ir iesākumā skanējis a k m e n s. Jau agrākos rakstos esmu dažus vārdus mūsu valodā pievedis, kur redzama līdzīga parādība t. i. kur k u n s burti mainās. To apspriedām sevišķi s u ņ a nosaukumu pārrunādami, kur nevar būt šaubu, ka k u ņ a ir no tā paša celma. Tāpat t e s m e n s ir cēlies no senāka tekmenis. Mūsu akmens nosaukums saskan arī ar citu āriešu valodu vārdiem, sevišķi ar sanskrita vārdu ašman. Vārds sastāv zināms no saknes a k— un sufiksa — m e n. Vokals —e— mūsu vārdā būs senāks nekā sanskritā, kur —e— vēl biežāki paplašinās par —a— nekā pie mums. Krievu valodā saknes zilbe a k— ir pārmetusēs par k a — tā ka senā forma akmens ir sakropļota par kamen. G r i e ķ u valodā atrodam vārdu a k m e, kas pilnīgi saskan ar mūsu vārdu un ir tik saīsināts. Nozīme tam gan ir modificēta un tuvinās mūsu vārdam asmens, proti smailums, asums. Akmeņa pirmnozīme, kas pie mums uzglabājusies, grieķu valodā ir izzudusi un tā nosaukuma vietā ir pieņemti pavisam citi vārdi, kā litos, petra u. c. Grieķu valodā atrodas vēl otrs radniecīgs vārds, kas ar mūsu akmeni saskan t. i. a k m o n, kas nozīmē l a k t i. Šī nozīme arī ir interesanta, jo tā uzglabājusēs no tiem laikiem, kad vēl dzelzi nepazīna, bet kala uz akmens. Ģermāņu valodās akmens nosaukums pavisam izzudis. L a t ī ņ u valodā turpretim atrodam interesanto vārdu a c u m e n (akumen), kas nozīmē smailumu. Sakne ak—latīņu valodā ir daudzkārt izlietota pie vārdu atvasināšanas ar nozīmi smails un bez asuma īpašības tā p. p. acus smailums kā adata etc., tāpat acies; acuo smailot, a k u t u s, smails. Arī latviešu valodā senā saknes zilbe ak— bez akmens vārda ir uzglabājusēs vēl citā vārdā, kas vispāri pazīstams un top lietots, proti — a k o t s, kas uzkrītoši saskan ar pievesto latīņu vārdu akutus. Arī leišu valodā tas vārds atrodas ar to pasu nozīmi. Tik leišu valodā akmens nōminātīva forma ir sakropļota: akmuo, bet citos kasos tā parādās pilnīga kā mūsu valodā — ģen. akmens, dat. ākmeņui, ak. ākmeni etc.

No šiem salīdzinājumiem redzams, ka akmeņa vārds pie āriešu tautām izņemot ģermāņus ir kopīgs, jebšu nozīme pie dažām tautām ir mainījusēs. Kopīgas saknes ak— pirmnozīme ir bijusi ne tik vien kas ciets, bet sevišķi kas smails, (spics) un ass. Šī beidzamā modificētā nozīme nu būs iesākusēs, kad sencilvēki iesāca a k m e ņ u s l i e t o t kā pirmos darbarīkus. No grieķu un latīņu vārdiem akme un akmon, kas nozīmē tikai smailumu, mēs nevarētum pie tāda atzinuma nākt, bet tikai salīdzinot tos ar sanskrita, slavu un sevišķi baltiešu vārdiem. Sanskritā akman un slavu kameņ gan nozīmē akmeni un salīdzinot tos ar latīņu akumen un grieķu akme, smailumu, var vērot, ka arī šais beidzamās valodās akumen un akme no iesākuma būs nozīmējuši smailu akmeni. Bet visskaidrāki tas redzams pie mūsu baltiešu vārdiem, latv. akmens un asmens, leit. akmuo ģen. akméns un ašmuo ģen. ašmāns arī nom. ašmens. Šie abi parallēlie nosaukumi ar modificēto nozīmi nevienā citā āriešu valodā neatrodas, kā tikai pie mums. Tāpēc tos varam apzīmēt par

visinteresantākiem kultūrvārdiem, kādi mums jau agrākos rakstienos diezgan daudz uzrādīti. Bet akmens un akmens nosaukumi norāda mums vistālāku sirmajā senatnē. Kultūrstādu un mājlopu nosaukumi mūs noved jaunakmeņu laikmetā. Bet akmens un asmens vārdi mums uzglabājušies kā liecinieki no senakmeņu laika. Arhaioloģija pirmos vienkāršos akmeņu daiktus sauc par eolītiem t. i. par austras jeb rītblāzmas akmeņiem, kā vēstnešus no pirmkultūras izcelšanās. Šie eolīti ir mūsu valodā saucami — par asmeņiem.

Ir pacelts jautājums, vaj mūsu sensenči t. i. āriešu cilts izcēlusies tik jaunakmeņu laikmetā, jeb vaj tā bijusi jau senakmeņu laikā. Protams, ka šie kādus pierādījumus sadabūt būs ļoti grūti. Bet viens tāds norādījums uz senakmeņu laiku varētu būt gan mūsu pirmieroču nosaukums asmens. Līdz ar to varētu arī vērot ka mūsu senbaltiešu valoda jau tai sirmajā senatnē bija viena no galvenākajām izloksnēm.

II.

Mūsu valodā atrodas vēl otrs akmens nosaukums t. i. a k r i m s, kas pēc Ulmaņa vārdavas dažos apvidos topot lietots. Šā vārda etimoloģija ir tumša. Citās un arī leišu valodā tamlīdzīgu vārdu neatrodam. Var būt, ka tas tik ir sakropļojums no akmens blakus formas akmins. Mūlenbachs savā jaunajā vārdavā par to arī nekādu paskaidrojumu nedod. Var tomēr būt, ka tas ir īsts sens mūsu valodas vārds, kas senāk kādu īpašu akmens rīka veidu apzīmējis, kas mums tagad vairs nav iespējams izziņāt. Varbūt tas senlaikos apzīmējis kādu g r i e z ē j u akmeni, tā ka to varētu sakarā vest ar kramu un verbiem krint, kramšit, kramstīt, kas apzīmētu berzētāju jeb kasītāju akmeni.

J a u n a k m e ņ u laikmeta izrakumos atrasti daudz un dažādi darba rīki un daudz pilnīgākā veidā nekā senajā laikā, bez tam arī no dažāda materiāla, pa lielākai daļai gan vēl no akmens, bet arī no zvēra kaula un ragiem. Atrodami netik vien cirvji, naži, kalti, zāģi, āmuri, svārpsti, bet arī dzirnavas, galodas, sietu podi, akmens lemeši un pat a d a t a s. No tam redzam, ka jaunakmeņu laikmeta kultūra lielā mērā pacēlusies pāri par sena laikmeta primitīviem sākumiem.

Mums visvairāk būs interesanti pārrunāt un salīdzināt z e m k o p ī b a s pirmos darbarīkus un viņu nosaukumus. No senakmeņu laikmeta asmeņa nosaukums pārnāca jaunakmeņa laikmetā un tapa lietots kā asuma apzīmējums pie dažādiem daiktiem, kuŗiem tāds bija t. i. pie cirvja, naža, kalta, zāģa un lemeša.

Svarīgākais zemkopības rīks no seniem laikiem ir bijis un vēl tagad ir a r k l s. Ar arkla lietošanu īsta zemkopība ir sākusies. Priekš tā atrašanās varbūt bijuši pirmie mēģinājumi ar stādu kultivēšanu, bet bez arkla tas varēja notikties tik ļoti mazos šauros apmēros. Tāpēc arkls ir jaunā īstā kultūras laikmeta pirmais darba rīks. Jautājums ir, vaj senārieši, kad tie vēl Eiropā kopā dzīvoja, jau arklu bija atraduši. Eiropas āriešu tautu valodās gan atrodas līdzīgi arkla nosaukumi, bet trūkst tas sanskritā. No tam, liekas, jedomā, ka arkls vēlāk būs atrasts tik pēc sanskritiešu atdalīšanās un aiziešanas uz Āziju, jo citādi senindi arkla nosaukumu taču būtu uzglabājuši. Bet iekāms šo jautājumu sīkākī iztīrājam un uz to atbildam, salīdzināsim dažādo āriešu tautu arkla nosaukumus Eiropā.

Mūsu latviešu vārds arkls protams pilnīgi saskan ar l e i š u vārdu a r k l a s. Mūsu vārds tikai ir saīsināts caur to, ka senais galotnes vokals a- mūsu valodā nōminātīvā ir izkritis. Bet ģenitīvā, datīvā un lokātīvā tas uzglabājies: arkla, arklam, arklā. Bet mūsu tuvāko kaimiņu nosaukumi ar mūsu vārdiem nesaskan. Vācu arkla nosaukums ir Pflug un tas ir pārņemts krievu valodā: plug. Tātad arī krievi rādās savu arkla nosaukumu zaudējuši. Bet g r i e ķ u un l a t ī ņ u vārdi arotron un aratrum savā starpā tāpat saskan, kā latviešu un leišu nosaukumi. Bet vaj tie saskan ar mūsējiem?

Tomēr saknes vārds art ir tas pats, no kuŗa atvasināti mūsu un grieķu-latīņu nosaukumi. Tikai sufiksi rādās būt savādi. No tam varētu domāt, ka aršana senāriešiem pirms sadalīšanās gan būs bijusi pazīstama, bet ne vēl pilnīgā veidā t. i. ar arklu. Varbūt zemes rušināšanu ar kapli jeb lāpstu pirmā laikā sauca par aršanu. Uz to varētu norādīt taisni atkal vārdi no mūsu valodas kā ārdīt, irt, irdināt, irdens. Aršanas nosaukumi ir tie paši grieķu un latīņu valodā lat. aro, latv. aŗu, grieķu aroō; arī krievu valodā oratj, prūs. artojs, leit. artojas un artojis — latv. arājs, grieķ. arotēs un arotēr, slav. rataj — zemnieks.

Bet kad pameklējam dziļāki ģermāņu un slavu vārdu krājumos, tad atrodam arī tur senā kopīgā arkla nosaukumus tikai sakropļotā veidā, tā ka tie nav tūlīt pazīstami. Vāciešiem gan senais arkla nosaukums ir pazudis. Bet ziemeļģermāņu valodā tas ir uzglabājies tikai ļoti saīsinātā formā: a r d r, kā redzams, tas saskan ar latīņu vārdu aratrum. Ir atkritusi galotne -um un vidus zilbē vokals -a- ir izkritis, jeb latīņiem -a- ielikts. Tā izcēlās saīsinājums artr, kuŗā vēl pie ģermāņu konsonantu maiņas cietais -t- pārgrozījies par -d-. Tāpat slavu valodās senais arkla vārds ir sakropļojies, tā ka to bez salīdzināšanas pa daļai ar latīņu un arī ar mūsu vārda formām nevar saprast un pazīt. Slavu un krievu valodā atrodam arkla vārdu: r a l o, čehu valodā r a d l o. Vispirms jāievēro, ka slavu valodās bieži parādās skaņu pārmešanās, uz ko jau augšāk norādījām, kur senais vārds akmen caur skaņu pārmešanos pārgrozījies par kameņ. Tāpat čehu r a d l o caur skaņu pārmešanos izcēlies no senāka ardlo un krievu ralo ir vēl vairāk sakropļots no radlo, kur dl ir asimilējies par vienkāršu -l-. Te nu jau redzam, ka ardlo un ziemeļģerm. ardr stāv viens otram pavisam tuvu: ardlo ir izskaidrojams no senāka ardlo. Slavu valodās dažkārt -r- top pamīkstīnāts par -l- tāpat kā baltiešu valodās, sevišķi, kad blakus zilbē arī atrodas šis cietais r-skanis. Tā p. p. latvietis nesaka labprāt skroderis, bet skrodelis; ne skrīveris, bet skrīvelis; ne barbieris, bet balbieris. Kad tā sastādām grieķu, latīņu, senģermāņu un slavu vārdus: arotron, aratrum, ardr, un radlo (ardlo — ardlo), tad redzam, ka tie pilnīgi saskan. Tikai vēl jāpameklē, kā mūsu baltiešu vārds arklas ar tiem saskaņā vedams.

Kad aplūkojam grieķu, latīņu, ģermāņu un slavu vārdus, tad ievērojam, ka tie atvasināti no saknes ar- t. i. no verba art, ar sufiksu t r o- jeb t r a. Grieķu un latīņu vārdiem ir neutra galotne -n, bet slavu un ģermāņu formām tā atkritusi. Kad nu salīdzinām ar šo parādību mūsu baltiešu vārdu arklas, tad redzam, ka tas arī atvasināts no tās pašas saknes ar-, bet citu tautu sufiksa -tra- vietā pie mums iestājies sufikss k l a-. No tam varam spriest, ka senlaikis mums šis sufikss tāds pats ir bijis kā citām tautām, jo tas ir v i s p ā r ī g s l ī d z e k ļ a jeb ieroča a p z ī m ē j u m s. Tātad jāpieņem, ka mūsu arkla vārds ir pārveidojies un pieņēmis j a u n ā k u f o r m u, tā ka pirmā laikā tas nav skanējis ar klas, bet a r t r a s. Še mums jāatzīstas, ka šai gadījumā mūsu valodā parādās jaunāka forma, nekā grieķu un latīņu vārdā.

Bet kā nu senais vispāri āriešu sufikss -tra- varēja izveidoties mūsu valodā par — kla — ? Jau augšāk pieminējām, ka latvietis nemīl divās blakus zilbēs -r- skaņu un tādā gadījumā pārvērš vienu -r- par -l-. Caur to no senā arkla nosaukuma artras vispirms izveidojas — a r t l a s. Tas pats noticis arī slavu valodās, kā arī augšāk norādīts: radlo no ardlo senāk artlo. Bet nu mūsu valodā šī vidus forma ilgi nav uzturējusies, jo ar to izcēlās jauna latvieša mēlei un ausij nepatīkama skaņu kopība — tl, kāda mūsu valodā tāpēc arī gandrīz nemaz nav sastopama. Tikai retā vārdā to atrodam p. p. k a t l s, kas laikam to uzglabājis, lai būtu izšķīrāms no k a k l s. Tātad viegli saprotams, ka artlas nevarēja šai nelatviskā formā uzturēties, bet no tā izveidojas leit. arklas un saīsināts latv. arkls. Ir arī blakus forma arklis. To arī var lietot. Bet jāzin un jāievēro, ka tas nav pieskaitāms pie -i jeb j-deklinācijas un nav ģenitīvā jāsaka arkļa un daudzskaitlī a r k ļ i, bet arkla un arkli, jo -i- nōminātīvā stāv senā -a- vietā kā tā sašaurinājums.

Ka senlatviji tiešām arklu saukuši „artras”, to pierāda senā somu valoda, kuŗā mūsu vārds ir pārņemts. Tur tas skan atra — vēlāk aura. Kā redzams somi arī nav mīlējuši divi r skaņas vienā

vārdā. Papriekšu tie pirms -r- atmetuši vēlāk līdz ar to arī -t- skani un tai vietā ieņēmuši kā izlīdzinājumu -u-. Ģermāņu zinātnieki gan apgalvo, it kā somi arkla nosaukumu pieņēmuši no ziemeļģermāņiem, kuŗu valodā, kā jau pieminēts, atrodas arkla nosaukums ardr. Bet to nevar atzīt par pareizu. Jo somu vārds mūsu vārdam savā senajā formā stāv tuvāk. Bez tam mēs zinām, ka somi un citas finnu ciltis visu lop- un zemkopības kultūru pieņēmuši no senbaltiešiem. Treškārt ir pierādīts no Braungarta (Urheimat der Landwirtschaft), ka finnu tautu a r k l a forma ir tā pati, kas sastopama pie mūsu senčiem.

III.

Iepriekšējā rakstā par arklu pacēlām arī jautājumu, vaj āriešu tautas pirms šķiršanās jan arklu atradušas. Ar to stāv sakarā otrs jautājums, vaj senārieši jau īsto zemkopību pazinūši. Par to daži zinātnieki izsakās, ka nē, tāpēc, ka sanskrita valodā arkla nosaukums neatrodas, kas ar mūsejo saskanētu. Šis iebildums protams ir ļoti vērā liekams, jo tāpat kā pirmie mājlopu un labību nosaukumi: govs, avis, ašvas (zirgs), javas, pūri etc. uzglabājušies sanskritā un arī pie mums, tad varēja sagaidīt, ka arī arkla, šā svarenākā zemkopības rīka nosaukums, būs uzglabājies kā Eiropas tā arī Āzijas āriešu tautu valodās. Tomēr šis iebildums nav pilnīgi pamatots, jo nav loģiski, klusēšanu katru reizi pieņemt par negāciju. Nevar teikt, ka sanskritā itin visi pirmatnēji vārdi būtu uzglabājušies, tā ka neviens no tiem nebūtu pazudis.

Tā p. p. cilvēka miesas locekļu nosaukumi droši ir bijuši kopīgi visām āriešu tautām, ko redzam no tam, ka pat daži no iekšējām miesas daļām kā p. p. sirds ir uzglabājušies visās mūsu radniecīgās valodās, kā pie Eiropas tautām, tā arī sanskritā. Bet n e v i s i. Daži ir izzuduši vienā jeb otrā valodā un arī sanskritā. Tā p. p. senais auss nosaukums ir uzglabājies visās āriešu valodās, tik sanskritā tas ir izzudis. Arī senais bārdas nosaukums uzglabājies visās āriešu valodās, tikai ne grieķu un sanskritā etc.

Tāpat varēja notikties arī ar sanskrita arkla nosaukumu, kas aiz kāda iemesla izzuda un tai vietā vēlāk ieviesās cits vārds. Še varam vēl piebilst, ka armeņu valodā, kas arī pieder pie āriešu āziātu spārna, senais arkla nosaukums tomēr uzglabājies, tikai sakropļotā veidā, kā jau vispāri armeņu valodas formas ir ļoti sakropļotas. Armeņu valodā arkla vārds skan: araur no senāka aratr. No tam var pieņemt, ka arī citām āziātu spārna tautām kā senpersiem un senindiem senais arkla vārds būs bijis, bet vēlāk izzudis. To pastiprina beidzot vēl Braungarts savā slavenā rakstā „Urheimat der Landwirtschaft” (Zemkopības pirmdzimtene) norādīdams uz to, ka pie senindiem tā pati a r k l a f o r m a atrodama kā pie mums.

Visu augšāk sacīto ievērojot liekas būt pierādīts, ka senārieši jau arklu būs atraduši, kad viņi kopā dzīvoja savā pirmdzimtenē Eiropā un senindi, senpersi un armeņi šķirdamies no mums, to būs paņēmuši līdz uz Āziju aizejot. Sanskritieši un senpersi seno nosaukumu ar laiku gan aizmirsuši un jaunu pieņēmuši, bet armeņi to vēl līdz šim uzglabājuši.

Vēl ir divi vārdi pievedami, kas uz seno arklu attiecas. Tie ir grieķu vārds o f n i s un prūšu v a g n i s. Šie abi etimoloģiski saskan un arī pie nozīmes. Arī šis piemērs ir ļoti interesants un pierāda mūsu baltiešu valodu pirmatnīgākās formas, nekā sengrieķu valodā. Grieķu vārds ofnis ir sakropļots jau caur to, ka viņu valodā izzudis senais skanis -v- p. p. latv. velku, grieķ. helko; latv. vērgs, grieķ. ergon; latv. vanags, grieķ. anaks etc. Tātad varam droši pieņemt par grieķu vārda senāku formu: vofnis. Tad vēl senais gh- skanis pārveidojies par ph jeb f, tā ka jāpieņem par grieķu vārda pirmatnējo formu: voghnis, kas līdzinās senprūšu vārdam vagnis. Vārda nozīme ir lemesis. Jādomā, ka šis vārds ir ļoti sens un bijis visu baltiešu tautu kopīpašums, jo viņa etimoloģija no mūsu valodas vienkārši izskaidrojama, proti no v a g a ar sufiksu — nis t. i. vagu darītājs. Vēl

vairāk. Tā kā baltiešu tautas no senseniem laikiem dzīvojušas ziemeļos pie mūsu Baltijas jūras, bet grieķi tālu dienvidos, tad nekādi nav domājams, ka vieni no otriem šo vārdu būtu aizņēmušies, bet jādoma, ka tas bijis senkopīgs vārds senāriešiem, kad tie vēl nebija izšķīrušies. Pie citām tautām tas ar laiku izzudis, kā arī latviešu valodā un tā vietā ieviesies cits vārds — lemesis, bet prūšu un grieķu valodā tas uzglabājies kā seno laiku liecinieks.

2. C i r v i s. Var domāt, ka cirvis ir viens no vispirmākiem darba rīkiem senakmeņu laikam beidzoties un jaunakmeņu laikmetam sākoties, jo viņa forma stāv tuvāk pirmatnējiem asmeņiem nekā citi speciālie kultūras rīki, izņemot varbūt āmaru (plaktu), kurš pirmā laikā no cirvja nemaz neizšķīrās un tapa lietots abiem nolūkiem. Bet nu cirvja nosaukums mūsu āriešu valodās tā nesaskan, kā arkla vārds. Sevišķi mūsu baltiešu vārds, latv. cirvis, leit. ķirvis, nav līdzīgs nevienam āriešu cittaautu vārdam, bet ir pavisam atsevišķs nosaukums, kas tāpēc rādās izcēlies jaunākā laikā, kad citas tautas un arī slavi un ģermāņi no mūsu senčiem jau bija nošķīrušies. Rādās, ka tad mūsu senči seno cirvja nosaukumu būs pazaudējuši un tā vietā aiz kādiem cēloņiem jaunu t. i. tagadējo vārdu pieņēmuši. Sastatīsim kopā attiecīgo tautu cirvja nosaukumus: kriev. tapor, vācu Beil un Axt, lat. securis, grielj.: pelekys. Te nu izrādās, it kā senāriešiem nemaz nav bijis vēl cirvis pazīstams, bet tas tik jaunākā laikā pēc tautu izšķiršanās atsevišķi katrā tautā par sevi izgatavots un atsevišķi nosaukts, caur ko izskaidrojas šie atsevišķie cirvja nosaukumi.

Bet nu tomēr ir viens interesants liecinieks no senās tautu kopdzīves uzglabājies, kas pierāda pretējo uzskatu, proti, ka senāriešiem ir gan bijis jau cirvis pazīstams un arī savs kopējs cirvja nosaukums. Ir uzglabājies s a n s k r i t ā cirvja nosaukums, kas saskan ar augšminēto grieķu un laikam arī ar kādu līdz šim neievērotu leišu vārdu. Sanskrita valodā atrodas vārds: p a r a š u s, kas nozīmē cirvja veidīgu rīku jeb sava veida cirvi. Uz pirmo acumirkli šis senindu vārds gan izrādās tāds savāds un nelīdzīgs grieķu vārdam p e l e k y s. Bet tikai drusku salīdzinot tas liekas tūlīt pazīties kā tas pats vārds, tikai pēc sanskrita skaņu paraduma pārveidojies. Skaņu pārmaiņas šai vārdā notikušas vairākas. Pirmkārt, kā zināms, sanskritā daudz vārdos pirmatnējs -l- pārvērties par -r- p. p. mūsu vilks, leit. vilkas — sanskr. vrkas. Visās citās āriešu valodās uzglabājies senais -l-, tāpat tas atzīstams par pirmatnīgu. To ievērojot jāpieņem, ka sanskrita vārds parašus agrāk skanējis palašus. Tāpat ir ar -š- skani, kas sanskritā, kā arī pie mums, bieži izveidojies no senākā k caur -j- iespaidu p. p. leišu un latīņu valodā pekus, lops, sanskritā pašus; grieķu val. kyon ģen. kynos, latv. suns un kuņa, sanskr. šva ģen. šunas. Tāpat varam kā sanskrita cirvja vārda pirmatnīgo formu uzstādīt palakus, kas nu grieķu vārdam pelekys stāv pavisam tuvu. Gala zilbes vokals neiztaisa nekādu starpību, jo senākā laikā grieķu valodā y (ū) tapa izrunāts kā -u-. Atliekas vēl tikai vokali, sanskritā -a- un grieķu valodā -e-, kuņi nesaskan. Bet šie vokali visās valodās mainās, p. p. pie mums — vedu un vadu, nest un nasta, ķert un kārt (aizkārt) etc. Daudz vārdos -e- ir pirmatnīgāks nekā -a- p. p. pekus — sanskr. pašus, tā sevišķi sanskritā bieži -e- par -a- pārvēršas. Dažos vārdos atkal -a- ir pirmatnīgāks nekā -e-.

Visu to ievērojot redzam, ka sanskrita un grieķu cirvja nosaukumi ir pilnīgi tie paši, tikai izveidojušies katrs pēc savas valodas skaņu īpašībām. Arī paši savās izloksnēs redzam tādas skaņu pārmaiņas p. p. tēvs latgaliešu izloksnē skan: tāvs, dēls — dāls etc. Vaj cirvja nosaukumā -e- ir pirmatnīgāks t. i. grieķu vārdā p e l e k u s, jeb -a- sanskritā p a l a k u s, tas grūti nosakāms. Varbūt pašā pirmatnīgākā senāriešu formā vēl nebija nekāds vokals, jo tanīs senlaikos -l-, -r- -n- varēja tapt izrunāti skaņoši kā pusvokali, bez citu vokalu palīdzības, — plkus, kā vlkas, tā ka vēlāk no tā varēja izveidoties visāda izruna: pelekus, palakus, palkus, plakus.

IV

Ka senāriešiem viņu kopdzīves laikā cirvis, zināms no akmens, ir bijis pazīstams, to pierāda jau salīdzinātie nosaukumi, grieķu valodā pelekys un sanskritā parašus, senāk palakus. Bet nu atrodams vēl viens liecinieks no senajiem laikiem, kas uzglabājies leišu valodā un kas līdz šim nav tapis ievērots, tas ir — p l a k-tukas. Pie tā mums drusku jāpakavējas, lai varam pārliecināties, ka tas ar pārrunātiem grieķu un sanskrita vārdiem saskan. Še vispirms jānodala vārda celms un sufikss. Vārda celms ir plak- un sufikss -tukas, kuŗā ir kombinēts no parastā sufiksa -ukas ar -t- pielikumu laikam kā saīsinājumu no -tu- tuva un apzīmē tiklab līdzekli, kā arī deminutīvu. Bet celms p l a k-acīmredzot ir pielīdzināms, paņemot nost galotni, senajam sanskrita celmam p a l a k- un grieķu celmam p e l e k-. Kad pieņemam pirmatnējo bez vokala celmu plk-, tad visas trīs formas var viegli izskaidrot, bet liekas, ka leišu celma forma kā īsākā būtu atzīstama par pirmatnīgāku un dabiskāku, nekā sanskrita un grieķu formas. To varam vērot, kad pameklējam izskaidrot šā vārda pirmnozīmi.

Sanskritā parašus nozīmē kādu cirvja veidu, tātad vēl nepilnīgi izveidotu cirvi. Leišu valodā plaktukas līdzīgi plaktuvai nozīmē: izkapšu kapināmais ā m a r i s, un vispārīgi ā m a r i s. Arī latvieši dažos apgabalos tādu par plaktu sauc. Tātad šē redzam seno šā rīka attīstību: visprimitīvākā vēl nenoteikta forma un nozīme pie mums t. i. vēl tā kā vidusforma starp āmaru un cirvi, tad sanskritā jau vairāk cirvja veids un pie grieķiem pilnīgi cirvis.

Tad visinteresantākais ir tas, ka no leišu valodas vislabāki varam izskaidrot senā cirvja nosaukuma p i r m n o z ī m i. Leišu valodā atrodas vēl vispārī lietojams verbs p l a k t i, kas arī dažos mūsu apgabalos uzglabājies un nozīmē s i s t, kult etc. p. p. izkapti plakt, arī linus plakt (kulstīt) etc. latv. plakt un arī placināt — kapināt. No šā verba daudz citi vārdi ir atvasināti p. p. plakte, sitiens; plaktinis, siers, kas ar sišanu sagatavots; plaktuve, kulsteklis; plakutis, mūks, kas sevi sitas etc. No tam redzam ka šis vārds leišu valodā nevien dzīvs uzturējies no senseniem laikiem, bet vēl ir attīstības spējīgs un dzinis daudz atvases. Tātad plaktus jeb plakts savā pirmnozīmē ir s i t a m a i s; plaktuks ir deminutīvs, mazs sitamais. Šī nozīme norāda uz jaunakmeņu laikmeta pašiem sākumiem, kur sitamais un cērtamais rīks vēl nebija nošķirts, bet vēl bija v i e n s u n t a s p a t s.

Par p l a k t u jeb plaktuku mes varam nosaukt ā m a r u, kas mums ir pārņemts no vācu valodas un tāpēc atmetams. Āmaru gan arī sauc par v e s e r u jeb vesaru. Bet tas laikam nav latvisks vārds, jo tas neatrodas ne leišu ne citā radu valodā, bet gan igauņu valodā ar to pašu nozīmi. Tāpēc jādomā, ka tas pie mums no turienes būs pārņemts. Tas protams arī jāatmet. Kapēc lai neceļam gaismā un nelietojam savu senso nosaukumu, kas uzglabājies mūsu valodā kā liecinieks no pirmkultūras sākumiem.

Mūsu c i r v j a nosaukums leit. k i r v i s tomēr arī nav jauns, bet sniedzas tālu atpakaļ senkultūras laikos un tāpēc ir ļoti interesants. Viņa etimoloģija ir vienkārša un skaidra. Vārds cirvis ir atvasināts no saknes cir- leit., kir-, kuŗas tālāk paplašinātas pieliekot sufiksus -p- un -t, ar ko ir attīstīti verbi cirpt, leit. kirpti un cirst (no cirt-t, cērtu, cirtu), leit. kirsti. Pie pirmatnēja celma eir ir pielikts darītāja sufikss -vis: cir-vis t. i. cirtējs, tāpat kalvis leit. kalejs, keleivis-ceļeivis, kareivis, burvis etc.

Arī slavu valodās cirvja vārdu atrodam: črvj, baltkr. červj, kriev. čero ar nozīmi cirpe (sirpe). Tad vēl grieķu valodā sastopam sakni kir-: keiro, ar nozīmi griezt jeb cirst. Tālāk tā vairs nav sameklējama.

Kad nu visu sacīto salīdzinām, tad varam vērot, ka pirmlaikos kad cirvis un āmars vēl bija viens rīks, to nosauca par p(a)laku jeb plaktu t. i. par sitēju, bet kad abus rīkus sāca nošķirt un jaunakmeņu laikam sākoties izveidoja īstenu cirvi t. i. cirtēju, tad tam mūsu baltiešu senči deva nosaukumu kirvis, bet pirmatnējo rīku joprojām sauca par plaktu. Turpretim sanskritieši un grieķi pirmatnējo

vārdu palaku jeb peleku piepaturēja tālāk cirvja nozīmei un seno rīku kā āmaru nosauca ar citu vārdu.

Ka mūsu cirvja, kirvja vārds ir ļoti sens un sniedzas atpakaļ līdz pirmkultūras laikam, to pierāda nevien augšminētais grieķu saknes vārds, bet arī viņa pārņemums f i n n u valodās, kur tas skan: k i r v e s. Kā jau vairākkārt norādīts, ugrofinnu tautas pirmkultūras iespaidus pieņēmuši no senbaltiešiem vissenākos laikos, pa daļai varbūt pat tai laikā, kad āriešu tautas vēl dzīvoja kopā, jeb drīzi pēc senindu un irāniešu aizejas no mūsu apgabaliem uz Āziju.

Senos laikos mūsu Baltijas apgabalos p. p. Ruģenu salā krama cirvji izgatavoti pārdošanai lielā daudzumā un tā uz visām pusēm izplatīti.

Arī e c ē š a s ir viens no senajiem darbarīkiem, jo viņu nosaukums atrodas nevien pie baltiešu tautām: leit. ekečjos un prūs. aketes, bet ir pārņemts finnu valodās, kas tāpat liecina par viņu senumu: som. ekehä jeb äkehe. Ir citās āriešu valodās to pašu nosaukumu sastopam: vāc. Egge, lat. occa (okka), grieķ. oksine.

Arī l ā p s t a pieskaitāma pie senajiem darba rīkiem, kas redzams no tam, ka tā līdzī citiem zemkopības piederumiem aizņemta no mūsu senčiem un pārgājusi pie finnu tautām. Mūsu lāpstas nosaukums saskan ar k r i e v u vārdu l o p a t a, leit. l a p e t a, prūs. l a p t a, som. lapia, kas ir saīsinājums no senāka lapita. Mūsu latviešu vārda formā „lāpsta” -s- ir vēlāk ielikts. Vistuvāk tā stāv prūšu vārdam lapta.

Laikam arī k a p l i s ir ļoti sens darba rīks. To atrodam leišu valodā tai pašā formā un nozīmē — kaplis. Tas saskan etimoloģiski ar slavu kopje un grieķu kopis, kas nozīmē kaujamo nazi. Šis vārds atvasināts no kapt, no kuŗa top lietota vairāk iteratīva forma kapat, kas nozīmē vairākkārt rakt. Prūšu valodā atrodam vārdu enkaps (pareizāki inkaps) t. i. ierakts. Slavu valodās tāpat top lietots verbs kopatj rakt, grieķ. kopto, persu valodā kafad — rakt. No kapt atvasināts mūsu valodā kaps leit. kapas, prūs. Augtakaps.

Mūsu vārds n a z i s acīm redzot ir attīstīts no n a g s ar jotētu galotni naģis. Daži gan domā, ka tas nav latvisks, bet pārņemts no krievu valodas — nožj. Pie tam norāda uz to, ka leišu valodā ir cits naža nosaukums peilis, kas savukārt pārņemts no vācu valodas — Beil. Bet šās domas neliekas būt pamatotas. Jo nav lāga domājams, ka mūsu baltiešu senčiem, ne senajiem latviešiem ne leišiem nebūtu bijis nazis pazīstams un tiem nebūtu bijis arī savs naža nosaukums. Akmeņa naža nosaukums mūsu senčiem gan liekas izzudis, jo vārds nazis jau to izsaka, ka tas pirmā laikā no naga tapis izgatavots, kas noticies gan jaunakmeņu laikmetā pirms bronzas un dzelzs atrašanas. Akmeņa naža nosaukums laikam izzudis, kad sāca lietot zvēru nagus. Ka krievu vārds ar mūsējo saskan, tas vēl nebūt nav pierādījums, ka mūsējs būtu no krievu valodas pārņemts. Arī mūsu valodā ir piemēri, kur ģ pārvēršas par z p. p. maz no maģ, ģintars — dzintars un arī zīgars, zināt no senāka ģinet etc. Mūsu vārds nazis droši bijis arī leišu valodā, kur tas no vācu vārda peilis ticis izskausts. Naga nosaukums vispāri saskan āriešu valodās: sanskritā nakhas ar nozīmi rokas jeb kājas pirksts un zvēra nags, pers. naksan, grieķ. onyks, lat. unguis no senāka nugvis, vāc. Nagel, prūs. nagutis, leit. nagutis demin. no nagas, kriev. noga, kāja; nogotj, nags.

Akmens naža nosaukums liekas bijis kšuras, kas uzglabājies s a n s k r i t ā, jo tas saskan ar g r i e ķ u vārdu k s y r o n. Tāds vārds mūsu senbaltiešiem nav bijis patīkams un nav ieviesies, kā arī vispāri kš-skanis vārdu sākumā baltiešu valodās nav uzglabājies.

Rati un braukšana.

I.

Rati un braukšana norāda jau uz vairāk attīstītu kultūras dzīvi t. i. uz zemkopības nodibināšanos, kur jau ir vairāk ko vest, proti zemkopības produkti. Nomadu dzīvē var iztikt bez ratu, jo jāšus, kur ceļu nava, var vieglāki tikt uz priekšu. Arī nedaudzas mantas var uz lopiem salikt un aiznēsāt, kad pārceļas uz citu dzīves vietu. Tā p. p. žīdu ciltstēvi Abrams, Isaks un Jēkabs bijuši nomadi, kuŗiem nebija ratu un ceļojot no vienas vietas uz otru tie izlietoja lopus: kamieļus un ēzeļus. Tāpat no Ēģiptes izejot žīdiem nebija ratu, bet tie visi gājuši kājām un lopus dzinuši līdz.

Ratu konstrukcija un uztaisīšana protams arī prasīja jau tālākas kultūras attīstības. Senakmeņu laikmetā pie primitīvajiem darbarīkiem un arī jaunakmeņu laiku sākumā ratu izgatavošana nav domājama, bet tikai vēlāk, kad darba rīki bija smalkāki izstrādāti.

Pameklēsim nu, kādas liecības šai ziņā mums dod mūsu baltiešu un citas āriešu valodas par mūsu sentēvu dzīves kultūras stāvokli. Pameklēsim tanīs un salīdzināsim vārdus, kas zīmējas uz ratiem un braukšanu, vaj tie arī saskan un caur to liecina, ka mūsu senčiem jau pirmlaikos rati un braukšana bijuši pazīstami.

Te nu tūlīt atduŗamies uz ļoti šaubīgu parādību. Ne tik vien mūsu tuvāko kaimiņu, bet arī mūsu pašu baltiešu valodās neatrodam gaidīto saskaņu. Kā zināms, krieviem ratu nosaukums ir *телега*, vāciešiem *Ваген*, leišiem *veģims*. Kad paskatāmies tālāk latīņu un grieķu valodā, tad tur jau netik nevaram cerēt ratu nosaukumus atrast tādus, kas ar mūsējo saskanētu. Tā arī ira. Grieķu valodā ratus sauc *harma*, latīniski *currus* un *vehiculum*. Tātad atkal atsevišķi nosaukumi, kas ar mūsu vārdu nekādi nav salīdzināmi. Uz tālāko saskaņu ar senindiem jau tad vairs nav ko domāt. Ko no tam lai mācāmies? Ikkatrs domās, ka mūsu sensenčiem āriešiem, kad tie kopā dzīvoja, rati nebūs bijuši pazīstami un tie tad laikam vēl atradušies zemā nomadu stāvoklī. Savāda parādība vēl turklāt ir tā, ka vācu ratu nosaukums *Ваген* pārņemts mūsu valodā un tālu mūsu tautā izplatījies. Visvairāk tas pieņemts Vidzemē un Rīgā, kur nevien zirgu braucamos ratus, bet arī dzelzceļu vagonus saukā par *vāģiem*. Ar dzelzceļu šis vācu vārds beidzamā laikā jau top šai nozīmē stipri lietots arī Kurzemē un pieņem arī zirgu braucamo ratu nozīmi. Ja nestāsimies tam nopietni pretim, tad tas pārņems visu Latviju un galu galā izskaudīs mūsu senso interesanto senkultūras liecinieku. Vidzemē dažos apgabalos ratus un vāģus tā izšķir: ar pirmo vārdu nosauc prastos darba ratus, turpretim smalkākos braucamos ratus ar vācu vārdu dēvē par vāģiem. Apzinīgiem tautiešiem zināms šē stingri jāuzstājas: šis vācu vārds jāatmet un savā satiksmē jāizskauž viņa turpmāka lietošana.

Visvairāk jābrīnās par ratu nosaukumu dažādību starp mūsu tuvākiem ciltsbrāļiem latviešiem un leišiem. Vaj tad ratu taisīšanas māksla pie mūsu senčiem tik vēlū būtu izcēlusies, t. i. kad senbaltieši bija izšķīrušies? Tomēr tas nav domājams.

No citiem novērojumiem jau esam mācījušies, ka nevien senbaltieši, bet senārieši jau bijuši zemkopji, ka viņiem vismaz divi labības sugas ir bijušas izkoptas un arklis bijis lietošanā. Tāpēc jāpameklē ciešāki par ratu nosaukumiem, vaj neatrasim viņu senās pēdas. Viens novērojums jau ir jāpiezīmē, kas norāda uz ļoti seniem laikiem un tamdēļ ir ļoti interesants, proti ka mūsu baltiešu latvju vārds gan vienskaitlī, bet savā senajā formā — *ratas* pārņemts *finnu* valodās un kā mums jau no agrākiem piemēriem zināms, tas noticies ļoti senis laikis — visādā ziņā pirms dzelzslaikmeta, jebšu protams ne sen — bet gan jaunakmeņu periodā.

Vienskaitlī rats atrodas arī leišu valodā — *ratas* ar to pašu nozīmi, kā pie mums t. i. *ritenis*. To ievērodami atrāsim turpmākas pēdas pameklējot ir citu tautu valodās. Arī vācu valodā atrodas tas pats vārds, zināms sakropļots ar galotnes atkrišanu un t- pamīkstīnājumu un tādā veidā skan: *Radar* to pašu nozīmi kā pie mums un leišu valodā t. i. *ritenis*. Un beidzot to pašu

atrodam arī latīņu valodā: rōta — ritenis. Še senais īsais -a- ir pārvērties par ō un senā galotne -s ir atkritusi. Kad nu vēl tālāk paskatāmies grieķu vārdu krājumos, tad tur par velti meklējam, jo tur neviena vārda neatrodam, kam būtu ratam līdzīga forma un tam līdzīga nozīme, Bet nu gan s e n i n d u valodā sanskritā! Tur atrodam ne tik vien mūsu vārdam līdzīgu vārda formu — r a t a s, bet ar to pašu nozīmi, kā mūsu valodā t. i. nevien ritenis, bet r a t i. Tas ir ļoti interesants un svarīgs atradums.

Kā nu šās nozīmes lai izskaidrojam? Pats par sevi saprotams ar vienskaitlī rats, senāk ratas, kā redzams arī leišu un sanskrita valodā bija papriekšu ar nozīmi — ritenis un to tas arī līdz šai dienai nozīmē un top vēl lietots mūsu un tāpat leišu, vācu un latīņu valodā. Bet ar vienu riteni vien, kad mūsu sensenči senārieši to bija uztaisījuši, nevarēja braukt. Lai rati būtu, ar ko braukt, vajadzēja vismaz divi riteņus salikt. Nu vajadzēja izšķirt riteni un ratus. Te nu bija divējāda iespēja. Vaj nu ratu paturēt savā pirmnozīmē t. i. kā riteni un salikto braucamo aparātu nosaukt ar jaunu vārdu, jeb otrādi rata pirmnozīmi (riteni), modificēt un ar to nosaukt braucamo aparātu, turpretim vietā radīt jaunu vārdu. Pirmo ceļu ir gājuši leiši, vācieši un latīņi t. i. tie ir piepaturējuši rata pirmnozīmi (ritenis) un braucamam aparātam radījuši jaunus nosaukumus: vežimas, Vagen, currus jeb vehiculum. Grieķi un slavi ir seno rata nosaukumu pavisam zaudējuši. Latvieši turpretim un senindi ir otro ceļu gājuši t. i. viņi ir nosaukuši braucamo aparātu ar to pašu vārdu ratas-rati (daudzskaitlī) ar ko papriekšu nosauca riteni un vēlāk latvieši tā vietā radīja šo jauno nosaukumu — „ritenis”.

Vaj mūsu vārds ritenis ir īsti jauns vārds? Liekas gan, jo vēl vispāri mūsu tautā nav izplatījies. Vairāk to lieto Kurzemē, Vidzemē turpretim vairāk ratu, jebšu tur arī ritenis ir pazīstams, kā arī rats vienskaitlī Kurzemē riteņa nozīmē. Bet tā kā mūsu valodas vārdi vispāri ir ļoti seni un arī jaunākie nosaukumi iet tālu tālu atpakaļ senatnē, tad var būt, ka arī ritenis būs gana sens vārds. Rats un ritenis acīm redzot no tās pašas saknes ir atvasināti un nevar teikt, ka r a - būtu pirmatnīgāka sakne nekā r i-. Ir mums citos vārdos līdzīgas skaņu rindas p. p. birt — bērt — bārstīt, vērt — virināt — vārstīt — vārti; vezt — vizināt — vazāt etc.

Kuŗš ceļš nu būs bijis pirmatnīgāks, vaj tas, pa kuŗu gājuši leiši, ģermāņi un latīņi jeb tas, uz kā turējušies senlatvi un sanskritieši? Droši vien mūsu un sanskritiešu. Jo citu tautu nosaukumi radīti vēlāk, kad tās no pirmtautas kopības bija nošķīrušās, kas taču notikās vēlākā laikā. Turpretim sanskrita un latviešu vārda nozīme pierāda, ka senāriešiem nevien riteņa nojēgums t. i. kaut kāds apaļums ir bijis pazīstams, bet lietoti arī jau rati mūsu tagadējā nozīmē. Saprotama lieta, ka leišu ratu nosaukums vežimas ir samērā ļoti jauns un viņiem no sākuma arī būs lietots pirmatnīgais vārds, laikam tāpat daudzskaitlī kā pie mums, t. i. r a t a i.

Tātad mūsu vārds rats un sevišķi daudzskaitļa veidā rati kā braucamais aparāts ir ļoti interesants, kas pie mums uzglabājies savā pirmnozīmē tāpat kā sanskritā vienskaitlī. Tāpēc tas ir visādā ziņā tā uzturams un lietojams kā liecinieks no vissenākiem laikiem.

II.

Ka rati ir bijuši jau senāriešu un līdz ar to arī senbaltiešu kultūras ieguvums, tas pierādāms vēl ar dažiem nosaukumiem, kas stāv ar ratiem un braukšanu sakarā. Tāds nosaukums ir a s s, kas tāpēc ļoti interesants vārds, ka tas uzglabājies visās āriešu valodās. Sastatīsim kopā tā izveidojumus, kā tie šais valodās parādās. Vistuvāk mūsu vārda formai zināms stāv l e i š u vārds — a š i s, kuŗa ir senāka forma un saskan ar mūsu daudzskaitļa formu asis. Krievu vārds ir sakropļots — osj, kas ir saīsinājums no slavu formas asi. Še senais iesākuma a- ir sagrozīts un pārvērsts par o- un senā nōminātīva galotne -s ir atkritusi. Tā arī pie šā kā pie daudz citiem kopīgiem vārdiem redzam, ka mūsu baltiešu tautas uzglabājušas daudz senākas formas nekā slavi. Tāpat

ģermāņu vārdu formas ir sakropļotas un saīsinātas, to redzam arī pie asis nosaukuma — achse senvācu: ahsa. Tuvu mūsu vārda formai stāv latīņu vārds axis, sevišķi blakus forma assis. Grieķu vārds ir sagrozīts ar sufiksu -on: axōn. Sanskritā asis nosaukums skan: akṣas.

Šis visām āriešu tautām uzglabājies ass- nosaukums skaidri pierāda, ka senāriešiem rati ir bijuši lietojami kā braucamais aparāts, jo kur asi lieto, tur vismaz ir divi riteņi, ko ass savieno.

Otrs tikpat interesants vārds, kas ar ratiem un braukšanu stāv sakarā, ir j ū g t un j ū g s, kas arī visās āriešu valodās uzglabājies. Lai varam par to labāki pārliecināties, sastatīsim kopā attiecīgos vārdus no šām mūsu radniecīgajām valodām.

Mūsu vārda formai j ū g s, senāk j ū g a s, vistuvāk stāv s a n s k r i t a vārds j u g a s. Pēc tā nāk latīņu vārds j ū g u m, kas no mūsu formas tikai caur tam izšķīrās, ka tam ir neutra galotne -um senāk -om jeb -on, baltiešu valodās -an, kā p. p. patlaban. Kuŗa forma šim vārdam ir pirmatnīgāka, neutra jeb maskulīna, tas grūti nosakāms. Rādās gan, ka neutra forma, jo tā bez latīņu valodas uzglabājusies arī grieķu, slavu un ģermāņu valodās. Bet daudz vārdi parādās blakas formās. G r i e ķ u vārds ir sakropļots: j- pārvērties par dz- skani un -u- par -ū- un tā izveidojies viņu valodā — d z ū g o n ar blakus formu dz ū g o s. Daudz vairāk vēl sakropļoti ir slavu un ģermāņu vārdi: got. j u k, vāc. J o c h, bet slav. i g o.

Leiŗu valoda uzglabājusi seno nazālo -n- un ar to izšķīrās nevien no mūsu, bet arī no citām ārieŗu valodām. Tā viņu vārds skan j u n g a s. Liekas, ka šī vārda forma būs pirmatnīgāka un pat senāka nekā sanskrita jugas. Arī latvieŗu valodā senos laikos šis nazālais -n- bijis, ko liecina gaŗais vokals, jeb diftongs, kas pie -n- izkriŗanas iestājies un arī blakus formas, kas vēl tautā top lietotas p. p. d ū c i s un d u n c i s, l i c i s un l i n c i s, b i e d r s un b e n d r s, t r i e k t un t r e n k t etc. Tā arī mūsu vārds j ū g s agrāk skanējis jungs un ar pilno galotni tāpat kā leiŗu valodā, jungas.

J ū g s zināms atvasināts no verba j ū g t, leit. jungti, lat. jungo, grieķ. dzeugn ū mi. Visi ŗie vārdi pierāda, kā senārieŗi un tāpat arī senbaltieŗi ir j ū g u ŗ i vērŗus un ar tiem a r u ŗ i un arī braukuŗi. J ū g s, kā zināms, nebija r i ķ i e m l i d z i g s, ko z i r g a m kaklā mauc, bet bija vērŗim galvā liekams.

Bet varb ūt pirmlaikos vērŗus ir j ū g u ŗ i t i k p i e a r k l a. Ar vārdu j ū g s un j ū g t vēl nevar pierād i t, ka mūsu sensenŗi vērŗus j ū g u ŗ i arī braukŗanai. Pierād i t s tas top caur tam, ka augŗāk aprakst i t o s vārdus: rati un ass, ar j ū g u un j ū g t sastata kopā. Jo rati taŗu citur netapa lietoti, kā braukŗanai. Bet ŗe mums vēl viens ļoti interesants vārds uzglabājies un proti tikpat sens, kā rati un j ū g s, kas apz i m ē paŗu b r a u k ŗ a n u.

Mūsu vārds braukt ir jaunākā laikā ŗai noz i m ē i e v i e s i e s, iŗteni tas noz i m ē a r r o k u p ā r b r a u k t, ko vāciski nosauc streichen un streifen. Nu mums tāda vārda tr ū k s t un e s a m t a i v i e t ā p i e ņ ē m u ŗ i ŗ o s vācu vardus: str i ķ ē t un str i p o t. Taŗu mūsu senais braukŗanas nosaukums — v a ŗ ā t j e b v a ŗ o t vēl nav aizmirsts, bet top tautā ŗur tur lietots un sastopams arī mūsu dainās. Tātad to var piln i ģ i lietot un vairāk izplat i t. Interesanti, ka ŗis mūsu vārds saskan nevien ar leiŗu vārdu vaŗoti. Tā pati sakne atrodama visās ārieŗu valodās: sanskritā vah-, lat. veh o, no kuŗas atvasināti citi ratu nosaukumi, sanskr. vahana, lat. vehiculum, vāc. Vagen, grieķ. ochema no senāka vochema. No tās paŗas saknes atvasināts arī mums iesākusmā neizprotamais leiŗu ratu nosaukums veŗimas, tāpat pr ū ŗ u v e s i s (veŗis), kas noz i m ē k a m a n a s. Veŗimas zināms ir jaunākā laikā p i e ņ e m t s vārds, kas ir tas pats, kas mūsu valodā — v e z u m s. Tātad ŗe ir sajaukti div i n o j ē g u m i, rati un vezums.

Mūsu valodā diemŗēl senais saknes vārds verbs vezt ir izzudis un sajaucies kopā ar otro tam tuvu stāvoŗo vārdu vest no ved t. Mums tāpat d i v i veŗanas nosaukumi bijuŗi kā leiŗu un slavu valodās, proti: 1) vest pie rokas — ar konsonantu -d : e s v e d u un 2) vest ratos — ar konsonantu -z-: e s v e z u, t u v e z i, v i ņ ŗ v e z, m ē s v e ŗ a m etc. Ka tāds vārds mums bijis un vispāri tapis lietots to pierāda no tā atvasinātie vārdi: vezums, vaŗāt, v i z i n ā t un augŗāk jau pievestais vaŗāt jeb vaŗot. Jaunākā laikā p i e ņ e m t a i s vārds vaŗonis, vācu f ū r m a ŗ a v i e t a, t a i z i ņ ā ir kļ ū d a i n s, ka tas iŗsti

nenozīmē vezaju t. i. kas citu vez, bet kas pats važo t. i. braucēju. Tātad tai vietā būtu pareizāki jāsaka: v e z o n i s jeb v a z o n i s.

Kad tā sastādām kopā ratu nosaukumus ar pie tiem piederīgiem citiem kopīgiem vārdiem, kas āriešu valodās uzglabājušies, kā ass, jūgs un vezt, važāt, važot, tad nav ko šaubīties, ka senārieši jau pirms izšķiršanās ir pazinuši nevien riteni, bet jau pilnīgus ratus un braukšanu ar tiem.

Beigu piezīme. Kad visus tos priekšmetus saņemam kopā, ko zem nel. J. Bissenieka dotā virsraksta „Latviešu saimnieciskā senkultūra” esam apcerējuši, tad paceļas mūsu gara acu priekšā interesanta aina no mūsu tautas aizvēsturīgiem laikiem. Mēs redzam mūsu senčus kopā ar citām āriešu tautām nevis kā kādus mežonņus, klaidoņus jeb nomadus, bet jau ar ievērojamu kultūru, kā zemkopju tautu. To liecina visi tie lopkopības un zemkopības nosaukumi, kas nav pārņemti no citām tautām, bet ir mūsu un citu āriešu tautu valodās uzglabājušies kā kopīpašums no senās kopdzīves laikiem vairāk tūkstošus gadus pr. Kristus.

Visinteresantākā parādība pie tam ir tā, ka mūsu b a l t i e š u t.i. latviešu, leišu un prūšu valodās uzglabājušies šās senkultūras nosaukumi v a i r ā k u n p i r m a t n ī g ā k ā formā, nekā citās āriešu valodās. Daži mūsu vārdi uzrāda pat pirmatnīgāku veidu, nekā senindu un sanskrita valodā. Tad vēl no ļoti liela svara ir ievērot, ka mūsu valodā uzglabājušies arī s a k n e s vārdi, no kuriem šie pirmkultūras nosaukumi atvasināti.

No visa tā varam vērot par mūsu senču seno dzīves vietu un par viņu stāvokli citu āriešu tautu starpā. Mūsu senči nevar būt daudz staigājuši, jo tad mūsu valoda būtu sajaukusies ar citu tautu iespaidiem un būtu vairāk sabojāta un sakropļota, kā to redzam p. p. pie vācu un krievu un citām āriešu valodām. Tātad jedomā, ka senbaltieši āriešu kopdzīves laikā atradušies n e t ā l u n o m ū s u t a g a d ē j ā s d z i m t e n e s. Citas tautas turpretim ir no mums aizgājušas un vairāk jeb mazāk samaisījušās ar dažādām neāriešu tautām. Arī senindu valoda vēlāk ir ļoti sabojāta, tā ka tā sanskritam vairs ļoti maz ir līdzīga. Bet mūsu, sevišķi leišu valoda ir uzglabājusi vissenākās formas, kas vēl top lietotas, ko neviena cita āriešu valoda vairs nevar uzrādīt. Ja mūsu senči senajos laikos būtu nākuši no tālienes un ar citām tautām maisījušies, tad arī mūsu valoda būtu sakropļota.

To ievērojot varam spriest, ka mūsu senči atradušies vairāk centrā starp citām āriešu tautām, kuŗas no mums nošķīrušās katra uz savu pusi, kā tagadējs ģeografiskais stāvoklis vēl to pierāda.

Beidzot varam no tam vēl taisīt to loģisko slēdzienu, ka mūsu senči, būdami centrālā cilts āriešu tautu starpā, būs arī paši ievērojamākie darbinieki bijuši pie senās kultūras celšanā, uz ko sevišķi norāda visi tie mūsu valodas nosaukumi, kas liecina par šo seno kultūru.

Drukas kļūdas.

Šai rakstu virknē, kas nav sarakstīta vienā gabalā kā grāmata, bet ir sakopojums iz „Zemkopja” 1921.—1923. gadagājumiem, atrodas daudz atkārtojumi, kas atsevišķos rakstos bija vajadzīgi un sastopamas arī dažas drukas kļūdas, kuŗas lūdzu izlabot. Ortogrāfija nav mana, bet „Zemkopja”.

Prūšu valodas atlikušos rakstos gan mieža nosaukums neatrodas, bet pēc citu vārdu parauga tam vajag skanēt maizis.

Saturs.

Mūsu kultūrstādu nosaukumi.

l. p.

Ievads	3
Pūri	5
Mieži	6
Kam priekšroka?	8
Erski. Pākšu augi	10
Pupas un zirņi. Lini	12
Rudzi	14
Auzas	15
Kaņepes	17
Rācens	19
Sīpoli	20
Kartupeļi	22
Sprūtas	24
Balandas	25
Ķermuše un sinepes	27
Mūsu augļukoku nosaukumi	28
Ābele	
Bumbiere jeb kņause	30
Plūme jeb gloma un krēķe	32
Ķirse-vīksna	34
Mūsu ābolu sugas un viņu nosaukumi	36
Mūsu ogu nosaukumi	38
Magone un roze	40
Mūsu mājlopu nosaukumi	44
Mūsu tautas ēdieni	49
Nauda	51
Pirmākie mājlopi	53
Govs un avs	55
Zirga nosaukums	59
Piens, sviests un siers	63
Cūku nosaukumi	70
Sunis un gailis	73
Zoss un pīle	78
Bite un medus	80
Maizes nosaukumi	84
Pirmo darbarīku nosaukumi	87